

UNIVERZA V LJUBLJANI
BIOTEHNIŠKA FAKULTETA

Marvy LAH SUŠNIK

VREDNOTENJE KULTURNE KRAJINE V SISTEMU
VARSTVA KULTURNE DEDIŠČINE

MAGISTRSKO DELO

Ljubljana, 2016

UNIVERZA V LJUBLJANI
BIOTEHNIŠKA FAKULTETA

Marvy LAH SUŠNIK

VREDNOTENJE KULTURNE KRAJINE V SISTEMU VARSTVA KULTURNE
DEDIŠČINE

MAGISTRSKO DELO

EVALUATION OF CULTURAL LANDSCAPES IN THE SYSTEM OF
CULTURAL HERITAGE PROTECTION

M. SC. THESIS

Ljubljana, 2016

Na podlagi statuta Univerze v Ljubljani ter po sklepu Senata Biotehniške fakultete z dne 27. 01. 2014 je bilo potrjeno, da kandidatka izpolnjuje pogoje za magistrski Podiplomski študij bioloških in biotehniških znanosti ter opravljanja magisterija znanosti s področja krajinske arhitekture.

Študijska komisija Oddelka za krajinsko arhitekturo je za mentorja diplomskega dela imenovala prof. dr. Mojco Golobič.

Komisija za oceno in zagovor:

Predsednica: prof. dr. Ana KUČAN
Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za krajinsko arhitekturo

Članica: prof. dr. Mojca GOLOBIČ
Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Oddelek za krajinsko arhitekturo

Članica: prof. dr. Živa DEU
Univerza v Ljubljani, Fakulteta za arhitekturo

Datum zagovora: 13.6.2016

Podpisana izjavljam, da je naloga rezultat lastnega raziskovalnega dela. Izjavljam, da je elektronski izvod identičen tiskanemu. Na univerzo neodplačno, neizključno, prostorsko in časovno neomejeno prenašam pravici shranitve avtorskega dela v elektronski obliki in reproduciranja ter pravico omogočanja javnega dostopa do avtorskega dela na svetovnem spletu preko Digitalne knjižnice Biotehniške fakultete.

Marvy Lah Sušnik

KLJUČNA DOKUMENTACIJSKA INFORMACIJA

ŠD	Md
DK	UDK 712.2:338.483.13(497.4)(043.3)
KG	krajinska arhitektura/kulturna dediščina/kulturna krajina/metode vrednotenja /vrednotenje
AV	LAH SUŠNIK, Marvy, univ. dipl. kr. arh.
SA	GOLOBIČ, Mojca (mentor)
KZ	SI-1000 Ljubljana, Jamnikarjeva 101
ZA	Univerza v Ljubljani, Biotehniška fakulteta, Podiplomski študij bioloških in biotehniških znanosti, znanstveno področje: krajinska arhitektura
LI	2016
IN	VREDNOTENJE KULTURNE KRAJINE V SISTEMU VARSTVA KULTURNE DEDIŠČINE
TD	Magistrsko delo
OP	XII, 143 str., 16 pregl., 79 sl., 79 vir.
IJ	sl
JI	sl/en
AI	Magistrska naloga se ukvarja z vrednotenjem kulturne krajine znotraj sistema varstva kulturne dediščine. Kulturna krajina je po vsebini specifična zvrst kulturne dediščine. Kulturna krajina se spreminja zaradi naravnih ciklov in zaradi človekovega udejstvovanja, njene sestavine pa so večinoma žive in se spreminjajo tako v rabi kot v podobi, v nasprotju z ostalimi zvrstmi kulturne dediščine, ki niso žive. Zato za vrednotenje kulturne krajine ni mogoče uporabljati obstoječih splošnih meril vrednotenja. V nalogi je predstavljena metoda vrednotenja kulturne krajine, ki temelji na ohranjenosti strukture in spomeniških ostalin v krajini. Ohranjenost je utemeljena na razpoložljivih virih, brez virov bi se ocena nanašala na zatečeno stanje, kar pa ni predmet varstva kulturne dediščine. Sestavni del metode vrednotenja je tudi numerična tabela vrednotenja ohranjenosti posameznih prvin, ki omogoča transparentnost, ponovljivost in objektivnost konservatorjeve ocene. V oceno so vključene tudi degradacije, ki pomenijo razvrednotenje prvin in odklon od avtentičnosti. Metoda je preverjena na treh različnih krajinah. Glede na specifičnost zvrsti kulturne krajine znotraj sistema varstva kulturne dediščine se postavlja vprašanje, ali služba lahko ustrezno obravnava kulturne krajine. Zagotovo lahko kulturne krajine evidentira in vrednoti in zagotavlja pomembne podatke za potrebe upravljanja, kar je edini ustrezen način obravnave krajin.

KEY WORD DOCUMENTATION

DN Md

DC UDC 712.2: 338.483.13(497.4)(043.2)

CX landscape architecture/landscape/landscape heritage/cultural heritage/
evaluating

AU LAH SUŠNIK Marvy

AA GOLOBIČ, Mojca (supervisor)

PP SI-1000 Ljubljana, Jamnikarjeva 101

PB University of Ljubljana, Biotechnical Faculty, Postgraduate Study of Biological and
Biotechnical Sciences, Field: Landscape Architecture

PY 2016

TI EVALUATION OF CULTURAL LANDSCAPES IN THE SYSTEM OF CULTURAL
HERITAGE PROTECTION

DT M. Sc. Thesis

NO XII, 143 p., 16 tab., 79 fig., 79 ref.

LA sl

AL sl/en

AB The master thesis deals with the assessment of cultural landscapes within the system of cultural heritage protection. Based on the content, cultural landscape is a specific type of cultural heritage. A cultural landscape is changing due to natural cycles and due to human activity and unlike other types of cultural heritage it contains live components. Therefore, when assessing cultural landscapes the existing, common criteria can not be used. In this master thesis, the method of assessment of a cultural landscape is presented. The method is based on the conservation status of a structure and monumental remains on the landscape. A conservation status is established on the basis of the available sources. Without these sources the grade would be related to the current state which is not subject to cultural heritage protection. An integral part of the assessment method is a numerical table of conservation status evaluation for individual elements which allows transparency, reproducibility and objectivity of a conservator's grade. The assessment takes into account also degradation, which means devaluation of elements and the deviation of authenticity. The method is tested on three different landscapes. Given the specificity of a cultural landscape category in the system of cultural heritage protection, the question arises whether a cultural landscape can be adequately addressed by the services. They can certainly record, assess and provide important data for management needs, which is the only appropriate way to deal with cultural landscapes.

KAZALO VSEBINE

KLJUČNA DOKUMENTACIJSKA INFORMACIJA	III
KEY WORD DOCUMENTATION	IV
KAZALO VSEBINE	V
KAZALO PREGLEDNIC	VIII
KAZALO SLIK.....	IX
SLOVARČEK.....	XIII
1 UVOD	1
1.1 HIPOTEZA.....	2
1.2 CILJI	2
1.3 METODA DELA	2
2 VARSTVO KULTURNE DEDIŠČINE	3
2.1 POMEN OHRANJANJA KULTURNE DEDIŠČINE.....	3
2.2 IZBOR IN RAZLAGA POJMOV ZA PODROČJE NEPREMIČNE KULTURN DEDIŠČINE	3
2.3 ZGODOVINA VARSTVA KULTURNE DEDIŠČINE IN RAZUMEVANJE KRAJINE ZNOTRAJ VARSTVA KULTURNE DEDIŠČINE	5
3 KRAJINA	11
3.1 OSNOVNI POJMI	11
3.2 DINAMIKA RAZVOJA VARSTVA KRAJINE	12
4 VREDNOTENJE KULTURNE KRAJINE V KONTEKSTU KULTURNE DEDIŠČINE	17
4.1 VREDNOTENJE KULTURNE DEDIŠČINE	17
4.2 OSNOVNA MERILA VREDNOTENJA.....	18
4.3 UNIVERZALNO ZASNOVAN SISTEM VREDNOTENJA	22
4.4 VREDNOTENJE DEDIŠČINSKE KULTURNE KRAJINE	24
4.4.1 Aplikacija splošnih meril vrednotenja za kulturno dediščino na kulturno krajino.....	25
4.4.2 Aplikacija meril za vrednotenje izjemnih krajin na dediščinsko kulturno krajino.....	28
4.5 OBSTOJEČI VELJAVNI VARSTVENI REŽIM ZA KULTURNE KRAJINE	31
4.6 TIPOLOGIJA KULTURNIH KRAJIN PO UNESCO	32
4.7 ARHEOLOŠKA, ASOCIATIVNA IN ZGODOVINSKA KRAJINA ZNOTRAJ	

	VARSTVA KULTURNE DEDIŠČINE	32
5	PREGLED IN ANALIZA STANJA KULTURNIH KRAJIN, KI SO VPISANE V REGISTER KULTURNE DEDIŠČINE	34
5.1	REGISTER KULTURNE DEDIŠČINE IN AKTI, KI GA FORMALIZIRAJO.....	34
5.2	PRIMERI VPISOV V RKD PO OBSTOJEČIH TIPOLOŠKIH GESLIH IN ANOMALIJE	38
5.3	STANJE EVIDENTIRANIH ENOT DEDIŠČINSKE KULTURNE KRAJINE PO OBMOČNIH ENOTAH ZVKDS	42
5.4	PREDLOG SPREMEMB ZA RKD ZNOTRAJ ZVRSTI KULTURNA KRAJINA.....	44
6	MODEL VREDNOTENJA KULTURNIH KRAJIN V SISTEMU VARSTVA KULTURNE DEDIŠČINE	48
6.1	VIRI PRI VREDNOTENJU KULTURNIH KRAJIN	48
6.1.1	Arheološki viri in »arheološke krajine«	50
6.1.2	Pisni viri – Urbarji	57
6.1.3	Vojaški zemljevidi (18. stoletje)	62
6.1.4	Zemljiški katastri.....	64
6.1.5	Likovna umetnost iz vseh obdobj	67
6.1.6	Stare fotografije (20. stoletje)	69
7	MERILA IN POSTOPEK VREDNOTENJA KULTURNIH KRAJIN	72
7.1	VREDNOTENJE KULTURNE KRAJINE	72
7.1.1	Ohranjenost strukture kulturne krajine	73
7.1.2	Ohranjenost materialnih ostalin ali spomeniške substance	74
7.1.3	Evidenca degradacij	74
7.2	NUMERIČNA TABELA ZA VREDNOTENJA	74
7.2.1	Opis tabele	75
8	PREIZKUS METODE NA IZBRANI KULTURNI KRAJINI STRMCA PRI POSTOJNI.....	77
8.1	NUMERIČNA TABELA ZA KULTURNO KRAJINO STRMCA PRI POSTOJNI	94
8.1.1	Predlog za vpis krajine Strmca pri Postojni v RKD	95
9	PRIMER VREDNOTENJA NA DVEH IZBRANIH KRAJINAH, KI NISTA V PRISTOJNOSTI OE NG PO PREDLAGANI METODI	100
9.1	KULTURNA KRAJINA STRUNJANSKA DOLINA.....	101
9.2	OBMOČJE ŽIČKE KARTUZIJE	112

10	INTERPRETACIJA IN VREDNOTENJE REZULTATOV	123
11	RAZPRAVA	125
12	ZAKLJUČEK	128
13	POVZETEK (SUMMARY)	131
13.1	POVZETEK.....	131
13.2	SUMMARY	133
14	VIRI.....	137
14.1	CITIRANI VIRI	137
14.2	DRUGI VIRI	139
	ZAHVALA	

KAZALO PREGLEDNIC

Preglednica 1:	Preglednica primerjave meril vrednotenja.....	29
Preglednica 2:	Primeri za tipološko ime zgodovinskih krajin in memorialna dediščina , zvrst kulturna krajina (RKD, 2015)	38
Preglednica 3:	Primeri za tipološko ime vrtna arhitekturna dediščina , zvrst kulturna krajina (RKD, 2015).....	38
Preglednica 4:	Primeri za tipološko ime sakralno profana stavbna dediščina , zvrst kulturna krajina (RKD, 2015)	39
Preglednica 5:	Primeri za tipološko ime sakralna stavbna dediščina , zvrst kulturna krajina (RKD, 2015) Table 5: Examples for typological name for religious heritage, cultural landscape genre (RKD, 2015)	39
Preglednica 6:	Primeri za tipološko ime profana stavbna dediščina , zvrst kulturna krajina (RKD, 2015).....	40
Preglednica 7:	Primeri za tipološko ime naselbinska dediščina , zvrst kulturna krajina (RKD, 2015) Table 7: Examples for typological name for rural and urban heritage, cultural landscape genre (RKD, 2015)	40
Preglednica 8:	Primeri za tipološko ime kulturna krajina , zvrst kulturna krajina (RKD, 2015)	41
Preglednica 9:	Zavarovane kulturne krajine po območnih enotah (RKD, 2015)	43
Preglednica 10:	Predlog tipologije kulturnih krajin, ki bi jo povzel RKD, pa bi morala opredeliti prisotnost poselitve znotraj ovrednotene kulturne krajine	47
Preglednica 11:	Numerična tabela za vrednotenje historične kulturne krajine.	75
Preglednica 12:	Numerična tabela vrednotenja kulturne krajine Strmca pri Postojni	94
Preglednica 13:	Numerična tabela vrednotenja kulturne krajine Strunjanska dolina.....	106
Preglednica 14:	Zavarovanih 27 objektov in območja kulturne dediščine	110
Preglednica 15:	Numerična tabela vrednotenja kulturne krajine območja Žižke kartuzije	114
Preglednica 16:	10 zavarovanih objektov in območja kulturne dediščine	119

KAZALO SLIK

Slika 1:	Odločba o zavarovanju vrtnega parka v Štanjelu iz leta 1951, zavarovan kot prarodna znamenitost (Odločba ..., 1951: 144)	7
Slika 2:	Logotip ZVKDS.....	9
Slika 3:	Avtorsko merilo, Ferrarijev vrt v Štanjelu, delo arhitekta Maxa Fabianija (Arhiv ZVKDS, 2015)	18
Slika 4:	Razvojno merilo, kraška vas (Arhiv ZVKDS, 2015).....	19
Slika 5:	Tipološko merilo, baročna cerkev (zasebni vir, 2015)	19
Slika 6:	Zgodovinsko pričevalno merilo, območje 1. svetovne vojne na Sabotinu (RKD, 2015)	20
Slika 7:	Kulturno - civilizacijsko merilo, naselbinski spomenik Štanjel (Arhiv ZVKDS, 2015).....	20
Slika 8:	Prostorsko merilo, Kobilarna Lipica – levo, Bled (Blejsko jezero, 2013) - desno (Arhiv ZVKDS, 2015)	21
Slika 9:	Silvester Komel 1968, slikar, ki ga je zanimala kraška krajina (zasebni vir).....	49
Slika 10:	Ostanki gradišča Debela griža pri Volčjem Gradu na Krasu (Arhiv ZVKDS, 2015).....	52
Slika 11:	Gradišče Debela griža pri Volčjem Gradu iz zraka (Arhiv ZVKDS, 2015)	52
Slika 12:	Označena arheološka dediščina na Krasu v bližini Škrbine (RKD, 2015)	54
Slika 13:	Krajina v bližini Škrbine, arheološka dediščina ni označena (RKD, 2015)	55
Slika 14:	Tabula Peutingeriana (Tabula ..., 2015)	56
Slika 15:	Tabula Peutingeriana , izsek območja, ki ga pokriva OE Nova Gorica (Tabula ..., 2015)	57
Slika 16:	Stran iz urbarja, Kostanjevica na Krki, govori o dajatvi prosa (arhiv ZVKDS, 2015).....	58
Slika 17:	Johannes Clobucharich, Vipavska dolina, zač. 17. stol. z lokacijami vasi in gradov, (Steiermärkischen ..., 2013).....	59
Slika 18:	Giovani Antonio de Capellaris, Štanjel leta 1752 (Musei ..., 2013)	60
Slika 19:	Štanjel 21. stol. (Arhiv ZVKDS, 2015)	60

Slika 20:	Idrija, 17. stoletje (Stopar, 2013)	61
Slika 21:	Giovani Antonio de Capellaris, Kanal ob Soči, 1752 (Musei ..., 2013)	61
Slika 22:	Prikaz legende na vojaškem zemljevidu iz 1763-1787 (Rajšp in Trpin, 1997)	63
Slika 23:	Kobilarna Lipica na vojaških zemljevidih (Rajšp in Trpin, 1997)	64
Slika 24:	Območje vasi Strmca na Franciscejskem katastru iz leta 1818 (RKD, 2015)	66
Slika 25:	Legenda za uporabo franciscejskega katastra z natančno opisanimi rabami v nemščini (RKD, 2015)	66
Slika 26:	Hamilton 17/18 stol. Območje Kobilarne Lipica z grajeno strukturo (grad in hlevi) v ozadju, fotografija kopije iz muzeja Lipikum v Kobilarni Lipica.....	67
Slika 27:	Kanal 1818, Guisepppe Pollencig (Stopar, 2013).....	68
Slika 28:	Kanal danes (Arhiv ZVKDS, 2015)	68
Slika 29:	Vipava okoli 1845, Anton Nardello (Stopar, 2013).	69
Slika 30:	Nova Gorica, 1907 (zasebni vir).....	69
Slika 31:	Območje Nove Gorice po 1. svetovni vojni (zasebni vir).....	70
Slika 32:	Solkan tik po 1. svetovni vojni s pripadajočimi kmetijskimi površinami, večinoma so bila polja in travniki (zasebni vir)	70
Slika 33:	Nova Gorica in Solkan danes združena na Solkanskem polju (Kraji ..., 2015)	71
Slika 34:	Zemljevid Slovenija, izsek (Strmca pri Postojni)	77
Slika 35:	Model preglednice za izvedbo vrednotenja.....	78
Slika 36:	Linije - mreža komunikacij.....	79
Slika 37:	Linije - rob, meja območja	80
Slika 38:	Volumen – gozd	81
Slika 39:	Volumen – poselitev	82
Slika 40:	Ploskev - kmetijske površine.....	83
Slika 41:	Točka - sakralni objekt	84
Slika 42:	Skupne pašne površine, ki jih ni več.....	85
Slika 43:	Ohranjena kontinuiteta kmetijske rabe	86
Slika 44:	Ohranjena parcelacija.....	87
Slika 45:	Ohranjen historični model obcestne poselitve.....	88
Slika 46:	Ohranjene ohišnice ob hišah	89

Slika 47:	Ohranjena avtentična mreža komunikacij, meja med gozdom in kmetijskimi površinami	90
Slika 48:	Objekti in območja kulturne dediščine	91
Slika 49:	Daljnovid, degradacija	92
Slika 50:	Nove pozidave stanovanjskih in gospodarskih objektov	93
Slika 51:	Prvi predlog zarisa območja za Register kulturne dediščine	96
Slika 52:	Franciscejski kataster in skupne pašne površine, ki se niso ohranile	97
Slika 53:	Drugi predlog zarisa območja v Register kulturne dediščine	97
Slika 54:	Obrazec za vpis enote kulturne dediščine v Register kulturne dediščine	99
Slika 55:	Lokaciji obravnavanih krajin	100
Slika 56:	Območje zavarovanja kulturne krajine Strunjska dolina (RKD, 2015)	101
Slika 57:	Franciscejski kataster za območje kulturne krajine Strunjska dolina (RKD, 2015)	102
Slika 58:	Območje kulturne krajine Strunjska dolina (Arhiv ZVKDS, 2015)	103
Slika 59:	Lidar za območje kulturne krajine Strunjska dolina (PISO, 2015)	104
Slika 60:	Stihijska poselitev območja, ki se je razbohotila v drugi polovici 20. stol. in se še nadaljuje (Arhiv ZVKDS, 2015)	105
Slika 61:	Stihijska poselitev območja (Arhiv ZVKDS, 2015)	105
Slika 62:	Soline in Stjuža, v ozadju turistični objekti (Arhiv ZVKDS, 2015)	107
Slika 63:	Struktura prostora na območju kulturne krajine Strunjska dolina (podloga: RKD, 2015)	108
Slika 64:	Strunjske soline (Arhiv ZVKDS, 2015)	109
Slika 65:	Karta kulturne dediščine na območju kulturne krajine Strunjska dolina (RKD, 2015)	110
Slika 66:	Spomeniške prvine na območju kulturne krajine Strunjska dolina (podloga: RKD, 2015)	111
Slika 67:	Območja zavarovanja kulturne krajine območja Žičke kartuzije (RKD, 2015)	112
Slika 68:	Franciscejski kataster območja Žičke kartuzije (RKD, 2015)	113
Slika 69:	Vrednotenje pokojne mag. Alenke Kolšek v strokovnih zasnovah OE Celje za razglasitev območja za kulturni spomenik 1998	115
Slika 70:	Struktura prostora za območje Žičke kartuzije (podloga: RKD, 2015)	116

Slika 71:	Točkovni in dominanten objekt območja varovanja (Arhiv ZVKDS, 2015)	117
Slika 72:	Opuščanje kmetijske površine v zaraščanju v neposredni bližini kartuzije (Arhiv ZVKDS, 2015)	117
Slika 73:	Opuščene kmetijske površine na pobočjih (Arhiv ZVKDS, 2015)	118
Slika 74:	Dostopna cesta, gozdni rob, ki bo kmalu dosegel rob cestišča (Arhiv ZVKDS, 2015)	118
Slika 75:	Karta kulturne dediščine na območju kulturne krajine Žička kartuzija (RKD, 2015)	119
Slika 76:	Spomeniške prvine na območju Žičke kartuzije (podloga: RKD, 2015)	120
Slika 77:	Še vidni ostanki ribnikov (Arhiv ZVKDS, 2015)	121
Slika 78:	Glavni objekt območja in nosilec identitete (Arhiv ZVKDS, 2015)	121
Slika 79:	Fragmenti kamnitega zidu nekdanjega samostanskega vrta na območju kartuzije Žiče (Arhiv ZVKDS, 2015)	122

SLOVARČEK

ZVKDS	Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije
OE	Območna enota
PISO	Prostorski informacijski sistem občin
RC	Restavratorski center
RKD	Register kulturne dediščine
SPRS	Strategija prostorskega razvoja Slovenije
SDP	Spomenik državnega pomena
UNESCO	Organizacija Združenih narodov za izobraževanje, znanost in kulturo
VR	Varstveni režim
KK	Kulturna krajina

1 UVOD

V nalogi se ukvarjam z vrednotenjem kulturne krajine v kontekstu varstva kulturne dediščine. Vrednotenje kulturnih krajin se kontinuirano izvaja za različne namene, na primer za nove rabe v prostorskih aktih, vendar vedno z vidika obstoječega stanja, kar za te namene zadostuje. Kulturne vrednote, ki so povezane s kulturno dediščino in z odnosom današnjih opazovalcev, so v veliki meri odvisne od subjektivnega odnosa in interpretacije, ki odseva današnji čas. S tem si lahko tudi razložimo povečan interes za varstvo in ohranjanje kulturne krajine pri nas in širše.

Večina objektov kulturne dediščine ima prostorski kontekst, ki ga opredeljuje in pripoveduje o zgodovinskem pomenu, o avtorju, večinoma pa se objekti kulturne dediščine danes nahajajo znotraj kulturne krajine. V Registru kulturne dediščine je tako evidentiranih več kot 330 enot kulturne krajine, ki so po območnih enotah Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije zelo neenakomerno razporejene. Te obstoječe kulturne krajine so pomemben prostorski element, ki dopolnjujejo podobo varovanega objekta z vidika prostorske celovitosti. Sodijo pa v spomeniškovarstveno kategorijo vplivnega območja in ne samoumevno, zaradi prisotnosti objekta kulturne dediščine, v dediščinsko kulturno krajino.

Kulturna krajina je lahko samostojna zvrst varstva kulturne dediščine, kadar jo vrednotimo z enakimi atributi kot drugo kulturno dediščino. Zato je potrebno razviti metodo vrednotenja, ki je znotraj službe varstva kulturne dediščine še ni.

Merila vrednotenja definirajo vsebino varstva in opredeljujejo kulturno dediščino. Enako je potrebno zagotoviti tudi pri obravnavi kulturne krajine, le tako bo »enakovredna« zvrst kulturne dediščine, krajinskemu arhitektu - konservatorju pa bodo merila omogočila suvereno, transparentno in korektno delo. Metodološko podprto in argumentirano vrednotenje je tudi podlaga za odločitve v zvezi z zavarovanjem in varstvom kulturne krajine, kar je zlasti pomembno danes, ko je pritisk kapitala na prostor in kulturno dediščino velik.

Zavest o pomenu kulturne dediščine v Sloveniji se povečuje, tudi posamezniki podajajo predloge za vpis objektov v Register kulturne dediščine. Enako je s spoznanji o nujnosti ohranjanja krajinskih vrednot. Metoda vrednotenja je pomembna tudi za krajinske arhitekta – konservatorje, kadar morajo argumentirano zavrniti varstvo in uvrstitev predlagane krajine med dediščinske krajine.

Zato potrebujejo krajinski arhitekti - konservatorji večjo sistematičnost in preglednost, ter s tem tudi preverljivost vrednotenja dediščinske kulturne krajine, pa tudi zaradi vse bolj pogoste neustrezne rabe termina, ki ga prevzemajo konservatorji za neopredeljene vsebine, npr. kulturna krajina kozolcev, planin, žag, sakralna kulturna krajina.

1.1 HIPOTEZA

Neenakomerna razporejenost evidentiranih kulturnih krajin na območju Slovenije po območnih enotah Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije ni samo posledica neenakomerne geografske razporeditve kakovostnih krajin, ampak je posledica neenotnega načina vrednotenja znotraj območnih enot Zavoda za varstvo kulturne dediščine. Med kulturnimi krajinami, ki imajo status dediščine so tudi velike kakovostne razlike kar kaže na prisotnost izrazite subjektivnosti pri vrednotenju oz. v nekaterih primerih pa tudi nepoznavanje kompleksnosti kulturnih krajin.

Z enotno metodo vrednotenja se bo sedanje stanje spremenilo, tako da bo zavarovanih krajin manj, razmerje zavarovanih krajin po enotah pa bo bolj enakomerno. Z merili vrednotenja bo mogoče strokovno in lažje identificirati najpomembnejše dediščinske krajine.

1.2 CILJI

- Z ustrezno metodo vrednotenja kulturnih krajin poenotiti obravnavo kulturnih krajin znotraj Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije,
- opredeliti kulturne krajine kot samostojno zvrst kulturne dediščine in s tem strokovno utemeljiti termin historična kulturna krajina znotraj in zunaj službe varstva kulturne dediščine,
- uvesti tudi numeričen način vrednotenja, tako bodo posamezne prvine kulturne krajine ustrezno ocenjene, krajine brez historičnih prvin pa ne bodo dosegale ustreznih vrednosti za uvrstitev v Register kulturne dediščine,
- **z uporabo opisnih in numeričnih meril vrednotenja, v največji možni meri, izključiti subjektivne kriterije vrednotenja.**

1.3 METODA DELA

- Pregled v Register kulturne dediščine /RKD/ vpisane kulturne krajine,
- poskušala bom ugotoviti, po kakšnih merilih so bile te krajine vrednotene in vpisane v RKD,
- analizirala bom, ali obstoječa splošna merila vrednotenja kulturne dediščine ustrezajo za vrednotenje kulturne krajine,
- postavila bom ustrezna merila vrednotenja za kulturno krajino znotraj varstva kulturne dediščine, s katerimi bo mogoče vrednotiti historično komponento kulturne krajine, kar je osnovna dejavnost in poslanstvo ZVKDS,
- za dosego čim večje objektivizacije vrednotenja, ki je znotraj varstva kulturne dediščine pomembna, še zlasti pri vrednotenju kulturne krajine, bom izdelala numerično tabelo,
- metodo bom preizkusila na posameznih krajinah, ki še niso vpisane v RKD in na krajinah, ki so že v RKD.

2 VARSTVO KULTURNE DEDIŠČINE

2.1 POMEN OHRANJANJA KULTURNE DEDIŠČINE

Ohranjanje kulturne dediščine je pomemben element identitete vsake države in naroda. Čas globalizacije in informatizacije postavlja vedno nove izzive tej humani dejavnosti, znanosti, spodbujevalki trajnostnega razvoja in vésti vsake družbe. Odnos do dediščine kaže stopnjo razvoja vsake države posebej in je ogledalo družbe kot celote. Najbolj razvite države sveta natančno skrbijo za vse raznolike zvrsti svoje kulturne dediščine in ta je izhodišče kakovosti življenja vseh generacij, je izziv prihodnosti (Zupan, 2013). Tega dejstva se je Slovenija zavedala, in je ena izmed redkih držav, ki je zapisala varstvo kulturne dediščine v Ustavo (1991). Dejstvo, da je ohranjanje kulturne dediščine ustavna kategorija, je dokaj neznano. Po 5. členu Ustave »država skrbi za ohranjanje naravnega bogastva in kulturne dediščine ter ustvarja možnosti za skladen civilizacijski in kulturni razvoj Slovenije.« V nadaljevanju Ustava določa, da je vsakdo dolžan v skladu z zakonom varovati naravne znamenitosti in redkosti ter kulturne spomenike. Država in lokalne skupnosti skrbijo za ohranjanje naravne in kulturne dediščine.

Varstvo kulturne dediščine je zaradi kulturnih ciljev in glavnih smeri delovanja umeščeno v resor kulture, to je v pristojnost delovnega področja Ministrstva za kulturo. Ministrstvo je zato ustanovilo strokovno službo - Javni zavod za varstvo kulturne dediščine z območnimi enotami. Dejavnost varstva kulturne dediščine ureja Zakon o varstvu kulturne dediščine (2008).

2.2 IZBOR IN RAZLAGA POJMOV ZA PODROČJE NEPREMIČNE KULTURNE DEDIŠČINE

Najbolj celovito in poglobljeno se je s temeljnimi varstvenimi izrazi ukvarjala mag. Zvezda Koželj Delak v svoji magistrski nalogi Etnologija in varstvo naravne in kulturne dediščine, ki jo je zagovarjala leta 2007 na Filozofski fakulteti. Te opredelitve, ki jih je možno aplicirati na vso kulturno dediščino, je služba za varstvo kulturne dediščine prevzela.

Kulturna dediščina je v aktualnem Zakonu o varstvu kulturne dediščine (2008) dobrina, podedovana iz preteklosti, ki jih Slovenke in Slovenci, pripadnice in pripadniki italijanske in madžarske narodne skupnosti in romske skupnosti, ter drugi, državljanke in državljani Republike Slovenije opredeljujejo kot odsev in izraz svojih vrednot, identitet, verskih in drugih prepričanj, znanj in tradicij. Dediščina vključuje vidike okolja, ki izhajajo iz medsebojnega vplivanja med ljudmi in prostorom skozi čas. Dediščina se deli na materialno in živo dediščino. Materialno dediščino sestavljata premična in nepremična dediščina. Celostno ohranjanje dediščine se uresničuje v razvojnem načrtovanju in ukrepih države, pokrajin in občin tako, da dediščino ob spoštovanju njene posebne narave in družbenega pomena vključujejo v trajnostni razvoj.

Celostno ohranjanje dediščine opredeljuje varstvo kot bistven cilj kulturne politike, urejanja prostora in urbanizma. Zavzema se za primerno rabo, dostopnost javnosti in sodelovanje vseh pristojnih služb ter lastnikov dediščine na vseh ravneh odločanja.

Enota kulturne dediščine je stavba ali njen del, arheološko najdišče, območje vrtno-arhitekturne dediščine, krajine, ki imajo lastnosti kulturne dediščine. Ob opredeljevanju posamičnih enot upoštevamo zlasti načela: enovitost prostora, istovrstnost prvotne rabe in enotnost varstvenega pristopa.

Register nepremične kulturne dediščine /RKD/ je uradna digitalna zbirka podatkov na območju Slovenije, ki je v pristojnosti Ministrstva za kulturo. Na predlog strokovne službe za varstvo kulturne dediščine se vpisuje v register vso kulturno dediščino, ne glede na vrsto, tip, obseg, lastništvo ali varstveni status, če ima ustrezne spomeniške lastnosti. RKD vsebuje osnovne varstvene in predstavitevne podatke o dediščini.

Varstvene skupine so območja stavbne dediščine, naselbinske dediščine, kulturne krajine, vrtno-arhitekturne dediščine, zgodovinske krajine, memorialne dediščine in arheološka najdišča.

Kulturni spomenik je kulturna dediščina s posebnim statusom, ki je pridobljen na podlagi akta o razglasitvi. Vsebovati mora prvine, s katerimi je dokazan izjemni prostorski, časovni, družbeni, likovni, gradbeni ali tehnični pomen. Po UNESCO je spomenik praviloma izjemna prostorska in več pomenska kakovost.

Varstveni režim so pravila, ki na podlagi predhodnega vrednotenja konkretizirajo omejitve in določajo ukrepe za izvedbo varstva pri posegih na objekte posameznih zvrsti dediščine.

Vplivno območje je prostor, ki obdaja stavbo ali območje dediščine, ki varuje prostorski kontekst. Omogoča ustrezno vidno dožemanje in preprečuje negativne vplive morebitnih drugih dejavnosti v prostoru na dediščino.

Ohranjanje (conservation) je najširši pojem, ki združuje vse vrste politik, strategij, zakonskih, upravnih in tehničnih ukrepov ter dejavnosti v povezavi z dediščino.

Varstvo (protection) je podrejen pojem, obsega predvsem zakonsko, upravno in strokovno dejavnost.

Zaščita (preservation) pomeni konkretne ukrepe in delovanje z namenom preprečevanja neželenih sprememb in slabšanja stanja dediščine.

Konservatorstvo je interdisciplinarna stroka, varstvena dejavnost, ki izvaja različne naloge (glej spodaj) na podlagi izhodišč različnih znanstvenih disciplin.

Konservatorji delujejo znotraj območnih enot Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije. Njihov strokovni interes sega od humanističnih do tehničnih ved. Svojo primarno izobrazbo dopolnjujejo s strokovnim izpopolnjevanjem, raziskovanjem in izkušnjami, ki jih pridobivajo ob širokem spektru nalog. Ravnajo se po načelih, ki jih določajo strokovne izkušnje, zakonska določila, mednarodne konvencije in priporočila. Njihovi strokovni varstveni postopki so:

Evidentiranje je izhodiščna delovna faza, ko na podlagi izhodišč temeljnih ved, terenskega dela, listin in drugih virov, izbirajo območja, ki imajo lastnosti možne kulturne dediščine.

Dokumentiranje spremlja vse faze strokovnega dela. Obsega sistematično zbiranje podatkov, obdelavo, analizo in posredovanje. V dosjeju so tako vsi podatki o območju ali objektu, tako o stanju, poseganju, načrti in projekti, ki se nanašajo nanj.

Inventariziranje je končni cilj evidentiranja in dokumentiranja, ki se izkazuje v obliki seznama. To je javna oblika inventarja kulturne dediščine.

Vrednotenje je najpomembnejši strokovni proces, s katerim prepoznavamo nesporne kulturne vrednosti območja ali objekta. S pomočjo meril, izhajajočih iz raziskovalnih procesov, analize prostora in širših družbenih razsežnosti vrednotimo le istovrstne, sorodne objekte in območja, ki vzdržijo medsebojno primerjavo. Znotraj varstvene dejavnosti obstajajo splošna in posebna merila posameznih strok.

Prezentacija objekta ali območja poudarja varovane lastnosti, predstavi jih z namenom dostopnosti širšemu krogu ljudi, kar je osnovna kulturna funkcija dediščine.

Rekonstrukcija pomeni ponovno zgraditev, vzpostavitev manjkajočega dela, v izbrani fazi, na osnovi celovite dokumentacije o objektu ali območju.

2.3 ZGODOVINA VARSTVA KULTURNE DEDIŠČINE IN RAZUMEVANJE KRAJINE ZNOTRAJ VARSTVA KULTURNE DEDIŠČINE

Začetki spomeniškega varstva pri nas segajo v čas, ko je bilo današnje ozemlje Slovenije del avstro-ogrske monarhije pod neposredno upravo Avstrije. Organizacija varstva spomenikov, naravnih znamenitosti in spomeniška zakonodaja sta bili enaki kot v Avstriji. Od leta 1850 so delovali častni konservatorji Centralne komisije za proučevanje in vzdrževanje stavbnih spomenikov, ustanovljene leta 1850 na Dunaju (Baš, 1975). Po reorganizaciji in decentralizaciji Centralne komisije so od leta 1911 delovali deželni konservatorski uradi – za tedanjo Kranjsko deželo v Ljubljani, za Štajersko v Gradcu, za Koroško v Celovcu ter za Primorsko in Istro v Puli.

V prvi Jugoslaviji, to je v obdobju od leta 1918 do druge svetovne vojne, je pokrtil celotno slovensko ozemlje Spomeniški urad v Ljubljani, ustanovljen leta 1913. Drugi deželni centri

oziroma njihovi spomeniški uradi so ostali zunaj nove države. Mesto deželnega konservatorja je prevzel tedanji praktikant državnega spomeniškega urada na Dunaju, dr. France Stele.

Po prvi svetovni vojni je bil leta 1919 v Ljubljani ustanovljen Spomeniški urad za Slovenijo, ki je območje delovanja razširil na celotno slovensko ozemlje tedanje Jugoslavije. V tem obsegu je deloval vse do leta 1941.

Po drugi svetovni vojni je bila prva naloga Spomeniškega urada pripravljanje dokumentacije o spomeniškem gradivu, ki so ga med vojno prepeljali v tujino in o odškodnini za spomeniško gradivo, uničeno v vojni. To delo je bilo hkrati njegovo zadnje tovrstno delo, kajti julija leta 1945 je Demokratska Federativna Jugoslavija izdala prvi državni Zakon o varstvu kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti Ljudske republike Slovenije (Kuševič, 1999). Do uveljavitve tega zakona je bil interes konservatorjev usmerjen predvsem na umetnostno zgodovinske, urbanistične in arheološke spomenike. S tem zakonom se konservatorski stroki pridružijo naravoslovci. Njihov strokovni interes je bila neokrnjena priroda, ki je bila po takratnih gledanjih posebno ogrožena zaradi obnove države in zastavljenega cilja o prehrambeni samozadostnosti.

Slov. Bistrica, Konjice, Slovenj Gradec, Store, Idrija, Senovo, Sevnica.

2

Kmetijske delovne zadruge in splošne kmetijske zadruge, ki prodajajo svoje pridelke neposredno na gradbiščih, Strnišče, Vučenica in Moste-Zirovnica, imajo iste ugodnosti, kakor če bi prodajale pridelke v prej navedenih krajih.

3

Ta odločba velja od 1. junija dalje.

Št. II 875/1—51.

Ljubljana, dne 1. junija 1951.

V zastopstvu ministra-predsednika Sveta vlade LRS za kmetijstvo in gozdarstvo:

podpredsednik vlade in Minister — predsednik
predsednik Gospodarskega Sveta vlade LRS
sveta LRS: za blagovni promet:

Sergej Kraigher l. r.

Avbelj Viktor l. r.

(125)

Na podlagi 1. in 3. člena zakona o varstvu kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti v Ljudski republiki Sloveniji (Uradni list LRS, št. 23—137/48) izdajam po predlogu Zavoda za spomeniško varstvo LRS

odločbo

o zavarovanju vrtnega parka v Štanjelu

1. Vrtni park v Štanjelu, z velikim umetnim bazenom, poraščen s travnato rušo, se zaradi različnih vrst domačega in zanimivega eksotičnega drevja in lepote grmovja iz estetskih in turističnih razlogov zavaruje kot prirodna znamenitost.

2. Zavarovani park leži zraven močno porušenega naselja Štanjel na delih zemljiških parcel št. 11/1, 11/2, 13 in 14 k. o. Štanjel ter obsega okrog 0,78 ha.

3. Park, bivša last italijanskega državljanca dr. Henrika Ferraria iz Trsta, je sedaj splošno ljudsko premoženje pod upravo krajevnega ljudskega odbora Štanjel.

4. V zavarovanem parku je prepovedano:

a) sekane dreves in grmov kakor tudi obrezovanje in lomljenje vej ali kakršnokoli poškodovanje nasadov,

b) paša, posedanje in poganje po tratah kakor tudi odmetavanje odpadkov.

5. Posamezna drevesa se zaradi pregoštega sečenja smreke posekati le z dovoljenjem Zavoda za spomeniško varstvo LRS.

Enako se smreke nove zgradbe v parku postavljati le z dovoljenjem in po navodilih Zavoda za spomeniško varstvo LRS.

6. Varstvo parka se glede na prednje predpise in na predpise splošnega zakona o ljudskih odborih izroča krajevemu ljudskemu odboru v Sočani in krajevemu ljudskemu odboru v Štanjelu, ki naj domače prebivalstvo seznani s predpisi te odločbe.

Vzorno varstvo in splošno nadzorstvo nad zavarovanim parkom bovala Zavod za spomeniško varstvo LRS.

7. Kršilci te odločbe se kaznujejo po 18. členu splošnega zakona o varstvu kulturnih spomenikov in naravnih redkosti z dne 4. oktobra 1946 (Uradni list FLRJ, št. 81—576/46).

8. Ta odločba velja od dneva objave v Uradnem listu LRS, za upravni organ pa takoj po pravnomočnosti.

Št. 594/3—51.

Ljubljana, dne 12. junija 1951.

Minister — predsednik
Sveta vlade LRS
za prosveto in kulturo:
Boris Ziberl l. r.

126.

Na podlagi 1. in 3. člena zakona o varstvu kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti v Ljudski republiki Sloveniji (Uradni list LRS, št. 23—137/48) izdajam po predlogu Zavoda za spomeniško varstvo LRS in v sporazumu z ministrom-predsednikom Sveta vlade LRS za kmetijstvo in gozdarstvo

odločbo

o zavarovanju kačje smreke v Koševniku

1. Kačja smreka ali šibasta smreka (*Picea excelsa* Lk. var. *virgata* Casp.), ki raste v Koševniku 15 m stran od ceste Idrija—Črni vrh, v nadmorski višini 680 m na parceli št. 220 k. o. Idrijski log, last Gostiše Valentina iz Koševnika št. 21 in ki je doslej edini znani primer drevesa te vrste v Sloveniji ter ima sedaj v prsni višini premer 27 cm in je visoka 19 m, se zaradi svojega botaničnega pomena in redkosti zavaruje kot prirodna znamenitost.

2. Prepoveduje se posekanje zavarovane kačje smreke, klesčenje ali trganje njenih vej in vršičkov vej ali kakršnokoli drugo poškodovanje.

3. Varstvo smreke se izroča krajevemu ljudskemu odboru v Črnem vrhu (OLO Idrija), ki naj domače prebivalstvo seznani s predpisi te odločbe. Pri varstvu sodelujeta Gozdarski inštitut Slovenije in Gozdno gospodarstvo v Sv. Luciji ob Soči.

Vsi javni nadzorstveni organi, posebno pa gozdno in lovsko varstveno osebje, so dolžni nadzirati izvrševanje te odločbe in kršilce naznaniti pristojnemu javnemu tožilu.

4. Kršilci te odločbe se kaznujejo po 18. členu splošnega zakona o varstvu kulturnih spomenikov in naravnih redkosti z dne 4. oktobra 1946 (Uradni list FLRJ, št. 81—576/46).

5. Ta odločba velja od dneva objave v Uradnem listu LRS, za lastnika pa takoj po pravnomočnosti.

Št. 969/2—1951.

Ljubljana, dne 2. junija 1951.

Strinjam se!
Po pooblastilu ministra —
predsednika Sveta vlade

LRS za kmetijstvo

in gozdarstvo:

direktor Glavne uprave

za gozdarstvo LRS:

Jaka Avšič l. r.

Minister — predsednik

Sveta vlade LRS

za prosveto in kulturo:

Boris Ziberl l. r.

Slika 1: Odločba o zavarovanju vrtnega parka v Štanjelu iz leta 1951, zavarovan kot prerodna znamenitost (Odločba ..., 1951: 144)

Z zakonom in z uredbo Ministrstva za prosveto Narodne vlade Slovenije se je avgusta 1945 ustanovil Zavod za varstvo in znanstveno proučevanje kulturnih spomenikov in prirodnih znamenitosti Slovenije v Ljubljani.

Leta 1961 je bil sprejet Zakon o varstvu kulturnih spomenikov v LR Sloveniji. Pomemben je,

ker je decentraliziral spomeniško službo z ustanovitvijo regionalnih zavodov v taki obliki, kot je danes.

Leta 1970 je bil sprejet še poseben Zakon o varstvu narave, ki je pripeljal do odcepitve prirodoslovcev od Zavoda. Oba posebna zakona pa sta bila podlaga za Zakon o naravni in kulturni dediščini leta 1981, ki je ponovno združil »kulturo in naravo« v osrednjo državno varstveno institucijo, to je Zavod SRS za varstvo naravne in kulturne dediščine.

V tem zakonu (Zakon o naravni ..., 1981) se v 2. členu, ki govori, kaj je naravna in kulturna dediščina, prvič pojavi termin »krajinsko območje«. Obrazložitev termina je uvrščena v sklop naravne dediščine. V 6. členu, ki govori o dejavnosti varstva naravne in kulturne dediščine, v prvi alineji člena piše, da je namen varstva – ohranjati naravno ravnovesje, biogenetsko skladnost in »značilno podobo pokrajine«, neokrnjenost in izvirnost kulturnih sestavin dediščine. V II. delu Zakona, kjer so opredeljene posamezne zvrsti kulturne in naravne dediščine, opredeljuje 17. člen naravovarstvene zvrsti, za krajinske parke pravi, da so to lahko območja »kultivirane narave«, ki združujejo »značilno krajino« s sestavinami naravne in kulturne dediščine in so namenjeni predvsem rekreaciji in ohranitvi značilne pokrajine.

»Značilna podoba pokrajine, kultivirana narava, značilna krajina« so bili zametki oznake in vsebine danes uveljavljenega termina kulturna krajina, tudi znotraj varstva kulturne dediščine in varstva narave.

To je tudi čas, ko so diplomirali prvi krajinski arhitekti na Oddelku za krajinsko arhitekturo na Biotehniški fakulteti v Ljubljani. Nekateri so se zaposlili na Zavodu za varstvo naravne in kulturne dediščine. Ukvarjali naj bi se predvsem z vrtno-arhitekturno dediščino, takrat so bili to spomeniki oblikovane narave, ki so bili uvrščeni med naravno dediščino. Zaradi tega tudi ta neustrezen termin, ki so ga krajinski arhitekti s težavo uporabljali. Služba je že razpolagala s skromnim inventarjem objektov »oblikovane narave«.

Razviti je bilo potrebno sistem evidentiranja, vrednotenja, promoviranja. Ker ni bilo predhodnikov, so se krajinski arhitekti zgledovali tako po naravoslovnih kot humanističnih vedah znotraj Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine. Danes po 30. letih je to področje ustrezno strokovno obravnavano in kljub finančni krizi, ki je znotraj službe varstva dediščine kontinuirana, lahko pokaže konkretne rezultate posegov, prenov, rekonstrukcij. Vrtno-arhitekturna dediščina, ki je med najmlajšimi zvrstmi kulturne dediščine znotraj ZVKDS, je z vidika vsebinske obdelave primerljiva z ostalimi zvrstmi kulturne dediščine. Krajinski arhitekti - konservatorji so pred leti objavili knjigo Zgodovinski parki in vrtovi, v kateri so predstavili najpomembnejše historične vrtove in parke v Sloveniji in s tem nekako zaključili bazično delo na vrtno-arhitekturni dediščini znotraj varstva kulturne dediščine. To je osnova za morebitne projekte prenove teh objektov.

Krajina, kulturna krajina, dediščinska krajina v zakonu iz leta 1981 ni imela statusa zvrsti kulturne dediščine, vendar je skupaj s krajinskimi arhitekti - konservatorji pridobivala pomen tako v sektorju narave kot tudi kulture. Vsaka naloga, bodisi Inventarji in evidenca kulturne in naravne dediščine, ki so se izdelovali tudi za planske dokumente ali strokovne podlage za

različne projekte, ki jih je takrat izdelovala spomeniška služba, se je običajno začela s poglavjem: Krajinska oznaka in smernice za varstvo krajine. Krajinski arhitekti so območje obravnave tipološko razdelili na posamezne značilne dele, jih opisali in podali smernice za varstvo. Smernice so se nanašale predvsem na obstoječe stanje, kmetijsko rabo, parcelacijo, poselitev, akcente v prostoru in naravne prvine. Kljub temu, da krajina ni imela statusa kulturne dediščine, so se te smernice večinoma upoštevale. To so bili prvi poskusi krajinske tipologije, ki niso nastajale sistematsko z namenom obravnave celotne regije, pač pa v odvisnosti od aktualnih nalog in odnosa posameznih vodij območnih enot do krajine. »Tipologije krajin« so se razlikovale glede na vsebino posameznih nalog. Pri elaboratih evidenc kulturne dediščine so bile bolj splošne in krajše, opremljene z ustreznimi fotografijami, medtem ko so bile npr. pri strokovnih zasnovah za prostorske ureditvene pogoje (PUP) občin bolj natančne, zlasti v delu podaje smernic za varstvo.

V luči uveljavljanja kulturne krajine kot dediščinske kategorije je prav gotovo pomemben Zakon o kobilarni Lipica (1996). V 1. členu, kjer določa, kaj zakon varuje, je na prvem mestu omenjena kulturna (kultivirana) krajina: Območje Kobilarne Lipica, ki obsega celotno zavarovano območje Kobilarne Lipica s kultivirano kraško krajino, čredo konj lipicanske pasme ter stavbno in umetnostno dediščino, se s tem zakonom razglasi za kulturni spomenik izjemnega pomena za Republiko Slovenijo. V 3. členu pa še razdela posamezne gradnike kultivirane kraške krajine: Območje kultivirane kraške krajine Kobilarne Lipica, ki je kot del spomeniške celote pod posebnim varstvom, obsega: oblikovane pašne in travniške površine z zaščitnimi ograjami, hrastove gaje in drevorede.

Leta 1999 je spomeniška služba dobila nov Zakon o varstvu kulturne dediščine, in sicer kot posledico odcepitve sektorja varstva narave in centralizacija službe; ustanovljen je bil Javni zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, ki je združeval 7 regionalnih enot.

Slika 2: Logotip ZVKDS

V 6. členu zakona, ki je navajal varstvene skupine dediščine, najdemo kulturno krajino, ki je opredeljena kot »spomeniško območje, katerega strukturo, razvoj in funkcijo pretežno določajo človekovi posegi in dejavnosti v prostor«. Kulturna krajina postane ena izmed zvrsti kulturne dediščine.

Novost je tudi register nepremične kulturne dediščine, ki je uradna zbirka listin in podatkov, vodi ga Ministrstvo za kulturo. Enote dediščine v registru dobijo EŠD, to je evidenčna številka dediščine. V register se vpisujejo tudi kulturne krajine, posamezne kulturne krajine tako

dobijo EŠD. Žal pa se v tem zakonu termin za vrtno-arhitekturno dediščino ni uveljavil, ohranja se termin »spomenik oblikovane narave«.

Po odcepitvi varstva narave so krajinski parki postali naravovarstvena kategorija in kulturna dediščina v njih ni bila ustrezno varovana oziroma je zgubila pripadajoča območja, krajine, prostorski kontekst. Zato je bilo določenih 61 krajinskih območij nacionalne prepoznavnosti, ki so bila povzeta v Strategiji prostorskega razvoja Slovenije (Strategija ..., 2004).

Krajinska območja so vključevala prepoznavne in reprezentativne dele slovenske krajine, predvsem so bila to območja z veliko gostoto vseh zvrsti kulturne dediščine. Kot planska in ne varstvena kategorija varovanih območij so predstavljala predvsem ekvivalent naravovarstvenim območjem.

V 3. členu Zakonu o varstvu kulturne dediščine iz leta 2008 je kulturna krajina definirana podobno kot v prejšnjem zakonu: »kulturna krajina« je nepremična dediščina, ki je odprt prostor z naravnimi in ustvarjenimi sestavinami, katerega strukturo, razvoj in uporabo pretežno določajo človekovi posegi in dejavnost. V 134. členu (varstveni režim obstoječih nepremičnih spomenikov) pa je določen varstveni režim za zavarovano kulturno krajino: varujejo se značilna raba zemljišč, parcelacija, značilna vegetacija, prostorske dominante, odnos med poselitvijo in odprtim prostorom, kraji spomina in značilna topografska imena.

Po več kot 30. letih prizadevanj krajinskih arhitektov v službi varstva kulturne dediščine se je končno kulturna krajina uveljavila kot zvrst kulturne dediščine. Žal pa se razmere za varstvo vse kulturne dediščine bistveno spreminjajo. Finančnih sredstev je vse manj, moč kapitala pa vse večja.

3 KRAJINA

3.1 OSNOVNI POJMI

Krajina je vse, kar zajamemo s pogledom, vse kar nas obdaja, naše ozemlje v celoti. Krajina je tudi naš življenjski prostor, ki je rezultat tisočletnega delovanja človeka v prostoru, njegovih prizadevanj za preživetje, spopadanja z naravnimi danostmi, prilagajanja okoljskim posebnostim. Krajina je palimpsest, na katerega se odtisnejo vsa obdobja in vse generacije z današnjo vred (Marušič, 1999). Ta krajinska podoba, ki jo vidimo danes, je podoba v tem trenutnem časovnem preseku, ki ga živimo.

Naravna krajina obsega dele zemeljskega površja, ki se kažejo v krajinski sliki kot izrazito naraven svet, v katerem teče razvoj po zakonih narave, brez človekovih posegov. Merilo stopnje naravnosti krajine je ohranjenost ekosistema, pri čemer je izhodišče njegovo klimaksno stanje.

Pretežno naravno krajino večinoma oblikujejo naravne kakovosti prostora, ki izhajajo iz naravne ohranjenosti, biotske raznovrstnosti in naravnih vrednot, ter so pomembne tudi za prepoznavnost Slovenije, piše v Strategiji prostorskega razvoja Slovenije (Strategija ..., 2004).

Kulturna krajina je posledica sprememb, ki se dogajajo v prostoru zaradi uresničevanja družbenih potreb. Izkazuje se v obliki poselitve, kmetijske izrabe, gozdarjenja, urejanju voda, umeščanju infrastrukturnih objektov. Kulturna krajina, kot dinamična prvina človekovega delovanja v prostoru, se danes zaradi globalizacije in vedno novih razvojnih potreb družbe spreminja hitreje kot v preteklosti.

Dediščinske kulturne krajine opredeljujejo kontinuirana kmetijska raba zemljišč ali materialne ostaline, ki odražajo preteklo rabo zemljišč, dejavnosti, spretnosti in tradicijo. Dediščinska kulturna krajina je pogosto zgodovinsko ali funkcionalno povezana z drugimi vrstmi kulturne dediščine.

Izbor in razlaga varstvenih izrazov za področje dediščinske krajine, ki so v rabi zlasti znotraj ZVKDS

Povzeti so po Regionalni razdelitvi krajinskih tipov v Sloveniji (Marušič, 1998) in Strategiji prostorskega razvoja Slovenije (Strategija ..., 2004).

Prepoznavnost krajine je skupek značilnosti krajinske zgradbe in njenih simbolnih pomenov (vrednosti), po katerih je neko krajinsko območje mogoče prepoznati.

Tip poselitve se nanaša na obliko naselja. Glede na položaj in geomorfološke danosti delimo naselja: v ravnini, v dolini, na terasi, v kotanji, na prelomnicah, na pobočju, na griču, na grebenu, na vzpetini, na valovitem terenu in naselje razporejeno po plastnicah. Glede na zasnovo delimo naselja v gručasta, obcestna in centralna naselja. Po velikosti pa imamo območja posameznih domačij, zaselke in naselja (Fister, 1993).

Stavbni tip se nanaša na stavbno oblikovanje. Opredeljuje ga geografska regija, iz tega izhajajoči materiali, oblikovanje arhitekturnih detajlov, gabariti, kritina, omet.

Akcent v krajini je lahko objekt kulturne dediščine, ki zaradi oblike, velikosti ali drugih prvin vizualno izstopa, lahko so to tudi naravne prvine, npr. velika drevesa, drevoredi.

Krajinska enota je območje z opredeljenimi mejami, ki je enotno v pogledu ene ali več krajinskih značilnosti.

Krajinska identiteta je krajinska značilnost, ki je za določeno območje ali krajinski vzorec opredelilna, ki dela območje ali krajinski vzorec razpoznaven - območju ali vzorcu daje identiteto.

Krajinska značilnost je prepoznavna lastnost, ki opredeljuje določen krajinski videz ali značaj; na primer: oblikovanost površja, kmetijska raba, rastje, prisotnost vode.

Krajinski vzorec je tipološka opredelitev krajinsko morfoloških značilnosti, ki so posledica: podnebja, ki opredeljuje osnovne značilnosti krajine in se prepozna tako v rabi kot v rastlinskem pokrovu, reliefa, ki skupaj z vodami oblikuje osnovno morfološko podlago za krajinsko zgradbo in rabe tal ali površinskega pokrova, ki je sinteza podnebja in reliefa in odkriva tudi razvoj tradicionalnega krajinskega vzorca. Za krajinske vzorce je značilna prostorska zveznost, zaradi česar se prostorsko ne določajo z mejami .

Morfološka značilnost krajine je oblikovna značilnost krajine. Značilnost njene zgradbe, predvsem naravnega ali ustvarjenega reliefa, površinskega pokrova, parcelnega vzorca.

Tipološka razdelitev kulturnih krajin je bila izdelana z upoštevanjem njihove podobnosti glede strukturnih značilnosti in krajinskih prvin, ki so pomembne za prepoznavnost (Ohranjanje ..., 2005):

- njivske krajine,	- poseljene krajine,
- krajine travnatnega sveta,	- solinske krajine in
- krajine trajnih nasadov,	- krajine z izjemno naravno zgradbo.

3.2 DINAMIKA RAZVOJA VARSTVA KRAJINE

Razvoj varstva krajine v Sloveniji kaže veliko dinamiko, ki se izkazuje v številnih opravilih, sprejetih dokumentih in obvezah države in različnih institucij. Prizadevanja za spoznanje o pomenu krajin so potekala intenzivno, zlasti na prehodu tisočletja, po letu 2004 pa so ta prizadevanja zamrla. Kulturna krajina se danes obravnava samo še v strateškem delu občinskih prostorskih načrtov.

Krajinsko planiranje se je v Sloveniji začelo ob koncu 60-ih let in sovpada z začetkom zavedanja o pomenu varstva okolja v svetu. Družba je bila takrat naklonjena planiranju zaradi predstave, da je mogoče s smotnim planiranjem rabe zemljišč zagotoviti vzdržen razvoj in hkrati ohranjati kakovosti okolja. Katedra za krajinsko arhitekturo in vrtnarstvo na Biotehniški fakulteti Univerze Ljubljani je v tem obdobju razvijala metodološka izhodišča za presoje vplivov na okolje ob načrtovanju rabe zemljišč, kar je pomenilo simulacijo temeljnega odnosa v okolju znotraj planerskega postopka. Konflikt med posegi v okolje in varstvenimi zahtevami ali soočenje nasprotujočih vrednostnih sistemov je planerski postopek simuliral in poiskal ustrezno rešitev. To je bila novost v tem delu Evrope. S tem se je na Katedri začel čas pomembnih metodoloških inovacij, ki so pripeljale krajinsko planiranje v prostorsko zakonodajo. Leta 1984 je bila v Zakonu o urejanju prostora uzakonjena krajinska zasnova kot dokument urejanja pomembnih območji, bodisi zaradi njihove ogroženosti ali kakovosti. Kmalu po uveljavitvi zakona je v Sloveniji prišlo do sprememb političnega sistema, ki je prinesel nova pravno-lastniška razmerja in posledično večji pritisk na prostor. Spremembe in dopolnitve prostorskih aktov so se nanašale predvsem na spremembe kmetijskih ali gozdnih zemljišč v stavbna. V taki situaciji je analitično delo v okviru načrtovalskih postopkov za lokacije novih posegov v prostor postalo nepotrebno. V tem kontekstu tudi uzakonjene krajinske zasnove, ki so bile usmerjene v varstvo krajine, niso dale pričakovanih rezultatov, saj jih je bilo izdelanih zelo malo (Zakon o urejanju ..., 1984).

Z vidika varstva kulturne dediščine in kulturne krajine kot samostojne in specifične vsebine, krajinske zasnove niso izpolnile pričakovanj. Krajinske zasnove so krajino in kulturno krajino obravnavale in vrednotile z vidika obstoječega stanja krajine. Historični segment kulturne krajine ni bil obravnavan ali kakorkoli drugače upoštevan.

Krajinski arhitekti - konservatorji so pričakovali, da se bo krajinska zasnova temeljiteje ukvarjala s kulturno krajino in kulturno dediščino. Po njihovem mnenju je zgodovina sprememb ali tudi nesprememb obravnavanega območja pomemben podatek za načrtovanje novih rab. Služba za varstvo kulturne dediščine razpolaga s podatki, ki bi lahko pomembno prispevali h kvaliteti krajinskih zasnov in seveda vseh prostorskih dokumentov.

Ob očitku načrtovalcev prostora, da je kulturna dediščina varovana normativno, kar ne ustreza doktrini načrtovanja prostora, so krajinske zasnove zagotovo izgubljena priložnost za spremembe, tako na področju varstva kulturne dediščine kot pri prostorskih načrtovalcih. Z ustreznijšim, kreativnejšim vključevanjem kulturne dediščine v krajinske zasnove bi služba varstva kulturne dediščine pokazala, da se lahko prilagaja in razume zahteve sodobnosti in obenem zagotavlja ustrezno varstvo, kar je njeno poslanstvo. Načrtovalci prostora pa bi spoznali, da je včasih zaradi izjemnega pomena objekta varstva, normativno varstvo nujno. Ugotovili bi, da so konservatorji lahko korektni sogovorniki in da imajo podobne cilje.

V tem kontekstu so zlasti pomembna velika območja arheološke dediščine, ki pomenijo konkretne omejitve pri načrtovanju prostora, arheološka dediščina je najbolj ranljiva za posege. Enako velja tudi za vplivna območja posameznih objektov kulturne dediščine in seveda območja evidentiranih dediščinskih kulturnih krajin. Vsa ta območja služba varuje

normativno, ker za to večinoma obstajajo strokovni argumenti, ki presegajo prostorsko načrtovanje, kar pa ne bi smelo biti vzrok, da se jih prostorski načrtovalci raje vnaprej izogibajo. Konservatorji tudi sprejemajo dobro utemeljene argumente načrtovalcev in lahko tudi spremenijo svoja stališča. Občinski prostorski načrti se tako spreminjajo v izbor normativno varovanih prvin, ki jih predpišejo posamezni deležniki prostora in pobud posameznih investorjev. Tako stanje traja že dolgo, in samo še bolj spodbuja posamezne sektorje k povečanju zahtev in restrikcij v občinskih prostorskih načrtih (OPN).

Dejavnost načrtovanje prostora ni več kreativna in strokovno utemeljena dejavnost. Ravno tako se zmanjšuje pomen nedejavnega Ministrstva za okolje in prostor, ki bi moralo biti spoznano za najbolj državotvorno med ministrstvi, voditi bi ga morali karizmatični ministri s potrebnim znanjem. Nekatere vlade so to ministrstvo celo ukinile!

Da je to res, priča prav stanje v segmentu krajine, ki jo obravnavajo različni resorji brez ustrezne koordinacije, ki bi jo moralo zagotoviti prav Ministrstvo za okolje in prostor in strokovno korektno združiti prizadevanja vseh sektorjev, ki jo obravnavajo. Obravnava krajine bi morala biti »nadsektorska«. Neučinkovitost Ministrstva se kaže tudi v vse slabši kvaliteti prostorskih aktov, v množici različnih »spregledanih« strokovnih napak. Prostorski načrtovalci se tudi ne opredeljujejo do dvomljivih posegov, ki jih želijo izvesti posamezni investitorji, župani ali občine, npr. takih, ki očitno niso v javno dobro.

Regionalna razdelitev krajinskih tipov v Sloveniji je nastala na pobudo Urada Republike Slovenije za prostorsko planiranje pri Ministrstvu za okolje in prostor. Projekt je izdelal Oddelek za krajinsko arhitekturo, Biotehniške fakultete, Univerze v Ljubljani (Marušič, 1998). To se je dogajalo v začetku 90-ih let in v nasprotju s krajinskim planiranjem, ki se s krajino ukvarja posredno, tu je krajina predmet proučevanja. Cilji projekta so bili:

- pridobiti, kolikor le mogoče celovito vednost o značaju slovenskih krajin,
- pridobiti vednost o spreminjanju slovenskih krajin,
- kategorizirati slovenske kulturne krajine v pogledu njihove vidne podobe - vidne privlačnosti,
- pripraviti, kot rezultat vsega, osnove za opredelitev neposrednega varstva slovenskih izjemnih krajin,
- pripraviti smernice za razvoj in varstvo krajin.

Projekt, zaključen leta 1998, je bil skladen s cilji Evropske konvencije o krajini, ki je bila podpisana kasneje, leta 2000 in ratificirana leta 2003. Projekt je bil pomemben dosežek v vseh pogledih, vendar ni prinesel pričakovanih rezultatov. To je predvsem izhodišča in vpliv na upravljanje krajin, ali pa vsaj umestitev krajine kot vsebine na ustrezen sektor, ki bi koordiniral vse deležnike, ki obravnavajo krajino na kakršenkoli način. Danes žal služi predvsem kot inventar slovenskih krajin.

Izjemne krajine s svojo posebno zgradbo ustvarjajo enkratni značaj prostora in mu dajejo posebno obeležje. Na tej osnovi se razvija prepoznavnost na krajevni, regionalni ali celo nacionalni ravni. Po naročilu Urada za prostorsko načrtovanje na Ministrstvu za okolje in prostor je prof. Dušan Ogrin z ekipo evidentiral več kot 100 izjemnih krajin, ki so bile

predstavljene v publikaciji Izjemne krajine Slovenije (Ogrin, 1996). Publikacija, kot pravi prof. Ogrin, ima dvojni namen:

- poglobila in delno razširila naj bi dosedanja spoznanja o izjemnih krajinah, predvsem pa naj bi opredelila prednostni nabor izjemnih krajin v Sloveniji;
- predstavila naj bi izbor slovenskih zgodovinskih kulturnih krajin domači in mednarodni javnosti; hkrati bi lahko služila tudi kot informator v organih EU, ki odločajo o sredstvih za podporo varstva kulturne krajine.

Izjemne krajine niso zavarovane kot kulturna dediščina. Zavod za varstvo kulturne dediščine jih je večino vključil v območja nacionalne prepoznavnosti, ki so bila planska kategorija varstva kulturne dediščine. Nekatere so bile pozneje, kot kategorija dediščinskih krajin, vpisane v Register kulturne dediščine, nobena pa nima statusa kulturnega spomenika državnega pomena razen Lipiške.

Evropska konvencija o krajini iz leta 2003, obvezuje podpisnice, da skozi varstvo, načrtovanje in upravljanje krajin, aktivno izvajajo krajinsko politiko (Bratina Jurkovič, 2008).

O vrednotenju krajin govori 6. člen Konvencije - Posebni ukrepi. V točki A govori o ozaveščanju, v točki B o izobraževanju, v točki C pa o prepoznavanju in vrednotenju krajin. Tako zavezuje pogodbenico:

- da bo na svojem celotnem ozemlju prepoznala svoje krajine;
- da bo analizirala njihove lastnosti in pritiske ter obremenitve, ki spreminjajo krajine;
- da bo spremljala spremembe;
- da bo tako prepoznane krajine ovrednotila ob upoštevanju posebnih vrednot, ki jim jih pripisujejo zainteresirane strani in prebivalstvo.

Pogodbenice bodo postopke prepoznavanja in vrednotenja usmerjale na podlagi izmenjav izkušenj in metodologij, organiziranih na evropski ravni v skladu z 8. členom Konvencije, ki govori o medsebojni pomoči in izmenjavi informacij med državami podpisnicami Konvencije. Veliko teh priporočil je Slovenija izvajala že pred Konvencijo, kljub temu so na izvedbeni ravni težave pri uresničevanju planskih usmeritev za krajino.

Strategija prostorskega razvoja Slovenije iz leta 2004 je glavni prostorski dokument, ki določa cilje in usmeritve za varstvo in razvoj prostora. Obravnava poselitev, infrastrukturo in razvoj krajine. Eden izmed pomembnih ciljev je prepoznavanje prostorskih kakovosti in ohranjanje prepoznavnih značilnosti krajine. Navaja dejavnike prepoznavnosti krajine, ki so: strukturna vrednost, ki označuje vizualno kakovost krajinskega območja, stopnjo ujemanja med morfološki in tipološki značilnostmi krajine in rabo prostora, sestavljenost krajinske zgradbe s kombinacijami oblik naravnih in kulturnih prvin, kompleksnost znotraj iste strukturne enote naravnih in kulturnih prvin, avtentičnost in pričevalnost zgradbe, kakovost umeščenosti grajenih struktur oziroma vzorcev, zgodovinski ali simbolni pomen posameznih delov ali celote, kar predstavlja doživljajske kvalitete posameznih krajinskih območij (Strategija ..., 2004).

V nobenem dokumentu pred Strategijo ni bilo posvečenega tolikšnega pomena in prostora krajini.

Pomen daje tudi ohranjanju kulturne dediščine, tipologiji poselitve in določa 70 prepoznavnih območij krajin na nacionalni ravni. Ta območja so reprezentativni deli slovenskih krajin z ohranjenimi krajinskimi sestavinami, kot so izjemne krajine, z izjemno krajinsko zgradbo, z ohranjeno kulturno dediščino, z visoko pričevalno vrednostjo, z izjemnimi oblikami naravnih prvin in naravnih vrednot. Vse to naj bi bila podlaga za prostorsko načrtovanje in oblikovanje ustreznih varstvenih ukrepov (Strategija ..., 2004).

Nerazumljivo je, da ob tako zgodnjem zavedanju o pomenu krajin in opravljenem tako pomembnem strokovnem delu na tem področju, načrtovanje razvoja, varstva in upravljanja krajin ni temeljna pristojnost nobene institucije v Sloveniji. Nasprotno, razdeljena je na tri ministrstva, Ministrstvo za kulturo, Ministrstvo za okolje prostor in Ministrstvo za kmetijstvo in gozdarstvo in prehrano. Vsa se s krajino ukvarjajo parcialno, vsako iz svojega vidika. Vsako ministrstvo ima svoja vsebinska izhodišča varstva ali rabe, ki se večinoma ne prekrivajo.

4 VREDNOTENJE KULTURNE KRAJINE V KONTEKSTU KULTURNE DEDIŠČINE

4.1 VREDNOTENJE KULTURNE DEDIŠČINE

Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije varuje naslednje zvrsti nepremične dediščine, ki so definirane s Pravilnikom o seznamih zvrsti dediščine in varstvenih usmeritvah (2010):

- arheološka najdišča,	- spominski objekti in kraji,
- stavbe,	- drugi objekti in naprave,
- parki in vrtovi,	- naselja in njihovi deli,
- stavbe s parki in vrtovi,	- kulturna krajina.

Najpomembnejša strokovna naloga konservatorja v javni službi varstva je vrednotenje objektov in območij kulturne dediščine, ki jih evidentirajo. Proces vrednotenja je zahtevna naloga, ki jo konservatorji razvijajo celo svoje delovno obdobje s poznavanjem svetovne dediščine, domače dediščine, poznavanjem zgodovine in družbenih tokov, z nenehnim primerjanjem in preverjanjem svojih odločitev. Do nedavnega v Sloveniji ni obstajala šola konservatorstva. Konservatorji, ki danes delajo znotraj službe varstva kulturne dediščine, imajo večinoma humanistično izobrazbo. V manjšini so arhitekti in krajinski arhitekti, vsi pa se konservatorstva »priučijo« z dodatnim izobraževanjem in izkušnjami.

O pomenu vrednotenja kulturne dediščine govori umetnostna zgodovinarica dr. Jelka Pirkovič v publikaciji spomeniške službe Varstvo spomenikov (Pirkovič, 1987). V članku je postavila prva izhodišča za splošno vrednotenje objektov in območij kulturne dediščine. Vrednotenje obravnava kot osrednjo strokovno nalogo javne službe varstva, saj so od metodološko podprtega in argumentiranega vrednotenja odvisne vse odločitve v zvezi z varstvom, tako tiste, ki jih sprejemajo konservatorji, kot tiste, ki jih sprejemajo nosilci urejanja prostora in izvršilni organi oblasti pri izdajanju dovoljenj za posege. Dr. Pirkovičeva meni, da je vrednotenje tista naloga, ki konstituira konservatorstvo kot stroko in kot dejavnost posebnega pomena za družbo. Brez pregleda nad dediščinskimi vrednotami država ne more izvajati svojih politik na področju varstva, kulture, prostorskega načrtovanja, okolja, izboljšanja kakovosti življenja, vključno s socialno kohezijo (politika do manjšinskih skupnosti in ogroženih socialnih skupin) ipd. Hkrati pa tudi državljani kot posamezniki in kot skupnost brez dobrih in prav usmerjenih informacij o vrednotah dediščine, ki jih posreduje varstvena služba, ne moremo razviti pozitivnega odnosa do dediščine in zavesti o pomenu njenega ohranjanja. Na podlagi meril, razvitih za izvajanje Konvencije o svetovni dediščini, to so tako imenovana UNESCO merila, in na podlagi lastnega strokovnega dela, je dr. Pirkovičeva postavila osnovni model vrednotenja kulturne dediščine na ZVKDS (Pirkovič, 1987).

Merila vrednotenja za kulturno dediščino:

- avtorsko merilo,	- zgodovinsko - pričevalno merilo,
- razvojno merilo,	- kulturno - civilizacijsko merilo,
- tipološko merilo,	- prostorsko merilo

4.2 OSNOVNA MERILA VREDNOTENJA

Osnovna merila je dr. Pirkovičeva (1987) znotraj službe varstva kulturne dediščine razvila in jih razširila v osnovna merila in strokovna merila:

Osnovna merila	Strokovna merila
- starost, - avtentičnost – izvirnost, - ogroženost - propadanje	- avtorsko merilo, - razvojno merilo, - tipološko merilo, - zgodovinsko - pričevalno merilo, - kulturno - civilizacijsko merilo, - prostorsko merilo

Avtorsko merilo: z njim ocenjujemo območja in objekte kulturne dediščine, ki so delo znanega avtorja (pomembnega na krajevni, regionalni, nacionalni ali mednarodni ravni). Pri tem lahko upoštevamo dodatno merilo, to je redkost avtorskega dela.

Npr. dela pomembnih arhitektov Fabianija in Plečnika.

Slika 3: Avtorsko merilo, Ferrarijev vrt v Štanjelu, delo arhitekta Maxa Fabianija (Arhiv ZVKDS, 2015)

Razvojno merilo: z njim se ocenjuje tiste objekte oziroma prostorske sklope, ki so pomembni zato, ker so vplivali na nastanek in razvoj določene vrste spomenikov oziroma slogovnih značilnosti in razvitosti prostorske zasnove. Tudi tu je dodatno merilo redkost. Npr. kraška hiša in kraška vas.

Slika 4: Razvojno merilo, kraška vas (Arhiv ZVKDS, 2015)

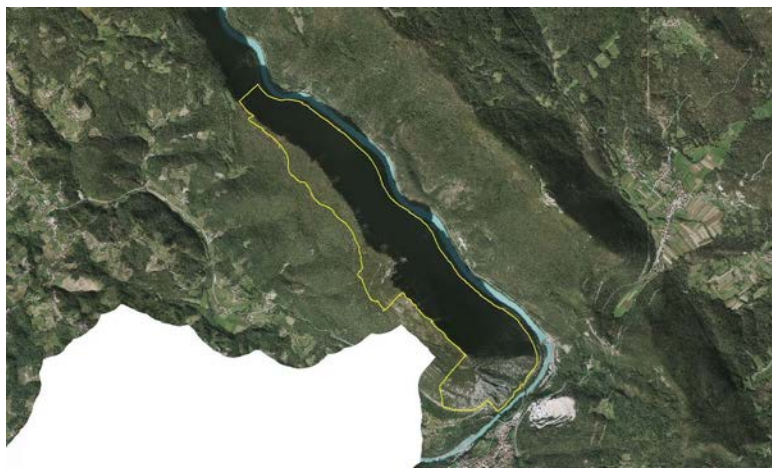
Tipološko merilo se uporablja za vrednotenje objektov in območij, ki so razmeroma številni, njihove lastnosti so bolj splošne in razširjene, a pomembne zato, ker predstavljajo značilen primer določene tipološke zvrsti (opredelitev tipoloških zvrsti je seveda naloga bazičnih strok, ki sodelujejo v spomeniškovarstveni dejavnosti). Za razliko od razvojnega merila pri tipološkem merilu ni toliko pomembno, ali ima objekt slogovne značilnosti oziroma točno opredeljeno mesto v razvoju prostorskih zasnov, npr. naselja.

Slika 5: Tipološko merilo, baročna cerkev (zasebni vir, 2015)

Zgodovinsko – pričevalno merilo je namenjeno ocenjevanju »fizičnih ostalin«, torej objektov ali prostorskih sklopov, ki so povezani s pomembnimi dogodki oziroma osebnostmi. To seveda pomeni, da ga uporabljamo predvsem pri vrednotenju zgodovinskih spomenikov v ožjem pomenu, ki jih varujemo zato, ker ohranjajo spomin na zgodovinske dogodke in osebnosti.

Npr. zgodovinsko območje poteka I. svetovne vojne na območju Sabotina pri Novi Gorici.

Slika 6: Zgodovinsko pričevalno merilo, območje 1. svetovne vojne na Sabotinu (RKD, 2015)

Kulturno - civilizacijsko merilo se uporablja predvsem za določanje spomeniške vrednosti naselbinskih območij, ki so navadno nastajala v daljših zgodovinskih obdobjih in za določanje vrednosti tako imenovanih raščeni arhitektur in objektov, ki pričajo o načinu življenja ali o zgodovini določene dejavnosti. V teh primerih avtorstvo in razvojno merilo nista uporabni. S tem merilom ocenjujemo objekte in območja kulturne dediščine, ki so značilni predstavniki določenih zgodovinskih in družbenih okoliščin. Npr. naselbinski spomeniki Štanjel, Vipavski Križ in Šmartno v Brdih.

Slika 7: Kulturno - civilizacijsko merilo, naselbinski spomenik Štanjel (Arhiv ZVKDS, 2015)

Prostorsko merilo omogoča opredeliti vlogo spomeniškega objekta oziroma območja v njegovem geografskem (fizičnem) prostoru. Upoštevamo ga v primeru, ko je objekt (oziroma območje) ključen, dominanten element prostorske strukture. Pri vrednotenju s pomočjo

prostorskega merila običajno upoštevamo le dve vrednostni stopnji – stopnjo krajevnega in stopnjo regionalnega pomena. Le v izjemnih primerih (ko gre za spomenik, ki je hkrati nacionalni simbol ali za urbanistični spomenik, ki je kulturno središče na nacionalni ali mednarodni ravni) je mogoče upoštevati višji vrednostni stopnji, npr. spomenik državnega pomena Kobilarna Lipica, Bled.

Slika 8: Prostorsko merilo, Kobilarna Lipica – levo, Bled (Blejsko jezero, 2013) - desno (Arhiv ZVKDS, 2015)

Obstajajo še splošna merila vrednotenja, ki so nastala verjetno z nastankom službe za varstvo kulturne dediščine. To so starost kot eno najstarejših spomeniškovarstvenih meril, ki pa ga je treba uporabljati v skladu z zvrstjo kulturne dediščine; avtentičnost, ki pomeni, da je npr. objekt obravnave izviren in ni ponarejen; ogroženost v smislu izginjanja in fizičnega propadanja kulturne dediščine.

V članku dr. Pirkovičeva predlaga kvantitativno vrednotenje v obliki tabele, kjer so v vrsticah merila vrednotenja, v stolpcih pa objekti vrednotenja. Metodo vrednotenja je preverjala na stavbni in naselbinski dediščini. Kulturna krajina kot zvrst kulturne dediščine še ni obstajala.

Dr. Pirkovičeva (1993) se je ukvarjala z vrednotenjem kulturne dediščine po posameznih zvrsteh. Tako je tudi kulturni krajini postavila merila vrednotenja, in sicer jo primerja z naselbinsko dediščino in pravi: »Razlike med vrednotenjem območij naselbinske dediščine in kulturne krajine izvirajo predvsem iz različnih problemov, in sicer:

- zaradi različnih splošnih in spomeniških lastnosti kulturne krajine so v takšnih območjih drugačni elementi prostorske organizacije. Večinoma so to elementi naravnega okolja, katerih naravovarstvene vrednote običajno razumemo kot predmet varovanja tega dela spomeniške službe;
- zaradi prevladujočih vrednot naravne dediščine so tudi varstveni ukrepi navadno osredotočeni na to vrsto varovanja. V naslednjih fazah urejanja prostora jih moramo seveda dopolniti oziroma diferencirati tako, da podpirajo tudi interese varovanja kulturne dediščine;
- zaradi pretežno neurbane rabe prostora se v takšnih območjih pojavljajo tudi drugačni problemi pri ohranjanju dediščine, kar zahteva tudi drugačno varstveno strategijo;

Taka obravnava kulturne krajine je neustrezna, predvsem pa so izhodišča napačna. Krajina je element naravnega in kulturnega okolja. Kulturna krajina, ki je predmet ukvarjanja znotraj varstva kulturne dediščine, mora obravnavati zlasti historične in kulturne prvine.

Interesi varstva narave so velikokrat v nasprotju z interesi varstva kulturne krajine in kulturne dediščine. Prav zaradi tega fenomena potrebuje kulturna krajina kot pomembna sestavina prostora nadsektorskega koordinatorja, ki je hierarhično nad obema sektorjema.

4.3 UNIVERZALNO ZASNOVAN SISTEM VREDNOTENJA

Za potrebe upravljanja s svetovno kulturno dediščino je bil izdelan **Univerzalno zasnovan sistem vrednotenja**, ki ga je mogoče aplicirati na vrednotenje vseh dediščinskih zvrsti in ga po potrebi dopolnjevati ter prilagoditi. Avtor, profesor Jokilehto, predava na Beneški univerzi in je gostoval tudi v Sloveniji. Na predavanju je predstavil univerzalni sistem vrednotenja za kulturno dediščino. Avtor kulturni dediščini pripisuje dva sklopa vrednosti: kulturne vrednosti in sodobne družbeno-ekonomske vrednosti. Cilj razvrščanja v sklope je le pomoč pri prepoznavanju različnih tipov vrednosti in za razumevanje njihovega odnosa do dediščine z vsemi povezavami.

Za potrebe službe varstva kulturne dediščine je ta sistem predstavila in preverila tudi mag. Zvezda Koželj.

1. Kulturne vrednosti:

Kulturne vrednosti, ki so povezane z dediščino in odnosom današnjih opazovalcev do njih, so praviloma subjektivnega značaja, kar pomeni, da so odvisne od interpretacij, ki odsevajo naš čas. Te ocene bodo določile stopnjo splošnega interesa do stavbe s pripadajočo okolico, interpretacijo njenih dejanskih kulturnih značilnosti in razvoj vzdrževalnih ukrepov.

Identitetne vrednosti (temelječe na prepoznavanju):

Vrednosti: Ta skupina vrednosti se nanaša na čustvene vezi, ki jih goji družba do stavbe ali območja. Lahko vsebuje naslednje poudarke: starost, tradicijo, kontinuiteto, spominsko, bajeslovnost; čudežnost, čustvenost, duhovnost, religioznost, simbolnost, političnost, domoljubnost in nacionalističnost.

Vplivi: Pogost obstoj čustvenega dojetja ima za to skupino vrednosti močan vpliv na varovanje, zaščito in obnovo dediščine; po drugi strani pa lahko povzroči tudi pretiravanje v obnovitvenih posegih. Vsekakor lahko vodi odsotnost (prepoznanih) vrednosti v njeno zanemarjanje in propad. Te vrednosti se lahko povečajo z izobraževanjem in usposabljanjem.

Relativne umetniške ali tehnične vrednosti (temelječe na raziskavah):

Vrednosti: Ta skupina temelji na znanstvenih in kritičnih zgodovinskih vrednotenjih ter ocenah pomembnosti oblikovanja dediščine ter pomena njenih tehničnih, strukturnih in

funkcionalnih zasnov ter izvedbe.

Vplivi: Te vrednosti so rezultat raziskav strokovnjakov – z namenom predstaviti relativni pomen odnosa dediščine v razmerju do časa, v katerem je nastala, do ostalih obdobj in do sedanjosti. Te vrednosti so tudi podlaga za uvrščanje dediščine na sezname, kategorizacijo in pripravo strategije ukrepov.

Vrednosti redkosti (temelječe na statistiki):

Vrednosti: Ta skupina vrednosti vzpostavlja razmerje obravnavane enote dediščine do ostalih – enakega tipa, stila, obdelave, obdobja, območja ali pa kombinacije med njimi; ta skupina opredeljuje redkost, zastopanost ali enkratnost dediščine.

Vplivi: Vrednosti redkosti v povezavi s predhodnima skupinama vplivajo na stopnjo zaščite dediščine.

II. Sodobne družbeno – ekonomske vrednosti:

Uporabne vrednosti dediščine se nanašajo na sodobno družbo in na njeno družbeno-ekonomsko in politično ureditev. Določila sta naslednje skupine:

Ekonomske vrednosti:

Vrednosti: V varstveni dejavnosti je mogoče ekonomske vrednosti razumeti kot vrednosti, ki jih vzpostavlja pojavnost dediščine in z njo povezana varstvena prizadevanja.

Vplivi: Ekonomske vrednosti imajo štiri potencialne vire prihodkov: od turizma, trgovine, rabe in drugih vsebin, ki jih je možno tržiti in s tem prinašajo denar. Napačno upravljanje katerega koli od omenjenih virov lahko vodi k nezaželenemu razvoju, ali celo k uničenju dediščine. To se pogosto dogaja, ko je dobiček zmotno izmerjen, namesto da bi se pristopilo h kompleksni presoji stroškov v primerjavi s koristmi.

Funkcionalne vrednosti:

Vrednosti: Funkcionalne vrednosti so v neposredni povezavi z ekonomskimi - kakor vpliva nepretrganost prvotne rabe ali vzpostavitev ustrezne nove rabe stavbe ali območja. Npr. pri ruševini je prvotna funkcionalna vrednost že izgubljena. Nova raba naj služi zahtevam programov za interpretacijo dediščine, ali naj bo prostor namenjen vizualnim ali igranim predstavam.

Vplivi: Nepretrganost tradicionalnih funkcij okrepi pomen območij v meri, ki je ne bi dosegli z nobeno drugo interpretacijo oziroma predstavitvijo. Ustrezna raba dediščine je v prid varstvenim prizadevanjem; neustrezna ali slabo zasnovana prilagojena raba lahko povzroči njeno degradacijo, nezaželene spremembe ali uničenje.

Izobraževalne vrednosti:

Vrednosti: Ta skupina vrednosti vključuje potenciale dediščine za turizem s

kulturnimi vsebinami in zavedanje o kulturi in zgodovini, ki jo dediščina predstavlja kot sredstvo celovitih zgodovinskih virov v sedanosti.

Vplivi: Ustrezno vključevanje dediščine v vzgojno-izobraževalne programe je bistvenega pomena. Poudarek na turizmu lahko vodi v neutemeljene rekonstrukcije ali v uničenje avtentičnega gradiva, izgubo neobnovljivih arheoloških virov itd.

Družbene vrednosti:

Vrednosti: Družbene vrednosti se navezujejo tako na tradicionalne aktivnosti v družbi kot na združljivo sodobno rabo. Vključujejo sodobne družbene interakcije v skupnosti in igrajo pomembno vlogo pri vzpostavitvi družbene in kulturne identitete.

Vplivi: Družbene vrednosti lahko vzpostavljajo skrb za lokalno okolje, kar lahko vodi k vzdrževanju in obnovi stavbne dediščine; pomanjkanje teh družbenih povezav in upoštevanja dediščine lahko onemogoči varstvena prizadevanja. Prizadevanja po iskanju korenin so praviloma gonilna sila delovanja nevladnih organizacij.

Politične vrednosti:

Vrednosti: Pogosto so povezane s specifičnimi dogodki v preteklosti obravnavane dediščine v pripadajoči regiji ali državi. Današnji pomen dediščine je lahko pod vplivom teh dogodkov le, dokler se ti ujemajo s težnjami aktualnih političnih prioritet.

Vplivi: Politični pomen spomenika ali območja lahko pripomore k zbiranju sredstev ali privlačenju pozornosti javnosti za njegovo ohranjanje in zaščito. Po drugi strani pa lahko neustrezna akcija vodi v neželen razvoj in razvrednotenje avtentičnosti.

Prvi sklop, kulturne vrednosti, je podoben splošnim merilom vrednotenja kulturne dediščine, ki jih je po Unescu postavila dr. Jelka Pirkovič leta 1987. Medtem ko je drugi sklop, sodobne družbeno-ekonomske vrednosti, z vidika sedanje organizacije službe varstva kulturne dediščine, neizvedljiv. Za korektno vrednotenje drugega sklopa, ki danes postaja vse pomembnejše, pa bi morali sodelovati strokovnjaki ekonomske, sociološke in še kakšne strokovne smeri. Postavlja pa se tudi vprašanje, ali drugi sklop vsebinsko sploh sodi v sistem varstva kulturne dediščine, kakršnega imamo pri nas.

4.4 VREDNOTENJE DEDIŠČINSKE KULTURNE KRAJINE

Merila za vrednotenje dediščinske kulturne krajine znotraj službe varstva kulturne dediščine niso še postavljena. Vzrok je gotovo v tem, da se je dediščinska kulturna krajina kot zvrst uveljavila pozno. Eden pomembnih vzrokov pa je, da se kulturna krajina bistveno razlikuje od ostale kulturne dediščine. Bistvena sestavina kulturne krajine je naravno okolje, ki se spreminja in grajeno okolje, ki se počasneje spreminja. Kulturna krajina se spreminja zaradi naravnih ciklov in zaradi človekovega udejstvovanja. Sestavine krajine so torej nežive in žive v nasprotju z večino ostalih zvrsti kulturne dediščine, ki niso žive.

Najpomembnejši dejavniki krajine sta klima in relief. Skladno s temi naravnimi danostmi se oblikuje rastlinski pokrov, ki je najbolj viden element krajine ob grajenih strukturah. Naravnim

danostim se prilagaja tudi človek, obenem pa jih s svojim delovanjem preoblikuje za svoje potrebe in to počne že tisočletja. Ti posegi se kažejo v novih oblikah poselitve, pridelavi hrane, obvladovanju ovir v naravi. Spremembe v krajini danes potekajo hitro in odtisi prejšnjih obdobj izginjajo. Ohranjajo se v razmerah in predelih, ki jih ni dosegel tehnološki napredek. Naravne danosti nimajo tako pomembnega vpliva na kulturno dediščino, zlasti v kontinuiteti spreminjanja, kot na kulturno krajino. Zato se objekti in območja kulturne dediščine niso bistveno spreminjali, medtem ko se je spreminjala krajina v njihovi neposredni okolici. Tudi družbene in tehnološke spremembe večinoma niso imele bistvenega vpliva na podobo objektov dediščine. Nespremenjenim vizualnim podobam gradov in sakralnih objektov lahko v dokumentih in v likovnih delih sledimo več stoletij, tudi, tisoč let. Isti dokumenti pa običajno ne prikazujejo spremembe okolice teh objektov.

Če ob vsem zgoraj navedenem še poudarimo poslanstvo službe varstva kulturne dediščine, da najpomembnejše dosežke naših prednikov predamo našim potomcem, je vpetost kulturne krajine kot samostojne zvrsti kulturne dediščine v splošna postavljena merila vrednotenja kulturne dediščine, nujna, a zahtevna naloga krajinskih arhitektov - konservatorjev.

Služba varstva kulturne dediščine varuje objekte in območja, ki imajo, glede na zgoraj navedena merila vrednotenja, eno ali več meril visoko ovrednotenih. Prav ta višja vrednost enega ali več meril predstavlja kvalitativno razliko objekta od ostalih objektov in zaradi tega pridobi status kulturne dediščine ali kulturnega spomenika.

4.4.1 Aplikacija splošnih meril vrednotenja za kulturno dediščino na kulturno krajino

- starost,
- avtentičnost - izvirnost,
- avtorsko merilo,
- razvojno merilo,
- tipološko merilo,
- zgodovinsko - pričevalno merilo,
- kulturno - civilizacijsko merilo,
- prostorsko merilo

1. Starost je v kontekstu vrednotenja kulturne dediščine lahko pomembno merilo. Velikokrat je starost tudi izhodišče za začetek vrednotenja in ukvarjanja z določenim objektom. Pri vrednotenju kulturne krajine pa je starost zaradi njene specifičnosti, to je spreminjanja in malo relevantnih virov, težko določljiva.

Starost stavbe lahko določa letnica na portalu ali čitljivi in ohranjeni arhitekturni elementi objekta, ki kažejo na slog določenega obdobja. Ravno tako je pomembna identifikacija vidnih ali restavratorsko raziskanih sprememb, ki so se dogajale v zgodovini objekta. Te ugotovitve se lahko še potrdijo s pisnimi viri, včasih z ohranjenimi načrti, fotografijami, očividci, arhivi lastnikov. Običajno se ti objekti, ki jih vrednotijo kot kulturno dediščino, tudi vizualno razlikujejo od ostalih in sodobnih objektov.

Kulturna krajina se spreminja v skladu s časom, v katerem nastaja. Obstoječe kulturne krajine so zato vedno tudi sodobne krajine. To pomeni, da so npr. v agrarni rabi, da jih upravlja človek in so zanj pomembne, danes kot gospodarski vir, v starejših obdobjih kot vir preživetja. Prejšnjih podob in rab v krajini večinoma ni mogoče ugotoviti s pogledom, oziroma z oceno obstoječih vizualnih prvin.

Posredno se lahko določi kontinuiteta rabe krajine v določenih obdobjih. Vedenje o rabi pa ne pove veliko o podobi krajine, zlasti v oddaljenih obdobjih. Okvirno starost rab v krajini lahko priskrbijo arheološki viri. V Golem Brdu v Brdih so arheologi v okviru arheoloških izkopavanj odkrili seme vinske trte. Okvirna starost je 2000 let. Ta podatek govori, da je v Brdih prisotna vinska trta že iz rimskih časov. Nič pa ne pove o podobi takratne krajine. Tudi danes je to v Brdih prevladujoča raba.

Na Biološkem inštitutu ZRC SAZU lahko, najpogosteje s pelodno analizo ohranjenih fosilnih rastlinskih ostankov, ugotovijo vegetacijo, ki je uspevala v preteklih obdobjih. Ugotovljeno vegetacijo posameznega spektra lahko natančneje časovno opredelijo z radiokarbonsko analizo. Horizontalni spektri predstavljajo vrsto vegetacije nekega časovnega obdobja, medtem ko vertikalni spekter kaže, kako razširjene so bile posamezne drevesne ali zeliščne vrste skozi daljše časovno obdobje. Ti podatki govorijo predvsem o rabi. Mogoče se bo proučevanje dediščinskih kulturnih krajin v prihodnosti ukvarjalo z vegetacijo tudi z vidika vrst kot pomembnim gradnikom spomeniške substance (Arhiv ZVKDS, 2015).

O rabi govorijo tudi urbarji. Za območje Tomaja na Krasu obstaja podatek, ki pravi, da so v 15. – 16. stoletju plačevali dajatve v vinu (Kos, 1950). Tudi danes je območje Tomaja pomembno vinorodno območje. Locus classicus za teran.

Starost nastanka kulturne krajine ni pomembna kot pri ostali kulturni dediščini. Vzroki sprememb so bili drugačni in posledice sprememb niso tako vidne in preverljive kot pri grajeni dediščini. V nasprotju z rabo o vizualnih prvinah krajin nimamo nikoli resnične predstave. Razen za novejša obdobja, ko obstajajo fotografije, načrti. Okvirno starost kulturne krajine, ki se nanaša predvsem na rabo in ne na vizualne prvine, določajo viri, ki so na razpolago in so običajno tudi vzrok, da se konservator začne ukvarjati z določeno krajino.

2. Avtentičnost – izvirnost v kulturni krajini je težko določiti. Lahko gre za avtentičnost rabe, ki se kontinuirano ponavlja ali nadaljuje v določenem časovnem obdobju. V Brdih je kontinuiteta rabe, vinska trta, vinogradništvo, dokazano že 2000 let. Vinska trta, rastlina, ki je gradnik vinogradniške krajine, pa je v dva tisoč letnem obdobju dosegla tako velike spremembe v genetskem pogledu, da je verjetno daleč od podobnosti s semenom iz Golega Brda v Goriških Brdih. Spremembe vizualnih prvin, npr. vinogradniške krajine, pa so delno sledljive zadnjih 200 let s Franciscejskimi katastri in grafičnimi listi, pomembne so tudi druge upodobitve krajin. Iz Franciscejskih katastrov se lahko sledi avtentičnost prostorske strukture kulturne krajine. Iz istega vira je možno preveriti avtentičnost spomeniških ostalin, to je prisotnost ostankov grajenih elementov v krajini, naravnih prvin, poselitev, starih dreves, gospodarskih objektov in drugih arhitekturnih prvin, objektov kulturne dediščine.

3. Razvojno merilo in kulturno - civilizacijsko merilo sta zlasti pri vrednotenju kulturne krajine neločljivo povezani. Samo razvoj brez kulturno - civilizacijskih meril lahko pripelje do degradacij krajin. Večino krajin nastane z referenco na prejšnjo krajino in je referenca za naslednjo, pri tem pa se prvine, ki jo gradijo, spreminjajo. Kulturna krajina nastaja in se spreminja zaradi novih vedenj in dognanj na številnih področjih. Pri agrarni kulturni krajini gre vedno za tendenco izboljšanja, povečanja pridelka, v ta namen se uvajajo nove tehnologije, ki zahtevajo manj fizičnega dela, manj delavcev. Obenem je pomembno zavedanje o pomenu vseh prvin v krajini, ki jo gradijo, tudi o biodiverziteti, o ekološkem pomenu naravnih prvin, ohranjenosti voda in vse bolj tudi ohranjenost historičnih prvin v krajini. Krajina se v skladu z vsem tem preoblikuje in tako odtisi prejšnjih krajin izginjajo. Nastajajo nove, kot posledica razvoja in ustreznih spoznanj, ki jih prinaša kulturno - civilizacijski napredek v družbi, ki prepozna gospodarski, ekološki in kulturni vidik krajine.

4. Tipološko merilo je za kulturno krajino okvirno določeno oziroma ga lahko povzamemo po obstoječih gradivih, zlasti: Izjemne krajine (Hudoklin in Ogrin, 1998), Ohranjanje prepoznavnosti slovenskih krajin (Ohranjanje ..., 2005) in posebna naloga, ki je nastala na pobudo krajinskih arhitektov znotraj Ministrstva za kulturo in ZVKDS, Smernice za celostno ohranjanje dediščinske kulturne krajine (Hudoklin in sod., 2005). Žal pa gradivo še ni ustrezno aplicirano v Register kulturne dediščine.

5. Zgodovinsko - pričevalno merilo pri kulturnih krajinah pomeni kontinuiteto nespremenjene rabe in krajinske podobe neke krajine. Kulturna krajina v Kobilarni Lipica ima več kot 400 letno kontinuiteto rabe in krajinske podobe, izkazano v pisnih in grafičnih virih. Zato je spomenik državnega pomena.

6. Prostorsko merilo določa pomen varovanega objekta: lokalni, državni, svetovni pomen. Kulturne krajine imajo znotraj kulturne dediščine specifične lastnosti in tudi izhodišča vrednotenja so drugačna. Nobene kulturne krajine ni mogoče varovati kot kulturni spomenik v klasičnem smislu in jo normativno varovati, ne da bi se tem bistveno poseglo v njeno vsebino, to je njeno kontinuirano spremembo. Krajina je dinamičen in kompleksen sistem, zato je ni mogoče konzervirati, rekonstruirati, prenoviti, ustaviti njeno podobo v nekem časovnem obdobju, za katerega bi presodili, da je pomembno. Ohranjanje podobe nekega časa, ki ni podprto z rabo, kulturno krajino vsebinsko izniči in »spremeni v vrtno-arhitekturno dediščino«, v katero je potrebno vlagati ogromno energije, da se vzdržuje želeno stanje. Želeno stanje se lahko v kulturni krajini ohranja samo z ustrezno rabo. Da je to res, nam dokazuje več kot 400 let stara kulturna krajina v Kobilarni Lipica, ki je prav zaradi tega edinstvena v EU prostoru.

Tudi vrtno-arhitekturna dediščina se razlikuje od ostale kulturne dediščine in kulturne krajine. Zahteva kontinuirano vzdrževanje in tudi danes, kot vedno, predstavlja razkošje, odnos do te zvrsti pa kaže na materialno stanje in stanje duha neke družbe. Vrtno-arhitekturna kulturna dediščina je umetnost, ki nas edina primerljivo uvršča v evropski prostor, govori o tem, da so tudi na naših prostorih živeli izobraženi in informirani ljudje. Čeprav so bili večinoma tujci, je to vendarle imelo določen vpliv na ljudi, prostor, razvoj naših krajev.

4.4.2 Aplikacija meril za vrednotenje izjemnih krajin na dediščinsko kulturno krajino

Merila vrednotenja kulturnih krajin so že postavljena v Regionalni razdelitvi krajinskih tipov v Sloveniji, ki ga je izdelal Oddelek za krajinsko arhitekturo, Biotehniške fakultete v Ljubljani (Marušič, 1998). To so splošna merila, namenjena urejevalcem prostora. Profesor Ogrin je v Strategiji varstva krajine v Sloveniji - izjemne krajine (Ogrin, 1996), opredelil izjemne krajine in merila za izbor. Te krajine, kar že poimenovanje pove, se kvalitativno razlikujejo od drugih krajin in zato je to vrednotenje do neke mere lahko izhodišče za vrednotenje dediščinskih kulturnih krajin.

»Izjemna krajina je območje, ki izkazuje visoko prizoriščno vrednost kot odraz svojevrstne zgradbe, praviloma z navzočnostjo naslednjih sestavin: edinstveno opredmetena raba tal, ustrezen delež naravnih prvin, poseben poselitveni vzorec«. Za določitev izjemnega je postavljenih 15 meril:

- »Krajina izkazuje strukturno vrednost, ki je zaznavna tudi kot vizualna kakovost in je opredmetena v dovršenem ali svojstvenem krajinskem vzorcu;
- krajina razodeva visoko stopnjo ujemanja med rabo in prostorom in naravnimi značilnostmi območja; z drugo besedo, raba se ni rušilno včlenila v naravno prostorsko zgradbo, temveč se je ravnala po njej;
- v zgradbo krajine so vgrajeni različni vidiki v ustreznem razmerju: gospodarski, ekološki in kulturni; pri tem njene vrednosti ne zmanjšuje dejstvo, da včasih eden od omenjenih vidikov prevladuje, seveda pod pogojem, da s tem ni prizadeta integriteta krajine;
- avtentičnost zgradbe: stari sistemi poljske razdelitve, ki ustvarjajo tradicionalne krajinske vzorce in imajo zato veliko pričevalno vrednost;
- izjemnost v določeni posebni značilnosti, naravnega ali kulturnega značaja; ponovno velja poudariti, da gre lahko za značilnost, ki bi v širšem okviru, na primer v mednarodnem kontekstu krajinske dediščine, malo pomenila, v domačem merilu pa se povzpne na visoko mesto, pač kot manjša ali večja relativna vrednost;
- krajinski vzorec se ujema s poselitvenim; visoka stopnja strukturne sorodnosti obeh celovitosti samodejno pomeni tudi višjo vrednost, čeprav nikakor ni pogoj;
- vrednost naselbinskega vzorca ali posamične oziroma skupinske arhitekture, zlasti v pogodljivi prostorski umestitvi, kar je ena izstopajočih značilnosti poselitve podeželja;
- čim močnejše izražena sestavljenost krajinske zgradbe, ki se kaže kot kombinacija različnih sestavin, naravnih ali kulturnih, v menjavajočem se medsebojnem razmerju;
- kompleksnost, ki jo ustvarja pestrost iste strukturne enote, na primer v naravnih prvinah (razne oblike vegetacije, gozd, drevesne gruče, grmišča ipd.) ali kulturni sestavini (različni vzorci parcelacije);
- jasno čitljiv zapis določenega družbenega reda ali razmer v krajinski zgradbi na avtentičen in strukturno zanimiv način; gre torej za nazorno deskriptivnost družbenih

razmer; sem sodi zelo očiten primer visoko intenzivnih, sodobnih agrarnih krajin, ki so nastale v totalitarnih režimih Italije pred drugo svetovno vojno in po vojni v deželah Vzhodne Evrope; te ekološko in kulturno skrajno osiromašene krajine so izvrsten učbenik socialnega determinizma v nastajanju krajine; v postmoderne dobi bodo zaradi tega lahko pomenile zanimiv primer tovrstne zgodovinske pričevalnosti in se na podlagi tega uvrstile v zakladnico nacionalne krajinske dediščine, seveda v manjšem številu;

- krajina je nosilec določene simbolike;
- krajina je reprezentativna za posamezno regijo;
- zaradi svoje izjemne zgradbe je krajina pomemben objekt za pouk, izobraževanje javnosti ali raziskovalno delo;
- perspektivnost za preživetje: kakšna je verjetnost, da bodo ukrepi za ohranitev krajine uspešni.«

Profesor Ogrin(1996) poudarja, da se območja le redkokdaj uvrstijo med izjemne krajine samo na podlagi enega kriterija, marveč v veliki večini ustrezajo več merilom hkrati.

Preglednica 1: Preglednica primerjave meril vrednotenja

Table 1: Comparison of evaluation criteria

Splošna merila vrednotenja v službi varstva kulturne dediščine	Merila vrednotenja za izjemne kulturne krajine (Ogrin,1996), ki so z vidika splošnih meril vrednotenja kulturne dediščine večznačna.	
		Merila za izjemne KK, ki jih lahko uvrstimo v več meril vrednotenja kulturne dediščine
Avtorsko merilo	/	/
Razvojno merilo	-krajina razodeva visoko stopnjo ujemanja med rabo in prostorom in naravnimi značilnostmi območja; z drugo besedo, raba se ni rušilno včlenila v naravno prostorsko zgradbo, temveč se je ravnala po njej -v zgradbo krajine so vgrajeni različni vidiki v ustreznem razmerju: gospodarski, ekološki in kulturni; pri tem njene vrednosti ne zmanjšuje dejstvo, da včasih eden od omenjenih vidikov prevladuje, seveda pod pogojem, da s tem ni prizadeta integriteta krajine;	

Se nadaljuje

Nadaljevanje

Zgodovinsko – pričevalno merilo	- jasno čitljiv zapis določenega družbenega reda ali razmer v krajinski zgradbi na avtentičen in strukturno zanimiv način;	-avtentičnost zgradbe: stari sistemi poljske razdelitve, ki ustvarjajo tradicionalne krajinske vzorce in imajo zato veliko pričevalno vrednost;
Tipološko merilo	-čim močnejše izražena sestavljenost krajinske zgradbe, ki se kaže kot kombinacija različnih sestavin, naravnih ali kulturnih, v menjavajočem se medsebojnem razmerju; - kompleksnost, ki jo ustvarja pestrost iste strukturne enote; -krajina izkazuje strukturno vrednost, ki je zaznavna tudi kot vizualna kakovost in je opredmetena v dovršenem ali svojstvenem krajinskem vzorcu;	-avtentičnost zgradbe: stari sistemi poljske razdelitve, ki ustvarjajo tradicionalne krajinske vzorce in imajo zato veliko pričevalno vrednost; - krajina izkazuje strukturno vrednost, ki je zaznavna tudi kot vizualna kakovost in je opredmetena v dovršenem ali svojstvenem krajinskem vzorcu;
Kulturno - civilizacijsko merilo	- krajinski vzorec se ujema s poselitvenim; -vrednost naselbinskega vzorca ali posamične oziroma skupinske arhitekture;	-krajina razodeva visoko stopnjo ujemanja med rabo in prostorom in naravnimi značilnostmi območja; z drugo besedo, raba se ni rušilno včlenila v naravno prostorsko zgradbo, temveč se je ravnala po njej; -v zgradbo krajine so vgrajeni različni vidiki v ustreznem razmerju: gospodarski, ekološki in kulturni; pri tem njene vrednosti ne zmanjšuje dejstvo, da včasih eden od omenjenih vidikov prevladuje, seveda pod pogojem, da s tem ni prizadeta integriteta krajine;
Prostorsko merilo	-krajina je reprezentativna za posamezno regijo;	
starost		
avtentičnost	-avtentičnost zgradbe: stari sistemi poljske razdelitve, ki ustvarjajo tradicionalne krajinske vzorce in imajo zato veliko pričevalno vrednost; - izjemnost v določeni posebni značilnosti, naravnega ali kulturnega značaja.	- Krajina izkazuje strukturno vrednost, ki je zaznavna tudi kot vizualna kakovost in je opredmetena v dovršenem ali svojstvenem krajinskem vzorcu;
ogroženost		
ohranjenost		

Petnajst meril vrednotenja izjemnih kulturnih krajin, ki jih postavil prof. Ogrin, se s splošnimi merili vrednotenja kulturne dediščine, razen dveh, ki se nanašata na izobraževanje javnosti in raziskovalno delo ter perspektivo za preživetje, lahko primerjajo s splošnimi merili za

vrednotenje kulturne dediščine. Nekatera njegova merila lahko uvrstimo tudi v več osnovnih meril. Merilo, ki se nanaša na avtentičnost zgradbe: **stari sistemi poljske razdelitve, ki ustvarjajo tradicionalne krajinske vzorce in imajo zato veliko pričevalno vrednost**, zajame še zgodovinsko pričevalno merilo, ki govori o starih sistem poljske razdelitve; tipološko merilo, ki se nanaša na krajinske vzorce.

Prostorsko merilo je v službi varstva kulturne dediščine specifično. V kontekstu varstva kulturne dediščine to pomeni zaokroženost enote varovanja v prostoru znotraj regije, občine, lokalne skupnosti. To je zlasti pomembno za potrebe vpisa v register kulturne dediščine in za določitev varstvenega režima na parcelo natančno, kar je pomembno v upravnih postopkih, ki jih vodi Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije.

Iz zgoraj navedenega izhaja, da ni mogoče prevzeti meril za vrednotenje izjemnih krajin, ki jih je postavil prof. Ogrin za vrednotenje historičnih kulturnih krajin. Njegova merila za vrednotenje izjemnih krajin so preobširna in premalo diferencirana za vrednotenje kulturnih krajin znotraj varstva kulturne dediščine.

4.5 OBSTOJEČI VELJAVNI VARSTVENI REŽIM ZA KULTURNE KRAJINE

Tako kot za vse zvrsti kulturne dediščine, znotraj službe varstva kulturne dediščine, obstaja tudi varstveni režim (Priročniku pravnih ..., 2013) za varstvo kulturnih krajin, dostopen na strani Ministrstva za kulturo.

Varuje se:

1. krajinska zgradba in prepoznavna prostorska podoba (naravne in kulturne prvine),
2. odprti prostor pred nadaljnjo širitvijo naselij,
3. sonaravno gospodarjenje v kulturni krajini (tradicionalna raba zemljišč),
tipologija krajinskih prvin in tradicionalnega stavbarstva,
odnos med krajinsko zgradbo oziroma prostorsko podobo in stavbno oziroma
naselbinsko dediščino.

Ad. 1 Ni definirano, katera podoba, obstoječa krajina ali ohranjenost z vidika historičnih prvin.

Ad. 2 Na širitev naselja ima služba varstva kulturne dediščine vpliv, ko sta naselje ali kulturna krajina zavarovana, sicer pa ne.

Ad. 3 Na sonaravno gospodarjenje in tradicionalno rabo služba nima vpliva.

Ad. 4 Tipologijo lahko identificirajo, ne morejo pa je formalno uveljavljati, stavbarstvo je obravnavano v drugem varstvenem režimu, za stavbno dediščino. Morda je v tem kontekstu bolj pomembna naselbinska tipologija kot stavbarstvo.

Ad. 5 Odnos med krajino, stavbarstvom in naselbinsko dediščino se lahko obravnavana znotraj kulturne krajine le, če so naselje in stavbe zavarovani.

4.6 TIPOLOGIJA KULTURNIH KRAJIN PO UNESCO

UNESCOVA tipologija kulturnih krajin ima tri tipe krajin:

- **oblikovane kulturne krajine** (designed cultural landscapes) so rezultat človekovega načrtnega dela v krajini, mnogokrat so tesno povezane s pomembno stavbno dediščino;
- **skladno razvite krajine** (organically evolved landscapes) so se razvile zaradi začetnih družbenih, gospodarskih, administrativnih ter/ali verskih zahtev in dobile svojo današnjo podobo glede na danosti naravnega okolja. Delijo se na **fosilne/reliktne krajine** (fossil landscapes), katerih razvoj se je že končal, lahko nepričakovano ali postopoma, njihovi materialni ostanki so dobro vidni v krajini (na primer srednjeveški gradovi, rimski mitreji) in na **žive krajine** (living landscapes), ki imajo aktivno vlogo v neprestano spreminjajoči se sodobni družbi, vendar pa so še tesno povezane s tradicionalnim načinom življenja, številni materialni ostanki so pokazatelj zgodovinskega razvoja;
- **asociativne kulturne krajine** (associative cultural landscapes) opredeljuje povezanost naravnih prvin z verskimi, umetniškimi in kulturnimi vsebinami, materialni družbeni ostanki so manj pomembni ali jih celo ni.

Z vidika varstva kulturne dediščine, ki se ukvarja z vrednotenjem ohranjenih materialnih ostalin, ki jih je možno ovrednotiti po ustreznih merilih in uvrščati v RKD, zgornja tipologija ni dovolj vsebinsko diferencirana, da bi jo lahko uporabili znotraj varstva kulturne dediščine. Predvsem pa se ne nanaša na rabo, ki zlasti determinira krajino in s tem ostaline. Opredelitve izhajajo predvsem iz družbenega okvirja, ki sicer vpliva tudi na rabo in podobo krajine, in je vedno pomemben pri vrednotenju vseh zvrsti kulturne dediščine, vendar ne determinira konkretnega varstva znotraj sistema varstva nepremične kulturne dediščine.

4.7 ARHEOLOŠKA, ASOCIATIVNA IN ZGODOVINSKA KRAJINA ZNOTRAJ VARSTVA KULTURNE DEDIŠČINE

Dostopnost podatkov in literature o kulturni dediščini povzroča, da služba varstva kulturne dediščine dobiva številne pobude posameznikov in skupin za uvrstitev objektov in območij kulturne dediščine v Register kulturne dediščine ali celo kar za razglasitev za kulturni spomenik. Veliko pobud se nanaša na območje Krasa. Predlagatelji običajno niso iz strokovnih področij, ampak ljudje, ki se npr. amatersko ukvarjajo z zgodovino, arheologijo, zlasti je veliko vnetih raziskovalcev 1. svetovne vojne, ki se združujejo v društvih. Utemeljitev pobud se velikokrat nanaša na spodnje termine.

Asociativne kulturne krajine, ki jih tipologija po UNESCO opredeljuje z miti, s kulturnimi in verskimi vsebinami, in že v izhodišči niso vezane na materialne prvine, ne sodijo v ožje strokovno področje, s katerim se ukvarja služba za varstvo nepremične kulturne dediščine.

Zgodovinske krajine bi lahko bile približek temu tipu krajine, vendar, kot je bilo že omenjeno, se z njimi ukvarjajo zgodovinarji, to pomeni, da so obravnavane predvsem z vidika virov in

morebitnih ostalin, ki jih ne opredeljujejo krajinske prvine, temveč materialne ostaline v prostoru, ki so vezane na dogodke. Primer ostalin 1. svetovne vojne na območju Soške fronte so bunkerji, jarki itd. znotraj območja, kjer so potekali boji.

Termin zgodovinske krajine znotraj službe varstva kulturne dediščine, kjer že obstaja kulturna krajina kot samostojna zvrst in je krajina obravnavana predvsem z vidika kontinuitete in ohranjenosti krajinske strukture in ohranjenosti ostalin, je neustrezen.

Termin **arheološke krajine** je novejšega nastanka. Sodobne tehnologije prinašajo vse več arheoloških podatkov, ki kažejo na prisotnost človeka. Z laserskim skeniranjem ali LIDAR-jem in drugimi tehnikami daljinskega zaznavanja površja omogoča natančno merjenje zemeljskega površja. Izvaja se z letalom, s pomočjo naprave, ki pošilja laserske žarke proti površju Zemlje, kjer se odbijejo nazaj do sprejemnika. Iz časa potovanja žarka naprava izračuna razdaljo do tal, s pomočjo globalnega pozicijskega sistema (GPS) in drugih merilcev položaja letala, pa tudi nadmorsko višino tal. Tehnika je še posebej uporabna v Sloveniji, ki je več kot šestdeset odstotkov prekrita z gozdom, saj omogoča meritve na območjih, zakritih z vegetacijo. Posnetki odstirajo poglede na arheološka najdišča, kot so gradišča, gomile, prazgodovinska polja, poti, pa tudi druge sledove človekove aktivnosti v prostoru: terase, groblje, parcelne meje, suhe zidove srednjeveška polja, apnenice in vojaške posege v prostoru iz 20. stoletja, vojaška pokopališča iz 1. svetovne vojne. Vendar so to za arheologe le izhodiščni podatki, ki jih je potrebno predvsem z arheološkimi metodami raziskati in obdelati (Arhiv ZVKDS, 2015).

Na prvi pogled se zdi, da ima npr. območje Krasa vse lastnosti, ki opredeljujejo zgornje termine.

Območje je bilo v velikem delu skenirano z lidar metodo. Veliko je neobdelanih podatkov, ki ljudem burijo domišljijo, arheologi pa so strokovno previdni. Zaradi naravnih in družbenih procesov se je Kras tudi drastično spreminjal. Ob tem je še predmet ukvarjanja številnih umetnikov, od poetov do fotografov. Predvsem pa je Kras že od 17. stoletja dalje predmet preučevanja. Leta 1689 je Valvasor predstavil besedo kras na Royal Society for Improving Natural Knowledge v Londou, leta 1781 je Tobias Gruber postavil prvo teorijo o nastanku Krasa. Predmet intenzivnega preučevanja je še danes, in sicer znotraj Inštituta za preučevanje Krasa v Postojni.

Kras je eno najbolj raziskanih območij pri nas in zaradi vsega zgoraj navedenega vendarle bolj področje raziskovanja različnih znanosti kot kategorija asociativna krajin, arheoloških in zgodovinskih krajin znotraj varstva kulturne dediščine.

Zagotovo bo arheologija v doglednem času razpolagala z ustreznimi podatki, mogoče bo celo razmišljati o zavarovanju raziskanih območij, morda bo zadovoljila številne navdušene amaterske raziskovalce.

5 PREGLED IN ANALIZA STANJA KULTURNIH KRAJIN, KI SO VPISANE V REGISTER KULTURNE DEDIŠČINE

5.1 REGISTER KULTURNE DEDIŠČINE IN AKTI, KI GA FORMALIZIRAJO

Vsi objekti in območja kulturne dediščine, ki jih varuje ZVKDS, so vpisani v Register kulturne dediščine. Vpisuje se vsa nepremična kulturna dediščina, ne glede na vrsto, tip, obseg, lastništvo ali varstveni status enote. Register je pomemben za konservatorje, ki se pri svojem delu ukvarjajo s klasifikacijo kulturne dediščine, identificiranjem, dokumentiranjem, razglašanjem za spomenik in v drugih postopkih varstva dediščine, npr. varovanje kulturne dediščine v prostorskih aktih. Zbirka podatkov je dostopna na omrežju na strani Ministrstva za kulturo. V Registru je vpisanih več kot 30.000 objektov in območij kulturne dediščine. Register se nenehno dopolnjuje in revidira.

Register nepremične kulturne dediščine je torej uradna zbirka podatkov o nepremični kulturni dediščini na območju Republike Slovenije. Z vpisom v register dobi vsaka enota evidenčno številko dediščine (EŠD), ki jo je potrebno uporabljati v upravnih in strokovnih postopkih varstva kulturne dediščine.

Register kulturne dediščine je urejen s Pravilnikom o registru kulturne dediščine (2009), ki določa podrobno vsebino in način vodenja registra kulturne dediščine, prikaz vrednotenja dediščine v prostoru ter minimalno vsebino in način dokumentiranja dediščine. Vsebuje osnovne podatke, varstvene podatke in predstavitvene podatke o enotah nepremične dediščine.

Osnovni podatki o enotah nepremične dediščine so:

- enotna identifikacija dediščine,
- ime,
- sinonimi imena,
- tipološka gesla,
- zvrst dediščine,
- obseg,
- opis,
- datacija,
- naselje,
- opis lokacije,
- geokode lokacije,
- avtor ali izdelovalec,
- karakteristična fotografija z navedbo avtorja,
- varstvene usmeritve,
- pristojnosti,
- opombe,
- podatki o vpisu, spremembah vpisa in izbrisu,

- povezave z drugimi enotami dediščine (register nepremične dediščine, register premične dediščine, register žive dediščine),
- morebitne omejitve glede javnosti podatkov in
- zaznamki.

Varstveni podatki za nepremične spomenike so:

- enotna identifikacija dediščine,
- akt o razglasitvi,
- tip razglasitve (stalna, začasna),
- obseg razglasitve,
- pomen spomenika (državni, lokalni),
- podatki o parcelah,
- identifikacija nepremičnine po predpisih o evidentiranju nepremičnin,
- geokode lokacije spomenika,
- vrednote, ki utemeljujejo razglasitev,
- varstveni režim,
- geokode lokacije vplivnega območja,
- varstveni režim v vplivnem območju,
- podatki o načrtu upravljanja,
- podatki o vpisu v zemljiško knjigo,
- podatki o predkupni pravici,
- podatki o inventarni knjigi premičnin, ki so sestavni del spomenika,
- podatki o javni dostopnosti spomenika,
- opombe varstva,
- podatki o začetku, spremembah in prenehanju varstva,
- zaznamki varstva in
- listine varstva.

V Pravilniku o seznamih zvrsti dediščine in varstvenih usmeritvah (2010) so opredeljene zvrsti kulturne dediščine:

N01 »Arheološka najdišča« so originalni kraji deponiranja arheoloških ostalin, to je stvari in vsakršnih sledov človekovega delovanja iz preteklih obdobij, ki so identificirani z ustreznimi strokovnimi postopki. Glede na prostorski položaj deponiranja in odkrivanja arheoloških ostalin ločimo kopenska arheološka najdišča (površinske in podpovršinske ostaline na kopnem, razen ostalin v naravnih podzemnih jamah in kopenskih vodah), jamska arheološka najdišča (ostaline v naravnih podzemnih jamah in predjamskih prostorih) in podvodna arheološka najdišča (ostaline pod vodo: morsko dno, dno vodotokov in jezer).

N02 »Stavbe« so eno ali več prostorni grajeni objekti s streho, v katere človek praviloma lahko vstopi in so namenjeni bivanju ali opravljanju dejavnosti. K njim sodijo sestavine in pritikline, ki so namenjene uporabi (drugi objekt, napeljava, zemljišče) ali oplešanju (okrasje, oprema) ali pa so nepogrešljive za njihovo delovanje. Več funkcionalno in prostorsko povezanih stavb sestavlja skupino stavb (vrstna hiša, blok, domačija, tovarna). Stavbe so dokaz bivanjske kulture, načinov gradnje in funkcionalnih ter likovnih umestitev v okolje. So

odraz in primer stopenj gospodarskega, kulturnega, socialnega, političnega, tehnološkega in verskega razvoja. Ločimo gospodarske/proizvodne, javne, poslovne in stanovanjske stavbe, ki spadajo v okvir profanih stavb ter sakralne stavbe, ki so v osnovi namenjene bogoslužju.

N03 »Parki in vrtovi« so deli odprtega prostora, oblikovani v razmerjih med grajenimi ali oblikovanimi objekti, rastlinjem, vodo in reliefom. So prostori gojenja rastlin, ugodja ali sprostitve, vzgoje, izobraževanja in raziskovanja ter izražajo človekovo predstavo o prijetnem, varnem okolju. Prostorsko kompozicijo parkov in vrtov sestavljajo zasnova, zasaditve rastlin, grajene strukture in likovni elementi, vrtna oprema, vodni motivi (tekoče ali stoječe vode), relief, vedute. Parki in vrtovi so s svojevrstnimi izraznimi sredstvi odraz in primer preteklega oblikovanja odprtega prostora in hortikulturnega znanja. V to zvrst sodijo tudi drevoredi, alpinetumi, gaji, rozariji, skalnjaki, zeliščni vrtovi in druge vrtno-arhitekturne ureditve (ureditve javnih prostorov).

N04 »Stavbe s parki ali z vrtovi« so enovite celote oblikovanega odprtega prostora in grajenih objektov. Ločimo profane stavbe s parki ali z vrtovi (dvorec s parkom ali z vrtom, grad s parkom ali z vrtom, zdravilišče) in sakralne stavbe s parki ali z vrtovi (kartuzijanski samostan z vrtom, cistercijanski samostan z vrtom).

N05 »Spominski objekti in kraji« so grajeni ali oblikovani objekti in prostori izražanja spoštovanja ter spominjanja na neko osebo, dejavnost, dejstvo, dogodek. Spominski objekti in kraji služijo spominu kot vrednoti, družbeni pomen imajo zaradi zgodovinske pričevalnosti in likovnih kvalit. Ločimo domove pomembnih osebnosti, znamenja (javni spomenik, mejnik, obcestni kamen, spominska plošča, pil, križ, kapelica), objekte in kraje mrtvih (grob, grobišče, pokopališče, grobnica, mrliška vežica, kostnica), kraje zgodovinskih dogodkov, preproste vojaške objekte (partizansko taborišče, partizanska bolnišnica), kraje spominjanja na človekovo poselitev ali dejavnost (lokacija stavbe, lokacija drugega objekta, opuščena vas).

N06 »Drugi objekti in naprave« so grajeni objekti ali večji predmeti iz več sestavnih delov in služijo tistim človekovim potrebam, ki niso bivanje ali opravljanje dejavnosti v stavbi. So odraz in primer stopenj gospodarskega, kulturnega, političnega in tehnološkega razvoja. Ločimo delovne naprave (dvigalo, peč, stroj), industrijske/gospodarske objekte (kamnolom, rudnik, vodovod, vodnjak, napajališče, jez, rake, mlinščica, črpališče, vodni stolp, žičnica), kulturne in vadbene objekte (bazen, drsališče, hipodrom, igrišče, letno gledališče, smučarska skakalnica, stadion), objekte transportne infrastrukture (pot, cesta, proga, predor, most, pristanišče), objekte urbane opreme (stopnišče, javni vodnjak, vodomet, ulična svetilka), signalne ter merilne naprave in objekte (opazovalnica, razgledni stolp, svetilnik, preža), zidove in jarke (suhozid, ograda, obzidje, strelski jarek).

N07 »Naselja in njihovi deli« so prostori trajne človekove poselitve, združujejo bivališča z javnimi objekti, prostori in funkcijami. Prostori poselitve so z geografskimi, zgodovinskimi in drugimi materializiranimi posebnostmi odraz in primer gospodarskega, kulturnega, socialnega, političnega in tehnološkega razvoja. Obsegajo podeželska (zaselek, vas), trška

in mestna naselja, njihove dele (trg, četrt, kolonija, ulica) ter druga območja poselitve skupaj s pripadajočimi zemljišči.

N08 »Kulturna krajina« je del odprtega prostora z naravnimi in grajenimi ali oblikovanimi sestavinami, katerega strukturo, razvoj in rabo pretežno določajo človekovi posegi in dejavnosti, ki soustvarjajo posebne kulturne in družbene vrednote in identiteto regij ter države. Kulturna krajina je rezultat součinkovanja človeških in naravnih dejavnikov ter je odraz in primer gospodarskega, kulturnega, socialnega, političnega in tehnološkega razvoja družbe. Glede na strukturne značilnosti in krajinske sestavine ločimo kmetijske krajine, poseljene krajine in zgodovinske krajine.

N09 »Ostalo« je zvrst, v katero sodi nepremična dediščina, ki je ni mogoče uvrstiti v nobeno od naštetih zvrsti.

Zvrst kulturne dediščine govori torej o vsebini in določa, kam bo objekt ali območje uvrščeno. Tipološko geslo pa ga definira po tipologiji, specifičnosti znotraj zvrsti. Tipološka gesla znotraj zvrsti kulturna krajina niso ustrezno opredeljena. To pomeni, da vpisi v RKD znotraj zvrsti kulturna krajina niso strokovno utemeljeni na lastnostih zvrsti.

Postavljena tipologija v RKD je z vidika krajin v Sloveniji popolnoma neustrezna in se ne nanaša na že izdelano tipologijo slovenskih krajin. Če jih povzamemo iz RKD (2015), se ta nanašajo na:

- kulturno krajino,
- memorialno dediščino,
- naselbinsko dediščino,
- profano stavbno dediščino,
- sakralno stavbno dediščino,
- sakralno profano stavbno dediščino,
- vrtno-arhitekturno dediščino,
- zgodovinske krajine.

Večinoma gre za posamezne zvrsti kulturne dediščine, ki so že znotraj RKD kot samostojne zvrsti. Zgoraj navedena tipološka gesla se ne nanašajo na tipologijo zvrsti kulturne krajine. S tega vidika je prav vsak vpis znotraj zvrsti kulturna krajina strokovno vprašljiv in potreben ustrezne preverbe.

Nekatere zvrsti na zgornjem seznamu so zastopane celo dvakrat, memorialna dediščina in zgodovinske krajine. Gre za zvrst kulturne dediščine, ki se nanaša na pomembne dogodke, ljudi in običajno ni vezana in nima vpliva na tipologijo krajine, tudi pomen in vrednost te zvrsti kulturne dediščine sta neodvisna od morebitne kulturne krajine.

Nedоследnost RKD v segmentu kulturna krajina, to je odsotnost razvrščanja po tipologiji, je vzrok za tako veliko število vpisov v zvrst kulturna krajina in predvsem vpisov objektov, ki

niso povezani s kulturno krajino, zlasti pa ne s historično kulturno krajino, ki je primarno predmet varstva.

5.2 PRIMERI VPISOV V RKD PO OBSTOJEČIH TIPOLOŠKIH GESLIH IN ANOMALIJE

Primerjava nekaj vpisov v RKD, ki se nanašajo na obstoječa tipološka gesla v zvrsti kulturna krajina, kaže, da je zelo malo takih, ki ustrezajo zvrsti kulturna krajina.

Preglednica 2: Primera za tipološko ime **zgodovinskih krajin in memorialna dediščina**, zvrst kulturna krajina (RKD, 2015)

Table 2: Examples for typological name of historic landscapes and memorial heritage, cultural landscape genre (RKD, 2015)

EŠD	Ime objekta	Opis v RKD
15446	Sabotin - Zgodovinsko območje prve svetovne vojne	Na območju so ohranjeni sistemi strelskih jarkov, kavern in trije javni spomeniki iz obdobja prve svetovne vojne. Imelo je pomembno vlogo pri varovanju goriškega mostišča.
15305	Dolje - Zgodovinsko območje Dolje	Območje obsega ozemlje prve avstro-ogrske obrambne črte nad vasjo Dolje s številnimi ohranjenimi bojnimi položaji in enim od najdaljših podzemnih obrambnih sistemov v celem Posočju.

Z memorialno dediščino se večinoma ukvarjajo zgodovinarji. Zgodovinarji nimajo korpusa obdelave, usposobljeni so za obdelovanje virov, listin, zato je njihov bistven prispevek vrednotenje zgodovinskega pomena dogodka, osebnosti. Niso usposobljeni za vrednotenje v prostorskem ali krajinskem pogledu ali celo konservatorskem.

V opisu varovanega območja ni omenjena kulturna krajina ne kot zvrst ne kot tipologija. Enako ni omenjena morebitna vloga krajine pri vrednotenju območja. Menimo, da ni vzroka, da se take vsebine vpisujejo v zvrst kulturne krajine. Vsebina sodi v N05 »Spominski objekti in kraji«.

Preglednica 3: Primera za tipološko ime **vrtna arhitekturna dediščina**, zvrst kulturna krajina (RKD, 2015)

Table 3: Examples for typological name of the garden architectural heritage, cultural landscape genre (RKD, 2015)

EŠD	Ime objekta	Opis v RKD
8774	Turjak - Območje gradu Turjak	Turjaški grajski kompleks sestavljajo grad, ostanki pomožnih grajskih poslopij, ruševine starega obodnega gradu iz 12. stol. in pokopališče v gozdu. Sem sodijo tudi drevored, grajski lipi, ostanki parka ter rastišče lobodike.
7936	Logatec - Lipov drevored	Dvostranski obcestni lipov drevored je dolg približno 2 km. Ima več vrzeli.

Območja gradov s pripadajočimi pritiklinami so zagotovo kulturna krajina v splošnem pomenu termina. V kontekstu varstva kulturne dediščine pa jih lahko vrednotimo kot profano

stavbno dediščino, vrtno-arhitekturno dediščino. V rubriki »opis« ni ovrednotene kulturne krajine, ki bi utemeljeval vpis v to zvrst. Vsebina morda sodi v N04 »Stavbe s parki ali z vrtovi«.

Poseben primer predstavlja vpis historičnih drevoredov. Drevoredi so oblikovalski element krajinske arhitekture pri oblikovanju vrtov in drugih ureditev v odprtem prostoru. Vedno so rezultat premisleka in znanja, uporabljeni za doseg likovnih poudarkov, smeri, za doseg senčenja v prostoru itd. Drevoredi, ki so v kulturni krajini in so pomemben prostorski element, niso pa znotraj ovrednotene kulturne krajine, sodijo v zvrst vrtno-arhitekturne dediščine. Vsebina sodi v N03 »Parki in vrtovi«.

Preglednica 4: Primera za tipološko ime **sakralno profana stavbna dediščina**, zvrst kulturna krajina (RKD, 2015)

Table 4: Examples for typological name for religious - profane architectural heritage, cultural landscape genre (RKD, 2015)

EŠD	Ime objekta	Opis v RKD
18785	Ljubljana - Ambient cerkve sv. Simona in Jude na Rudniku	Vedutno izpostavljen ambient cerkve s pokopališčem, župniščem, gospodarskim poslopjem ter kaščo na pobočju hriba predstavlja prostorsko dominantno nad strnjenim delom naselja.
9891	Črna pri Kamniku - Romarsko središče Sveti Primož nad Kamnikom	Romarsko središče od 13. stol. do danes, na arheološki lokaciji, sestavljajo cerkev sv. Primoža in Felicijana, cerkev sv. Petra, zvonik, mežnarija z gospodarskim poslopjem in kapelica.

Oba primera sta nedvomno lahko primera kulturne krajine, ki kažeta na prisotnost človeka in njegovega delovanja v prostoru. A ponovno ugotavljamo, da v rubriki »opis« ni omenjenega vrednotenja kulturne krajine, ki bi determiniral vpis v to zvrst. Zagotovo so to ambient, ki jih določa prisotnost velikega števila in različnih zvrsti kulturne dediščine. Vsebina sodi v N02 »Stavbe«.

Preglednica 5: Primera za tipološko ime **sakralna stavbna dediščina**, zvrst kulturna krajina (RKD, 2015)

Table 5: Examples for typological name for religious heritage, cultural landscape genre (RKD, 2015)

EŠD	Ime objekta	Opis v RKD
715	Svete Gore - Romarsko središče	Romarski center, ki je nastajal od 9. stol. dalje na arheološki lokaciji, sestavljajo romarska cerkev Matere božje, štiri kapele, romarska hiša in kapelica.
14312	Gorca - Cerkveni ambient	Ambient na izjemni krajinski legi na obronkih Haloz sestavljajo cerkev iz leta 1654, župnišče iz leta 1753 in baročna kapelica.

Oba primera sta nedvomno lahko primera kulturne krajine, ki kažeta na prisotnost človeka in

njegovega delovanja v prostoru. A ponovno ugotavljamo, da v rubriki »opis« ni omenjenega vrednotenja kulturne krajine, ki bi determiniral vpis v to zvrst. Zagotovo so to ambient, ki jih determinira prisotnost velikega števila in različne zvrsti kulturne dediščine. Vsebinsko sodi v N02 »Stavbe«.

Preglednica 6: Primeri za tipološko ime **profana stavbna dediščina**, zvrst kulturna krajina (RKD, 2015)
Table 6: Examples for typological name for secular architectural heritage, cultural landscape genre (RKD, 2015)

EŠD	Ime objekta	Opis v RKD
9262	Semič - Območje Smuk	Na območju Smuk so trije spomeniki naravne in kulturne dediščine: lipa, ruševine graščine Smuk in cerkev sv. Lovrenca.
28109	Dovje - Rovt na Rupah	V rovtu stoji nadstropen, spodaj iz kamna zidan hlev, v nadstropju lesen senik z vrati na severni fasadi. Dvokapna streha krita s cementnim špičakom, lesen zatrep in prezračevalne line v delu hleva.

Oba primera sta nedvomno lahko primera kulturne krajine, ki kažeta na prisotnost človeka in njegovega delovanja v prostoru. A ponovno ugotavljamo, da v opisu ni omenjenega vrednotenja kulturne krajine, ki bi determiniral vpis v to zvrst. Zlasti je nepotrebno omenjati naravno dediščino, ker je v pristojnosti Zavoda za varstvo narave. Zagotovo so to ambient, ki jih determinira prisotnost velikega števila in različne zvrsti kulturne dediščine. Vsebinsko sodi v N02 »Stavbe«.

Preglednica 7: Primeri za tipološko ime **naselbinska dediščina**, zvrst kulturna krajina (RKD, 2015)
Table 7: Examples for typological name for rural and urban heritage, cultural landscape genre (RKD, 2015)

EŠD	Ime objekta	Opis v RKD
17702	Log pod Mangartom - Mangrtska planina	Gospodarski objekti v sedanji obliki: hram s sirarnico in kletjo, hlev, svinjak ter kurnik so rezultat številnih sprememb v načinu dela in življenja na planini. Na območju planine stoji znamenje.
17353	Bočje - Vinske gorice	Niz objektov na slemenu ob glavni cesti. Nekdaj večinoma leseni, eno ali dvocelični vinski hrami z dvokapnimi, slamnatimi strehami. Pod objekti so vinogradi, ki potekajo po padnicah.

V tem tipološkem imenu gre večinoma za planine. Zasedajo več kot 100 mest v zvrsti kulturne krajine. Gre za posebno zvrst kulturne dediščine, objekte začasnih, sezonskih bivališč. Nekatere so nastale s krčenjem gozda, druge kot posledica požarov. V opisih ni omenjenega vrednotenja kulturne krajine, ki bi determinirali vpis v to zvrst. V primeru planin je morda potrebno vsebinsko pregledati in preučiti razpoložljiva gradiva in vire za vsako planino posebej in skupaj z etnologijo, in planine uvrstiti v ustrezno zvrst. Po sedanjem stanju vpisov v RKD pa je ustreznejša uvrstitev N07 »Naselja in njihovi deli«.

Preglednica 8: Primera za tipološko ime **kulturna krajina**, zvrst kulturna krajina (RKD, 2015)
Table 8: Examples for typological name for cultural landscape, cultural landscape genre (RKD, 2015)

EŠD	Ime objekta	Opis v RKD
9263	Trška Gora - Vinogradniško območje	Vinogradniška gorica nad Bajnofom s številnimi starimi zidanicami, hrami in znamenji. Na njenem vrhu so romarska cerkev in skupina lip. S svojo lego in podobo v prostoru nekdanj značilen krajinski vzorec dolenskih gorc je degradiran s pozidavami. NM
27366	Logarska Dolina - Kulturna krajina Matkov kot	Majhno ledeniško dolino, stisnjeno med vzporedna gorska grebena, tvorijo celki in samotne gručaste domačije. Ohranjena je prostorska struktura in večstoletna poselitvena kontinuiteta. CE
12620	Spodnje Danje - Kulturna krajina Sorica-Danje-Torka	Mozaična kulturna krajina obdaja visokogorske vasi in zaselke vpete v pobočja. Na strminah prevladujejo gozd in travniki s sadovnjaki, na pomolih in slemenih se pojavljajo njive. Obcestna ali gručasta naselja ustvarjajo izreden prostorski vtis. LJ
28262	Strunjan - Kulturna krajina Strunjanska dolina	Antropogeno preoblikovano območje za kmetijsko namembnost s kulturnimi terasami z zidovi iz lokalnega kamna, razpršeno poselitvijo, solinami, drevoredom, varovanim gozdom, traso opuščene železnice. Med kulturami prevladujejo oljke, trte, sadovnjaki. PI
29193	Adergas - Kulturna krajina	Izjemno krajino travniškega sveta z drevesi in živicami ob potoku Lebrant, z Dvorjanskim hribom in vasjo Trata s cerkvijo sv. Marjete, nadgrajuje ambient samostana dominikank Velesovo v zatrepu doline s kuliso gora v ozadju. KR
24521	Lipica - Kraška kulturna krajina	Redko poseljena kraška kulturna krajina z značilno vegetacijo, gojenimi kulturami, značilno razporeditvijo pašnikov in travnikov in ohranjenimi topografskimi značilnostmi ter ustvarjenimi strukturami, kot so poteze poti in suhozidov. NG
7867	Jeruzalem - Jeruzalemske gorice	Terciarnе gorice s cestami po slemenih, poudarjenimi z jagnedmi in redko pozidavo. Proti dnu pobočij so terasasti vinogradi, ki v horizontalni smeri sledijo reliefu. MB

Tipološko ime *kulturna krajina*, zvrst *kulturna krajina* zaseda več kot 100 mest v RKD. Iz zgornjih primerov vidimo, da se opisi bolj nanašajo na krajino oziroma skromno oznako »tipologije«. Omenjeni so vinogradi, travniki, njive, sadovnjaki, soline, poselitev, celki, itd.. V primerjavi z ostalimi opisi, ko tipološko ime ni kulturna krajina, verjetno v teh zadnjih primerih lahko sklepamo, da so avtorji predvsem krajinski arhitekti - konservatorji. Vendar tudi v teh opisih ni izpostavljen historični segment kulturne krajine, iz tega sledi, da gre morda tudi tu večinoma za obstoječe krajine.

Zmeda in pomanjkljivi opisi v tem tipološkem imenu oziroma zvrsti kažejo potrebo po jasni vzpostavitvi tipologije kulturnih krajin v RKD in nadalje v vzpostavitvi ustreznih meril vrednotenja za dediščinsko kulturno krajino.

Nerazumevanje razlike med obstoječo in historično krajino znotraj spomeniške službe se ne zdi pomembno. Tudi zunaj spomeniške službe se termin »krajina« uporablja v različnih situacijah in pomenih. Da ga nekritično uporabljajo tudi konservatorji, ki varujejo druge zvrsti kulturne dediščine, je nestrokovno in zato neprimerno. Zlasti je to pogosto, ko so objekti vrednotenja v spomeniškem pogledu skromnejši in jih zaradi tega uvrstijo kar v zvrst kulturne krajine v RKD. Služba varstva kulturne dediščine je uzakonila kulturno krajino kot samostojno zvrst kulturne dediščine in si s tem zadala, da jo bo varovala.

Vzrok za nerazumevanje vsebine historične kulturne krajine je morda v izhodiščnem pomenu kulturne dediščine. Večina kulturne dediščine ima danes drugačen pomen kot v času svojega nastanka. Najatraktivnejši objekti kulturne dediščine, gradovi, so bili nekoč rezidence in središča gospodstev. Danes so ali v fazi propadanja ali pa so muzeji, šole, skratka imajo novo funkcijo in s tem pomen. Nekatere zvrsti kulturne dediščine pomenijo tudi spomin na našo preteklost, so del naše nostalgije. Zato jo želimo ohranjati in je potem razumevanje varstva in ohranjanja preprostejše.

Krajina, kulturna krajina svoj primarni pomen ohranja in se ob tem spreminja. Kulturna krajina je v vseh okoliščinah in sistemih vir za preživetje, večinoma ima lastnika, ima vedno gospodarski pomen in je zato tudi ekonomska kategorija. Zaradi teh dejstev so njene spremembe bolj samoumevne. Krajina je znotraj varstva kulturne dediščine večinoma videna kot okvir, scenografija, krajinska slika, v tem primeru, kulturne dediščine.

Znotraj službe varstva kulturne dediščine kulturni krajini dolgo niso pripisovali historičnih oziroma spomeniških lastnosti. Danes vemo, da nekatere kulturne krajine, ni jih veliko, te lastnosti imajo in so zato enako pomembne, zaradi večje ranljivosti morda še bolj kot ostala kulturna dediščina. Kulturne krajine, za razliko od ostale kulturne dediščine, ne moremo in ne smemo varovati na način, ki ne vključuje njenih sprememb.

5.3 STANJE EVIDENTIRANIH ENOT DEDIŠČINSKE KULTURNE KRAJINE PO OBMOČNIH ENOTAH ZVKDS

V RKD (2015) je trenutno vpisanih 335 enot kulturne krajine kot zvrsti. Vse predstavljajo več kot 180.000 ha zavarovanega območja. Število enot kulturne krajine po območnih enotah je presenetljiva. Razlika med največjim številom vpisanih, to je 110 in najmanjšim številom vpisanih, to je 11, kaže na pomembne nedoslednosti znotraj službe za varstvo kulturne dediščine oziroma v segmentu varstva kulturne krajine. Zagotovo je vzrok tudi v odsotnosti na stroki utemeljene tipologije krajin, ki je RKD ni povzel, kar je pripeljalo do neskladja.

Preglednica 9: Zavarovane kulturne krajine po območnih enotah (RKD, 2015)
Table 9: Protected landscape by regional offices (RKD, 2015)

Območna enota ZVKDS	Število zavarovanih krajinj	Razglašene kulturne krajine	Krajine varovane s posebnim zakonom
OE Ljubljana	104		
OE Kranj	110		
OE Maribor	11		
OE Novo Mesto	25		
OE Piran	25	1	
OE Celje	31	1	
OE Nova Gorica	29	2	1
Skupaj	335	4	1

Stanje vpisov za zvrst kultura krajina, npr. na OE Nova Gorica, ki pokriva zahodni del Slovenije, ima v Register kulturne dediščine vpisanih 29 enot kulturne krajine, od tega 6 enot zgodovinske krajine, 13 enot planin, 9 so varovana območja kulturne dediščine z različnimi vrstmi kulturne dediščine in samo 2 enoti sta utemeljeni z dediščinsko kulturno krajino in je kulturna krajina nosilec spomeniških lastnosti. Vrednotila in vpisala ju je krajinska arhitektka - konservatorka. Oba primera sta razglašena za spomenik državnega pomena (SDP), to sta Lipica – Kraška kulturna krajina, Lipica – Kobilarna Lipica.

Znotraj službe varstva kulturne dediščine gre očitno za dva načina obravnave krajine:

- preprostega, ko gre za obstoječo krajino, kjer se nahaja vsa kulturna dediščina in ji krajina le določa prostorski kontekst,
- historične krajine kot zvrst, za katero si prizadevajo krajinski arhitekti - konservatorji, ki bi morale imeti določeno tipologijo s prepoznavno strukturo in ohranjene spomeniške ostaline tako kot ostale vrste kulturne dediščine.

Eden izmed vzrokov za tako stanje je verjetno splošne narave. Krajinska podoba nas zaznamuje kot posameznika, oblikuje naše razumevanje njenih različnih pomenov in vlog. Ob tem je krajina še neločljivo povezana z večino objektov in območij kulturne dediščine, bodisi kot prostorska ali historična kategorija. Konservatorji so tako strokovno bolj kot drugi povezani s krajino. Obstoječa krajina se zdi za objekte kulturne dediščine samoumevna in neločljiva.

Historična kulturna krajina se tudi še ni dovolj uveljavila kot samostojna zvrst, ne doma ne v svetu. Krajinski arhitekti - konservatorji znotraj službe varstva kulturne dediščine je morda še niso dovolj dobro predstavili in promovirali, da bi se druge konservatorske stroke do nje obnašale strokovno korektno. Krajinski arhitekti - konservatorji tudi niso še strokovno determinirali svojega področja delovanja znotraj ZVKDS, kot so to že zdavnaj naredile druge vrste s tradicijo.

Tudi zato se je zgodilo, da je zvrst kulturna krajina v RKD postala »odlagališče« za vse zvrsti kulturne dediščine, ki nimajo dovolj pomembnih lastnosti, da bi se uvrstile v ustrezno zvrst. Pojavnost objektov kulturne dediščine v prostoru običajno ne pomeni tudi dediščinske krajine, kar je tudi razširjeno mnenje znotraj službe varstva. To je morda posledica konservativnosti službe in počasnega uvajanja novih vsebin, pogledov, stališč, ki jih prinašajo krajinski arhitekti v 100 let staro institucijo varstva kulturne dediščine. Nasprotno se znotraj službe uveljavljajo novi termini: arheološke krajine, sakralne krajine, zgodovinske krajine, idr., kar ni nič narobe, če je ustrezno strokovno definiran in upoštevan »matični termin«, kulturna krajina kot zvrst!

Obstaja dovolj možnosti, da se izogne zlorabi termina kulturna krajina. V zakonu o kulturni dediščini je definirano vplivno območje kulturne dediščine, vpeljuje se termin ambient kulturne dediščine. Z ustreznimi popravki v RKD in s poenotenjem metode vrednotenja kulturne krajine bo zmeda lahko hitro odpravljena.

5.4 PREDLOG SPREMEMB ZA RKD ZNOTRAJ ZVRSTI KULTURNA KRAJINA

Značilnosti krajinske zgradbe slovenskih kulturnih krajin so skladna razmerja med obdelovalnimi površinami, poselitvijo in gozdovi. Glede na naravne razmere posameznih predelov slovenskega prostora, predvsem pa glede na naravno reliefno zgradbo in klimatske značilnosti, so se v preteklosti oblikovali različni tipi kulturnih krajin, ki se med seboj razlikujejo.

Ohranjena kontinuiteta rabe prostora, ki se kaže v izmenjavi kmetijskih kultur, drobni členjenosti parcelne strukture, obliki parcel, v ohranjenem poselitvenem vzorcu, umestitvi posamičnih arhitekturnih prvin na pomembne lokacije, kot so cerkve, gradovi in drugi objekti kulturne dediščine v prostoru, vse to določa tipologijo historične kulturne krajine.

Pomembne so vegetacijske prvine v krajini, kot so živice, posamična drevesa, in druga zarast, ki jih je človek zasadil zaradi določanja meja lastništva, obenem pa je izboljšal ekološko ravnovesje. Ohranjenost značilnih grajenih prvin, teras, kamnitih zidov, zidanic, tipični pomožnih kmetijskih objektov, kot so vinogradniške hiške, ceste, poti in steze, določajo tipologijo historičnih kulturnih krajin, ki je določljiva in jo je potrebno vnesti v RKD znotraj zvrsti kulturna krajina.

Tipološko razdelitev krajin v skupine krajin, ki so oblikovane z upoštevanjem krajinske zgradbe slovenskih krajin, njihove podobne prostorske problematike, strukturne značilnosti in krajinske prvine, ki so pomembne za obravnavo, so že omenjena številna gradiva. To so gradiva, ki obravnavajo izjemne krajine (Ogrin, 1996) in usmeritve za urejanje izjemnih krajin (Hudoklin in Ogrin, 1998) in ohranjanje prepoznavnosti slovenskih krajin (Ohranjanje ..., 2005), in posebna naloga, ki je nastala na pobudo krajinskih arhitektov znotraj Ministrstva za kulturo in ZVKDS, Smernice za celostno ohranjanje dediščinske kulturne krajine (Hudoklin in sod., 2005), njivske krajine:

- krajine travnatega sveta,
- krajine trajnih nasadov,
- poseljene krajine,
- solinske krajine in
- krajine z izjemno naravno zgradbo.

Njivske krajine vključujejo njivske krajine v ravnici ter gričevnata območja, kjer se njive prepletajo s travinjem in z gozdovi. Zlasti prve označuje visoka stopnja prostorskega reda, praviloma s trakasto parcelno strukturo in izmenjavo različnih kultur, kar je po eni strani posledica lastniških razmerij in načel dedovanja v preteklosti in po drugi strani izraz tehnologije obdelovanja kmetijskih zemljišč. Za njivske krajine na gričevju sta značilna prilagajanje nagnjenemu terenu s slikovitimi kulturnimi terasami in preplet obdelovalnih površin s travinjem in z gozdom na težavnejših legah, s čimer se oblikujejo mozaični, praviloma zelo sestavljeni in doživljajsko pestri krajinski vzorci.

Krajine travnatega sveta vključujejo krajinska območja, kjer prevladuje travinje kot posledica težavnih razmer za obdelovanje, pa najsi gre za podnebne razmere, relief ali pa prisotnost vode. Medtem ko so za celke in planine značilne predvsem lege na visokih nadmorskih višinah, ponekod strmina in ne nazadnje posebna arhitektura posamičnih kmetij ter planšarskih stanov, najdemo obvodne krajine ter mokrotni svet v širokih rečnih dolinah, kjer prevladujejo vlažnim razmeram prilagojene rastlinske vrste in obrežna vegetacija, kmetijska raba pa je prilagojena vlažnosti tal in občasnim poplavam.

Krajine trajnih nasadov dosegajo v slovenskem prostoru izjemne vrednosti, predvsem v kategoriji vinogradniških krajin, deloma pa tudi v kategoriji sadjarskih krajin, ki se razlikujejo po slovenskih regijah. Struktura tradicionalnih vinogradniških in sadjarskih krajin je odvisna predvsem od oblikovanosti reliefa ter od velikosti parcel in tehnologije obdelave. Rezultat vseh naštetih dejavnikov so bodisi majhno merilo parcel z vrstami po padnicah in z regionalno značilnimi zidanicami ob dostopnih poteh bodisi večje merilo vinogradov z vrstami po plastnicah.

Poseljene krajine vključujejo kulturne krajine z izrazitimi poselitvenimi vzorci, pa tudi krajine z izstopajočimi arhitekturnimi členi. Za prve je značilna visoka stopnja zlivanja človekove naselbinske kulture z naravno krajinsko zgradbo, visoka stopnja prostorskega reda in izrazita strukturna zgradba ter jasna razmejitev med pozidavo in obdelovalnimi površinami. Vrednosti krajin z izrazitimi arhitekturnimi členi se kažejo predvsem v kakovostni napetosti med grajenimi strukturami in naravno zgradbo, s čimer se pogosto nadgrajuje kulturna, religiozna in zgodovinska vrednost posameznih objektov in območij.

V kategorijo **solinskih krajin** se uvrščajo soline na slovenski obali, ki so zaradi izrazite prostorske povezanosti z morjem prostorsko zelo omejene. Ohranjena struktura solin prikazuje tradicionalne oblike pridelovanja soli, hkrati pa je lega na stiku morja in kopnega ekološko pomembno območje.

Krajine z izjemno naravno zgradbo vključuje krajine, ki bi se verjetno tudi po morebitnih preverjanjih javnega mnenja po krajinskih vrednostih vsekakor uvrstile najvišje na hierarhično lestvico, mnogim med njimi pa z veliko gotovostjo lahko pripišemo mednarodni pomen. Gre namreč za območja z izjemnimi prvinami naravne zgradbe, ki jih dopolnjujejo in nadgrajujejo tradicionalne prvine slovenskih kulturnih krajin - naselbinske kulture ali pa obdelovalna zemljišča, pa naj gre za kraške pojave ali pa za alpske doline.

Slovenske kulturne krajine in poselitev sta neločljivo povezana. Zato v kontekstu kulturne dediščine delitev na poseljene krajine in neposeljene krajine morda ni smiselna glede na to, da model poselitve skoraj vedno opredeljuje tudi tipologijo kulturne krajine in obratno. Obcestna naselja v ravnini pogosto spremlja njivska krajina. Ravno tako ima tudi kulturna krajina lahko posredno vpliv na oblikovanje poselitvenega modela. V 19. stol je agrarna znanost prišla do spoznanj, ki so pomembno spremenila življenje kmeta in krajinsko sliko kulturne krajine. Da bi dosegli boljšo osončenost nasadov so gradili terase, jih utrdili s suhozidi in z novimi, boljšimi sortami povečali pridelek. Finančni presežek so vložili v domačijo. Npr. na Krasu v izboljšanje bivalnih objektov, dvorišč, v oblikovanje kvalitetnih, kamnitih arhitekturnih detajlov in tako tudi navzven pokazali na uspešno gospodarstvo. Vse, kar se je ohranilo iz tega obdobje, danes vrednotimo kot pomembno kulturno dediščino in identiteto Krasa. Obravnava kulturne krajine brez poselitve skoraj ni utemeljena. Morda samo v posameznih primerih, ko gre za majhne ohranjene segmente posameznih kulturnih krajin, vzorcev, kot npr. stelniki na Dolenjskem ali segmenti teras s suhozidi v primorju in Krasu.

Predlog za popravek RKD v segmentu zvrst kulturna krajina:

- njivske krajine,
- krajine travnatega sveta,
- krajine trajnih nasadov,
- krajine z izjemno naravno zgradbo in
- solinske krajine.

Vsi zgoraj navedeni tipi kulturnih krajin se lahko navezujejo na poselitev. To pomeni, da je naselje, zaselek ali drugi tipi poselitve del kulturne krajine, ne glede na spomeniški status naselja. Poseljene krajine, ki jih ni mogoče utemeljiti tudi s tipologijo kulturne krajine, ne sodijo v zvrst kulturne krajine. Znotraj RKD obstaja zvrst N07 »Naselja in njihovi deli«.

Preglednica 10: Predlog tipologije kulturnih krajin, ki bi jo povzel RKD, pa bi morala opredeliti prisotnost poselitve znotraj ovrednotene kulturne krajine

Table 10: Proposal of typologies of cultural landscapes, which would consolidate RICH, should identify the presence of settlements within the valued cultural landscapes

Tipološko ime	Tipološka gesla, ki se nanašajo na kulturno krajino in so že v RKD
- njivske krajine, - krajine travnatega sveta, - krajine trajnih nasadov, - krajine z izjemno naravno zgradbo. - solinske krajine ali drugo.	- njive, - travniki, košenice, - vinogradi, sadovnjaki, - naselje, vas, - stavbe, drugi grajeni objekti, - oporni zidovi, terase, historični kmet. pomožni objekti, - živice, posamezna drevesa in skupine dreves, - soline, solinska polja, hišice ...

Kulturne krajine so lahko sestavljene iz več tipov, velikokrat se pojavlja njivska krajina v kombinaciji s travniki. Lahko tudi kot posledica opustitve primarne kulture, ob tem pa se lahko ohranja parcelacija. Neposredno ob naseljih se krajina velikokrat razlikuje od prevladujoče. Temu delu krajine ali naselja etnologi pravijo ohišnica, ko stavbi sledi gospodarski vrt in sadovnjak, ki se nadaljuje v njivi, travniku. Iz obeh vidikov, etnološkega ali krajinskega, je lahko obravnava legitimna. Zagotovo pa je z vidika varstva kulturne dediščine to kulturna krajina, ker je ne zajame varstveni režim ne za stavbno dediščino ne za naselbinsko dediščino. Vsebinsko je lahko varovana samo z varstvenim režimom za kulturno krajino. Zlasti je to pomembno, ko območje naselja ali objekta nima statusa kulturne dediščine.

Kulturne krajine so lahko:

1. Tipološko enovite kulturne krajine, ki jih opredeljuje en tip kulturne krajine.
2. Tipološko sestavljene kulturne krajine, ki jih opredeljujejo različni tipi kulturnih krajin.
3. Krajinski vzorec kot ostanek prevladujočega tipa kulturne krajine iz preteklosti, danes znotraj neke druge rabe.

6 MODEL VREDNOTENJA KULTURNIH KRAJIN V SISTEMU VARSTVA KULTURNE DEDIŠČINE

Kot je bilo že omenjeno, je vrednotenje najpomembnejši strokovni proces, s katerim prepoznavamo nesporne kulturne vrednosti območja ali objekta. Merila vrednotenja definirajo vsebino varstva. Splošna merila vrednotenja znotraj varstva kulturne dediščine so naravnana in zato ustrezna za vrednotenje stavbne dediščine, vrtno-arhitekturne dediščine, arheološke dediščine. Za vrednotenje kulturne krajine jih ni mogoče povzeti, nekatera niti niso relevantna, kot je npr. avtorsko merilo. Tudi razvojno merilo in kulturno - civilizacijsko merilo sta si pri vrednotenju kulturne krajine skoraj enoznačni oziroma ju ne moremo aplicirati kot pri grajeni dediščini.

6.1 VIRI PRI VREDNOTENJU KULTURNIH KRAJIN

Izhodišče vrednotenja za vse zvrsti kulturne dediščine so najprej razpoložljivi zgodovinski podatki. Že znotraj same institucije se je v 100 letih njenega delovanja nabralo ogromno podatkov o vsebinah, s katerimi se ukvarja. Povezanost večine kulturnih institucij znotraj Ministrstva za kulturo pa omogoča konservatorjem neomejeno dostopnost do razpoložljivih podatkov v Sloveniji. Povezujejo se tudi s podobnimi institucijami v tujini, veliko podatkov o naši dediščini, zlasti na obmejnih območjih, je tudi v arhivih v Italiji in Avstriji.

Kulturna krajina je kategorija kulturne dediščine, ki ji zaradi njenih neprestanih sprememb najtežje sledimo v času. Ohranjena kulturna krajina oziroma kulturna krajina »brez sprememb« je lahko posledica marginalne vloge območja v kontekstu razvoja države, demografskih sprememb, ki se nanašajo tako na staranje prebivalstva kot tudi na izseljevanje, katastrofe, revščino, skratka velikokrat je ohranjena kulturna krajina posledica zastoja družbenega razvoj.

Ohranjena kulturna krajina je lahko tudi posledica konzervativnosti - tradicionalnosti neke lokalne skupnosti, območja, družbe. To se kaže v kontinuiteti rabe, ki je za prostor tradicionalna in zaradi tega pomembna, je sonaravna. Skupnost jo lahko nadaljuje več generacij, več stoletij. To se lahko ugotovi s preučevanjem družbenih razmer območja in s tem razvoja dejavnosti v prostoru, ki je običajno vzrok kontinuitete neke kulturne krajine. Ugotovitve lahko potrdijo ali ovržejo drugi viri, zlasti kartografski, če obstajajo.

Skrb za krajino se povečuje, tako v Sloveniji kot v Evropi. Gre za povečano senzibilnosti za kulturo na splošno in za kulturno v prostoru. V Sloveniji v tem pogledu zagotovo izstopa Kras. Na ZVKDS OE Nova Gorica prihajajo peticije civilnih združenj in posameznikov iz različnih koncev Slovenije, ki opozarjajo na nepravilnosti, ki se po njihovem dogajajo na območju Krasa. Verjetno tudi zato, ker je ZVKDS ena redkih javnih služb, ki še dela v javno dobro, pa tudi zaradi nepoznavanja vsebine, s katero se ukvarja. Večkrat je šlo le za nezadovoljstvo nekaterih lokalnih skupnosti, ko so ugotovili, da so investitorji tujci, zlasti Italijani. Nekaj je pa tudi takih, ki govorijo o potrebi po posebnem prostorskem dokumentu, ki

bi zlasti ovrednotil naravne in kulturne posebnosti Krasa.

Romantična predstava o Krasu, ki izhaja iz literature, poezije in drugih umetnostnih zvrsti zagotovo pri Slovencih predstavlja model kulturne krajine. Posledično to ustvarja tudi predstave o ohranjanju kraške kulturne krajine, arhitekture in načina življenja na Krasu.

*Bori dehtijo, bori dehtijo,
njih vonj je zdrav in močan,
in kdor se vrne iz njih samote,
ta ni več bolan.
Zakaj v tej pokrajini kamniti
je vse lepo in prav,
biti, živeti, boriti se
in biti mlad in zdrav.
Bori, drugovi, dehteči, močni,
tihi drugovi kraške samote,
bodite pozdravljeni v moji samoti,
polni težke, otožne lepote!*

Srečko Kosovel

Slika 9: Silvester Kovel 1968, slikar, ki ga je zanimala kraška krajina (zasebni vir)

Dejstvo pa je, da se Kras zarašča, spreminja se ekosistem in s tem se izgubljajo kulturne sestavine krajine, spoznane za kulturne vrednote. Zlasti se to vidi na podeželju, ki izgublja svojo podobo. Dogaja se praznjenje podeželskega prostora, posledično opuščanje kmetijske dejavnosti, zaraščanje in spreminjanje krajinske slike.

Enako se je dogajalo tudi v preteklosti: v 18. in 19. stoletju so na primer Kras pogozdovali, pred tem je bil goličava. Takrat je bil v ospredju gospodarski vidik, les, pred podobo krajine. Pred goličavo so bili gozdovi s hrastom, ki so ga po mitu, ki je zlasti popularen na Krasu, izsekali za gradnjo Benetk, večinoma pa za gradnjo železnic in industrije.

Krajina na Krasu je doživela veliko sprememb in preobrazb in jih bo verjetno tudi v bodočnosti. Prav te spremembe ali pa predstave o njih so prispevale k poznavanju Krasa. Veliko strok si Kras in kraško krajino tudi »prilašča«, npr. geografi, kar ima za posledico, da o tej krajini obstaja veliko podatkov, ki bodo vir za nadaljnje prostorske odločitve, ki jih Kras nedvomno potrebuje.

O krajini Krasa obstaja veliko posrednih in neposrednih podatkov, ki so na razpolago v različnih virih. Pobudniki imajo različne ideje o krajini Krasa in so velikokrat nezadovoljni, ker se služba ne odziva pričakovano. Interpretacija virov in utemeljevanje historične kulturne krajine je predvsem strokovno delo. Posamezne pobude so lahko upoštevane le, ko so v skladu z doktrino varstva kulturne dediščine.

Krajina Krasa si zagotovo zasluži obravnavo v procesu prostorskega načrtovanja. Obstoječe stanje kulturne krajine pa ni predmet varstva kulturne dediščine, to postane šele, če to pokaže rezultat ustreznega vrednotenja.

6.1.1 Arheološki viri in »arheološke krajine«

Arheologija je samostojna zvrst kulturne dediščine znotraj Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, ki preučuje človekovo preteklost. Od drugih zgodovinskih ved jo loči predvsem način pridobivanja in preučevanja virov. Podobo preteklosti namreč gradi predvsem s preučevanjem materialnih virov, do katerih pride s pomočjo arheoloških izkopavanj.

Na vseh območnih enotah so zaposleni arheologi, ki svoje delo začnejo najprej z arheološko topografijo. To je proučevanje vseh možnih virov, ki so na razpolago, sledi preverba na terenu, kjer iščejo sledi človekovih posegov v prostor. Arheologi poznajo različne metodologije in postopke, s katerimi posegajo v zemeljske plasti, včasih pa tudi ne, ko to ni potrebno. Na osnovi izkušenj in znanja, ki ga imajo o prostoru z vidika arheološke dediščine, lahko ocenijo pomen najdišča tudi brez izkopavanj. Rezultate svojih ugotovitev in najdb objavljajo v strokovni literaturi, ki jo uporabljajo tudi drugi konservatorji. Že dolgo se arheologi ukvarjajo s tako imenovanimi arheološkimi krajinami, veliko podatkov imajo o kraških arheoloških krajinah. Arheologija postaja vse bolj pomembna veda, ki zagotavlja podatke številnim drugim vedam in strokam.

Z vidika vrednotenja kulturne krajine so vsi arheološki podatki pomembni, predvsem z vidika prisotnosti človeka in njegove dejavnosti v krajini. Arheološki podatki so lahko izkopanine, lahko so tudi ostanki grajenih struktur, še vidnih v krajini.

Za obravnavo kulturnih krajin je zlasti pomemben doktorat Arheologa Predraga Novakovića: Prostorska in pokrajinska arheologija: Študija na primeru Krasa (Novakovič, 2001). V svojem doktoratu govori o arheoloških krajinah Krasa. Kras je pokrajina in krajina, ki jo interpretirajo različne stroke, arheologija je zagotovo lahko izhodišče za vse.

Dr. Novaković začne kulturne krajine Krasa obravnavati v prazgodovini, ko je človek **lovec in nabiralec** in ni spreminjal obstoječega, naravnega prostora, ampak se mu je prilagajal. S krajinskega vidika obravnave kulturne krajine je zanimivo stališče avtorja, da je bila v istem obdobju uporaba jam praksa "kultiviranja" krajine. S tem, ko je bila določena jama izbrana za zatočišče ali kaj drugega, je postala del kulturne dimenzije krajine in mentalne karte določene skupnosti ali posameznika (Novaković, 2001).

Problem naslednje krajine **poljedelcev in živinorejcev** predstavlja neenakomerna raziskanost posameznih delov Krasa. Drugi razlog, zakaj ni več dokumentiranih neolitskih in eneolitskih (5-3 tisočletje) najdišč, je povezan s poljedelsko izrabo kraške krajine. Relativno ustrezni pogoji za poljedelstvo, prisotni na določenih manjših površinah, so vzrok za kontinuirano in dolgotrajno poselitev na istih mestih. Zato lahko predpostavimo, da je mlajša poselitev »prekrila« oziroma uničila sledove zgodnjih poljedelskih naselbin. Arheologi ne poznajo

nobenih ostankov arhitekture, se pa predpostavlja, da so bile naselbine zgodnjih poljedelcev tudi manj "trajno" grajene.

Naslednji razlog slabše vidnosti takšnih naselbin so velike spremembe v vegetaciji Krasa v zadnjem tisočletju. Nekoč pretežno gozdnata pokrajina je v zadnjem tisočletju utrpela zelo veliko deforestacijo, ki je dosegla vrhunec v 18. in 19. stoletju. Obsežne površine brez gozda in podrasti niso več mogle zadrževati prsti pred delovanjem vode in burje. To ne pomeni samo, da je arheološka najdišča odneslo oziroma zasulo, temveč je tudi precejšen del najdb preperel in propadel. Po drugi strani pa je tudi pogozdovanje povzročilo ponovno akumuliranje prsti in s tem dodatno zakrilo arheološke sledove na odprtem. Vprašanje je tudi, ali so bile te prazgodovinske skupnosti na Krasu dovolj demografsko in socialno-organizacijsko sposobne za večje aglomeracije (tipa vasi na primer) oziroma za večje infrastrukturne posege v prostoru.

Glavni razlog, zakaj se poljedelstvo ni moglo v večji meri razviti na Krasu, so dokaj neustrezni naravni pogoji: odsotnost površinskih tokov, relativno malo plodne zemlje, pa tudi dejstvo, da je bil velik del Krasa pod gozdom, je moralo delovati zaviralno. Šibko razvito poljedelstvo je bil najverjetneje tudi eden od pomembnejših razlogov, zakaj se na matičnem Krasu v neolitiku in eneolitiku niso oblikovale večje naselbinske aglomeracije. Dr. Novakovič meni, glede na trenutno stanje raziskav, da je še vedno nemogoče rekonstruirati dejansko kulturno krajino neolitskih in eneolitskih skupnosti na Krasu. Iz tega obdobja ni vidnih materialnih ostankov v krajini.

Gradišča na Krasu pomenijo začetke intenzivnih sprememb kulturne krajine na Krasu. V obdobju od začetka gradnje gradišč lahko spremljamo dva glavna procesa, ki sta izrazito dolgoročno zaznamovala podobo kulturne krajine – gradnja trajnih in utrjenih naselij ter dokončna uveljavitev reje drobnice in poljedelstva kot dveh najpomembnejših subsistenčnih (samo-oskrbovalnih) panog. Na žalost pa je arheološki zapis iz tega obdobja precej bolj skromen in ne odraža vseh transformacij krajine. Edini neposredni pokazatelji podobe krajine in njene prostorske organizacije so gradišča in kamnite gomile. Gradišča so praviloma utrjena naselja, postavljena na vzpetinah, na markantnih točkah, ki so zagotavljala dobro varovanje in nadzor nad okolico in oteževala dostop.

Ostanki gradišč v krajini so danes težko opazni. Običajno so to obsežni kamniti nasipi, ki so bili grajeni v tehniki suhega zidu; lahko pa so bile naselbine utrjene tudi z okopi, grajenimi z zemljo v kombinaciji z lesenimi palisadami. Za identifikacijo gradišč danes je ob različnih kamnitih zidovih na Krasu, ki so nastajali še v 20. stoletju, potrebno izurjeno oko arheologa.

Slika 10: Ostanke gradišča Debela griža pri Volčjem Gradu na Krasu (Arhiv ZVKDS, 2015)

Gradišča zagotovo predstavljajo v razgibani slovenski krajini specifičen model prazgodovinske poselitve, ki jo morajo arheologi še preučevati. Skoraj nobenih podatkov ni o poljedelstvu in grajenih strukturah, povezanih s to panogo, podobno velja tudi za rejo drobnice. Tako so najpomembnejši element kaštelirske krajine gradišča. Čeprav so na voljo predvsem podatki o naselbinah, pa avtor ne dvomi, da je bil večji del kraških ravnin okrog gradišč starejše kaštelirske poselitve spremenjen v manjša polja in ograjene pašnike, obdelane vrtače, groblje, ki so nastale z »melioracijo« kmetijskih zemljišč, gomile, poti in da so bili tudi gozdovi v njihovi okolici intenzivno izkoriščani.

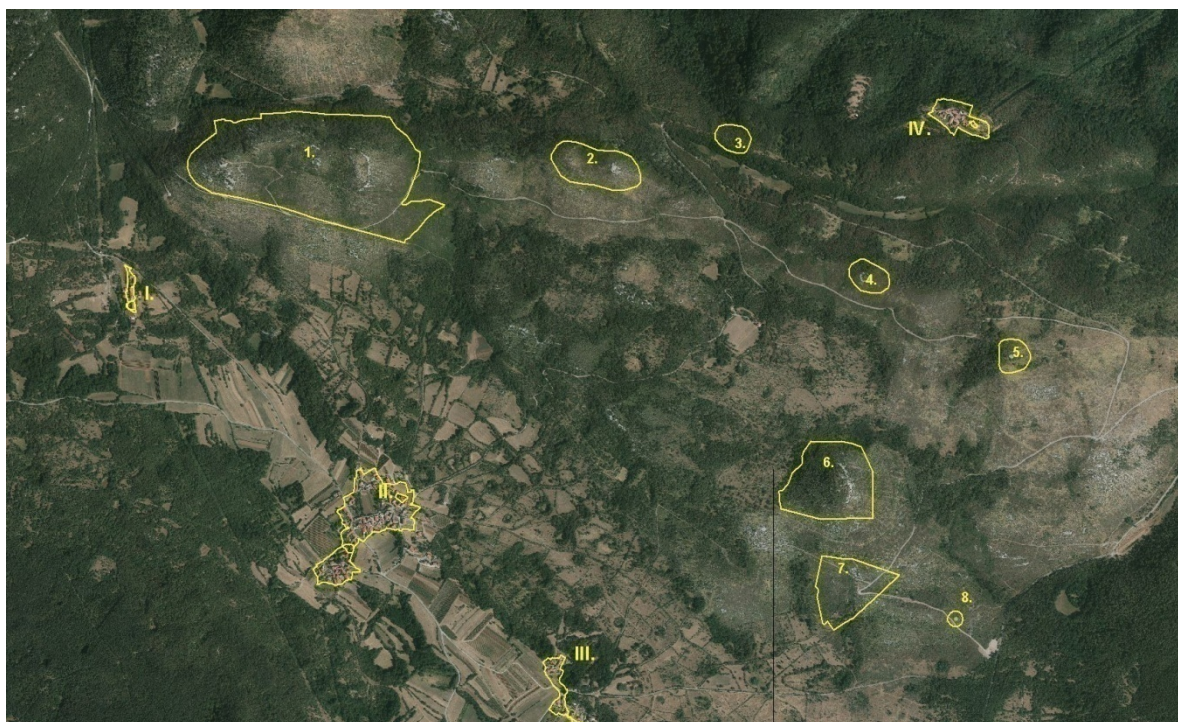
Slika 11: Gradišče Debela griža pri Volčjem Gradu iz zraka (Arhiv ZVKDS, 2015)

Iz zgornjega gradiva izhaja, da kulturna krajina ne nastane brez referenc na prejšnjo. Večinoma imajo predhodne kulturne krajine vpliv na kulturne krajine, ki sledijo. Na Krasu so tisočletja nastajali kamniti zidovi in groblje, vključno z 20. stoletjem. To je bilo pogojeno s specifičnimi naravnimi danostmi prostora ter s predhodno kulturo poselitve in kmetijsko rabo.

Ni ohranjenih veliko arheoloških materialnih najdb, ki se navezujejo na elemente kulturne krajine, na osnovi katerih bi lahko rekonstruirali posamezne prazgodovinske, historične kulturne krajine. Arheologija zato ugotavlja, da ima kulturna krajina dve ravni:

- **materialno raven**, to je krajina, ki se ji človek prilagodil oziroma si jo je preoblikoval, da je lahko preživel, in je rezultat viden.
- **nematerialna (duhovna) raven** krajine se nanaša na sporočila in morda na posamezne podobe, ki delujejo na ljudi, ki v njej bivajo ali jo obiskujejo. Je pomembna asociacija in referenca za kontinuiteto kulturnega razvoja prostora.

Krajinski arhitekti krajino obravnavajo predvsem kot vizualno kategorijo, iščejo v krajini predvsem materialno raven, ki jo lahko vidijo, identificirajo, vrednotijo in tudi preoblikujejo. Krajinski arhitekti - konservatorji pri vrednotenju kulturnih krajin, ki jih želijo vpisati v Register kulturne dediščine kot historične krajine ali razglasiti za spomenike lokalnega ali državnega pomena, morajo ovrednotiti vse razpoložljive podatke. Zanimivo je vprašanje, kako vrednotiti nematerialno raven krajine, zlasti v primeru, ko materialna raven ni izrazita oziroma je ne moremo identificirati po merilih za vrednotenje historičnih kulturnih krajin. Nematerialna raven je pri vseh zvrsteh kulturne dediščine pomemben podatek, ki dopolnjuje materialne podatke. Zgodovinske zgodbe, ki spremljajo npr. gradove, znan je primer Predjamskega gradu, so včasih privlačnejše od objektov samih in so vzrok za prepoznavnost širše okolice.

Legenda:

1. Škrbina – arheološko najdišče Lipnik	I. Šibelji
2. Škrbina – arheološko območje Mali Voučnjak	II. Škrbina
3. Pedrovo - arheološko najdišče Mali hrib	III. Rubije
4. Škrbina - arheološko območje Mihajli	IV. Pedrovo
5. Pedrovo - arheološko najdišče Šumka	
6. Škrbina - arheološko najdišče Sv. Martin	
7. Škrbina – naselbina pod sv. Martinom	
8. Komen – arheološko najdišče pod Sv. Martinom	

Slika 12: Označena arheološka dediščina na Krasu v bližini Škrbine (RKD, 2015)

Arheološke krajine, ki jih vrednotijo arheologi in historične kulturne krajine, ki jih vrednotijo krajinski arhitekti, se običajno ne pokrivajo. Zgornja fotografija prikazuje evidentirana območja arheoloških najdišč, ki so tudi vpisana v Register kulturne dediščine. Gre za gradišča, gomile, ki jih je sicer prerasla kraška gmajna, a le vedenje in poznavanje teh arheoloških vsebin lahko asociirajo na pretekla dogajanja v tej krajini, v tem primeru v prazgodovini.

Slika 13: Krajina v bližini Škrbine, arheološka dediščina ni označena (RKD, 2015)

Na fotografiji je posneto isto območje kot na zgornji, le da niso označena arheološka najdišča. Gre za krajino v zaraščanju. Tudi s terenskim ogledom območja je izjemno težko prepoznati grajene strukture v krajini oziroma identificirati kamnite zložbe, gradnje, ki so v resnici gradišča in ne običajni suhozidi. Prepoznavnost arheološke dediščine, gradišč v krajini, je odvisna predvsem od promocije te dediščine. Koliko promocije te tisočletne gradnje v krajini prenesejo, vedo samo arheologi.

Tudi če so gradišča danes večinoma zaraščena, so grajene strukture v prostoru in so v neposredni bližini tudi vizualno zaznavne. Pravilna identifikacija pa je odvisna od strokovne predstavitve, ki jo izvede arheolog, in od asociativnih sposobnosti in vedenja opazovalca. Krajine, v katerih je evidentiranih veliko število gradišč, zagotovo so arheološke krajine, v posplošeni rabi termina. Arheološke krajine pa zagotovo ne sodijo v kategorijo dediščinske kulturne krajine, ker nimajo zadostnih atributov, s katerimi bi jih lahko opredelili kot slednje. Predvsem pa niso še dovolj raziskane in interpretirane. V tem trenutku pa so tudi posamezna območja arheološke dediščine bolje varovana znotraj zvrsti arheološke dediščine.

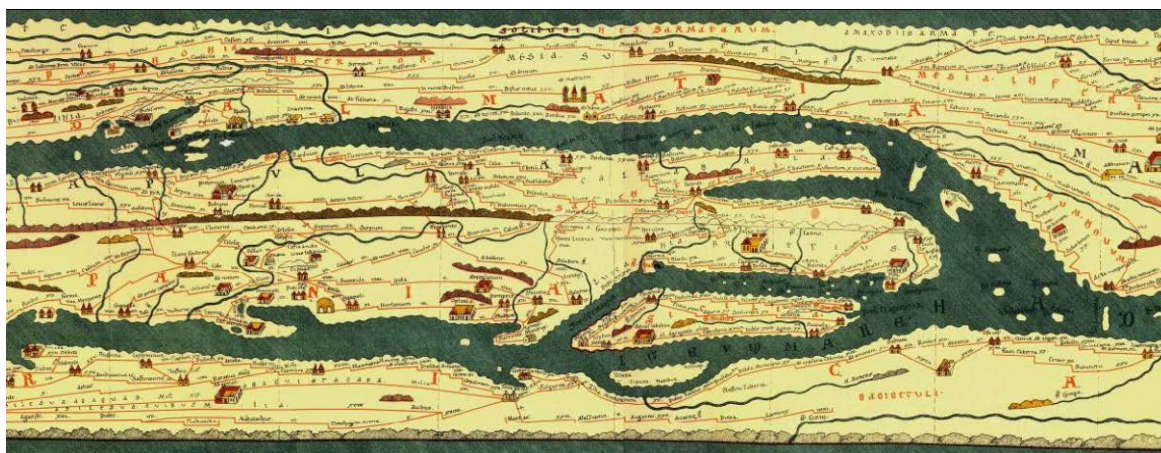
Srečanje z več tisoč let starimi ostanki človekovega delovanja v prostoru je z vidika običajnega opazovalca najmanj vznemirljivo. Posebnost pri arheoloških krajinah na Krasu je tudi ta, da verjetno ne bodo nikoli vsi elementi v celoti raziskani niti identificirani. To pomeni, da je že meja območja problem, kar je pogoj za vpis v RKD. So neskončen znanstveni izziv za arheologe, ki verjetno ne bo nikoli zaključen. Arheološke raziskave se namreč v zadnjih

obdobjih vršijo le ob velikih posegih v prostor. Študija prof. dr. Novakoviča je bolj izjema kot pravilo.

Nematerialne prvine v razvoju kulturne krajine so pomembna informacija pri utemeljevanju kontinuitete delovanja človeka v krajini oziroma preoblikovanja in prilagajanja krajine svojim potrebam.

Tabula Peutingeriana - antične krajine

Starorimski zemljevid z imeni krajev, z rimskimi cestami, uporabljale so ga predvsem rimske legije.

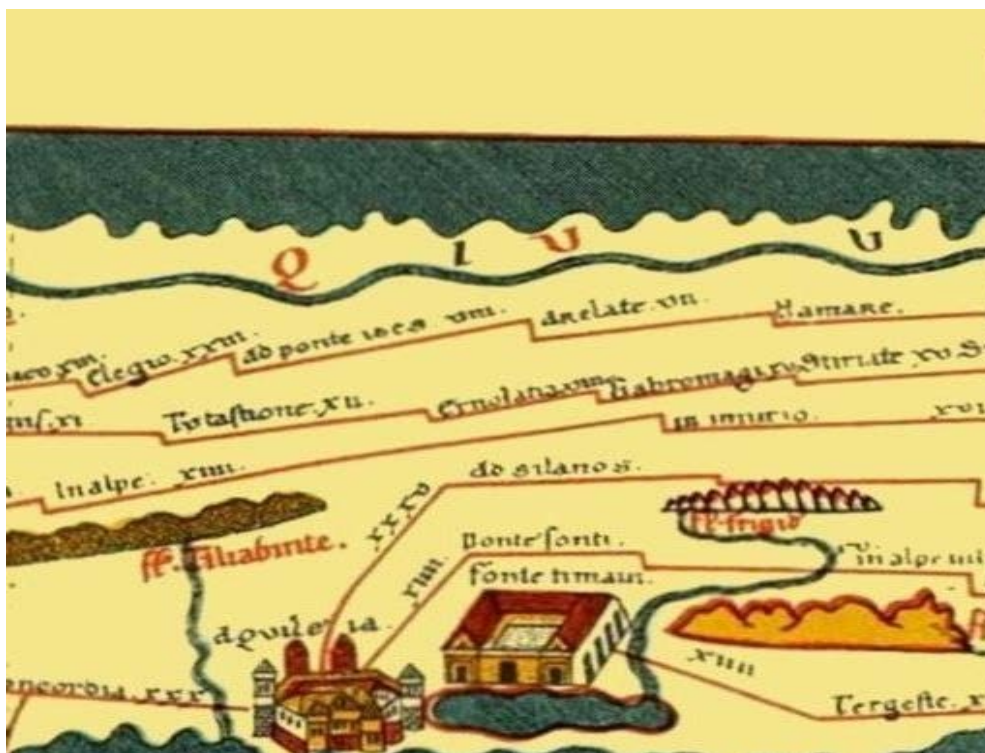

Slika 14: Tabula Peutingeriana (Tabula ..., 2015)

S prihodom Rimljanov se je uveljavil popolnoma nov družbeni in ekonomski red, ki se je med drugim odražal v pojavu novih naselbinskih oblik, v razkroju tradicionalnih obrazcev poselitve v gradiščih in v novi kulturni krajini. Z Rimljani so prišle tudi pomembne tehnološke in poslovne novosti v poljedelstvu in živinoreji, ki jih je narekovalo nastajanje izrazito velikih konzumentov subsistenčnih dobrin, specializacija v proizvodnji in tržna ekonomija.

Glavna sprememba, ki jo kaže antična poselitev, ni bila izbira drugačnih lokacij, temveč nov tip naselja – vas, ki je predstavljala bolj ali manj avtonomno naselbinsko in ekonomsko enoto in ki je predstavljala glavni tip antičnega naselja domačega prebivalstva na ravnikih. V tem času se zgodi urbanizacija, nastane Trst z Aquileio in kraško podeželje. Avtor arheološke študije dr. Novakovič navaja, da ta delitev ni bistveno vplivala na razvoj kulturne krajine.

Naselbinski vzorec antične poselitve so v veliki meri zaznamovale tudi državne ceste in druge poti, ki so vodile preko Krasa. Nekatere ceste in poti so ostale v uporabi vse do industrializacije tega prostora. Rimljani so na Kras prinesli vinsko trto in oljko, za kar pa ni materialnih dokazov, kot je primer v Brdih.

Slika 15: Tabula Peuntigeriana - izsek območja, ki ga pokriva OE Nova Gorica (Tabula ..., 2015)

Na sliki 15 so vidni Aquileia, pot za Trst, Vipava - mesto.

6.1.2 Pisni viri – Urbarji

Urbarji so nastajali v fevdalizmu, to je pri fevdalcih in v cerkvi. Vsebujejo popis podložniških dajatev in obveznosti, kasneje pa so vpisovali še davke. Z zemljiško odvezo leta 1848 so jih prenehali voditi. Vsebujejo popis gospodstva, kamor je bil vključen vsak posameznik.

Iz urbarjev razberemo vrsto zanimivih posrednih podatkov (strukturo gospodstva, vrste obrti, strukturo kmečkih posesti, izvor in razvoj krajevnih imen, vrste kmetijskih kultur). Iz teh podatkov lahko sklepamo na rabo in skupaj s katastri lahko pridemo do pomembnih podatkov.

Večji del ozemlja je bil v lasti zemljiškega gospoda, zemljo je razdelil na hube (delež zemlje) in dal v obdelovanje kmetom. Kmetje so sami odločali, kaj bodo pridelovali. Obstajala je še vaška zemlja v okolici vasi, ki je bila v skupni rabi, prebivalci vasi so jo izkoriščali za pašo, les in drugo. Iz urbarjev izvemo, da so bila obdelovalna polja v neposredni bližini vasi, glavni tipi rabe kmetijskih zemljišč npr. na Krasu, ki jih navaja Milko Kos (Kos, 1954), pa so bile njive, polja, travniki, obdelane vrtače, pašniki, vrtovi, vinogradi, brajde, gmajne, ronki (vinograd z nekaj njivami), rovti, gozdovi, logi in grmovje, pomembnih specializacij ni bilo. V kontekstu posebne specializacije Kos omenja samo pridelavo vina v okolici Tomaja v 15. in 16. stoletju.

H. 3. *Hensche Sudoken*
Lijst is. Lij. mieden Lij. aufviel,
als Lij. zu unterschreiben

Ankündigung König. Jaaben.
Contribution - R. 1. 30. —.
Rend. - —. 39. 3.
in Summa R. 7. 9. 3

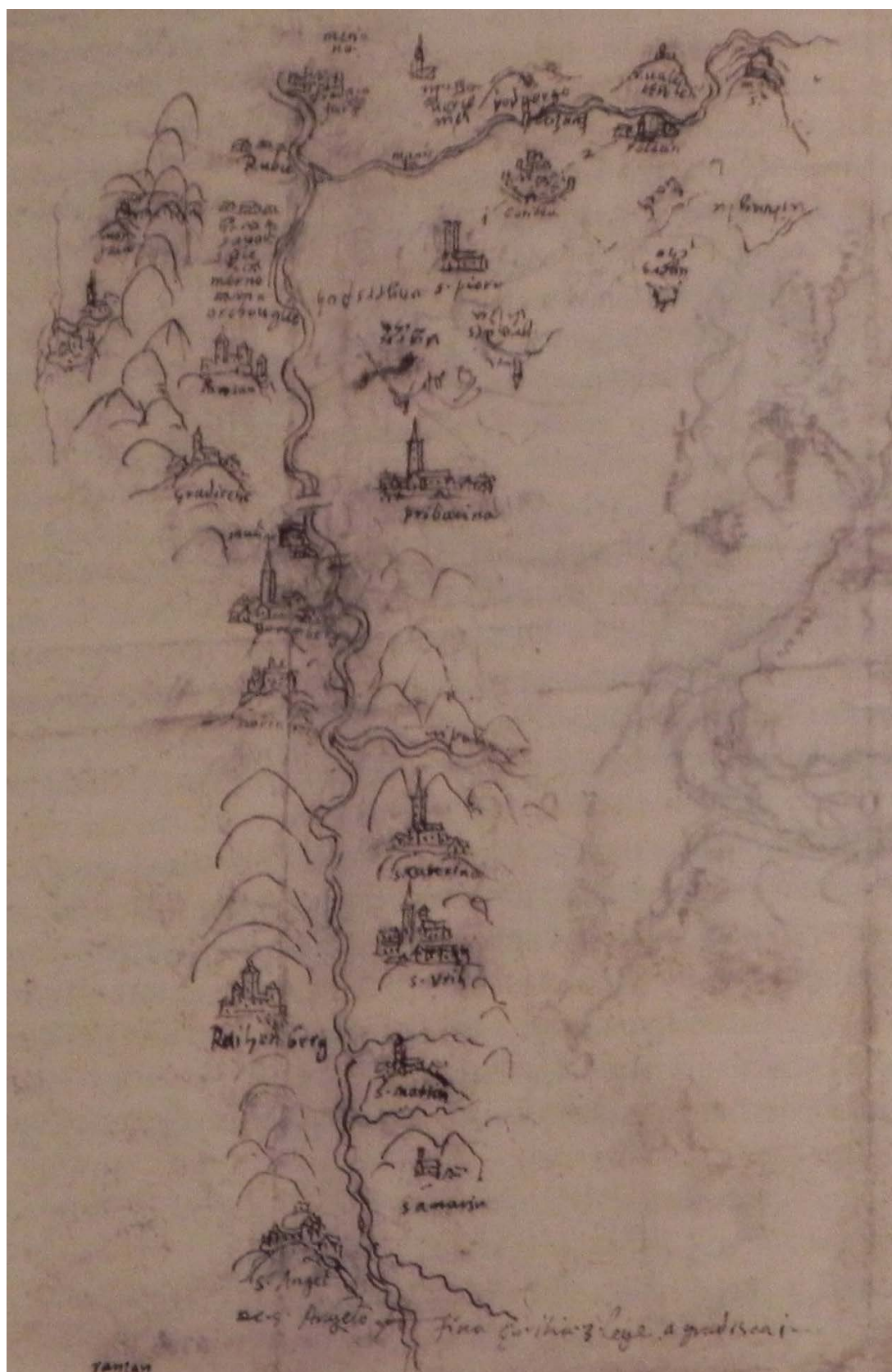
An Obrigkeit. Jaaben.
Zins - —. —. 13. 1

An Kleinrenten.
Zins. Röch. . . . 12 $\frac{1}{2}$ } Stück
Kleinrent. Röch. . . . 75 }

Es ist befohlen. Lij. in d. Land. Röch.
in natura d. Lij. zu unterschreiben - d. d. —. 1. 1.

Slika 16: Stran iz urbarja, Kostanjevica na Krki, govori o dajatvi prosa (arhiv ZVKDS, 2015)

Za kvalitetnejše rezultate o stanju prostora se danes običajno interpretira podatke iz urbarjev in katastrov, kar je zahtevno strokovno delo, ki ga opravljajo zgodovinarji specialisti. Za preučevanje krajine v obdobja fevdalizma so urbarji pomemben vir, zlasti tisti, ki so jih imele posamezne plemiške rodbine. A žal so prav ti zaradi požarov, menjav posestnikov, najmanj ohranjeni v primerjavi s cerkvenimi urbarji. Iz tega obdobja obstajajo tudi upodobitve, ki jih lahko primerjamo z današnjim stanjem. Večinoma lahko ugotovimo, da se upodobitve nanašajo predvsem na naselja in grajene strukture in da so z današnjim stanjem večinoma neprimerljive.

Slika 17: Johannes Clobucharich, Vipavska dolina, zač. 17. stol. z lokacijami vasi in gradov (Steiermärkischen ..., 2013)

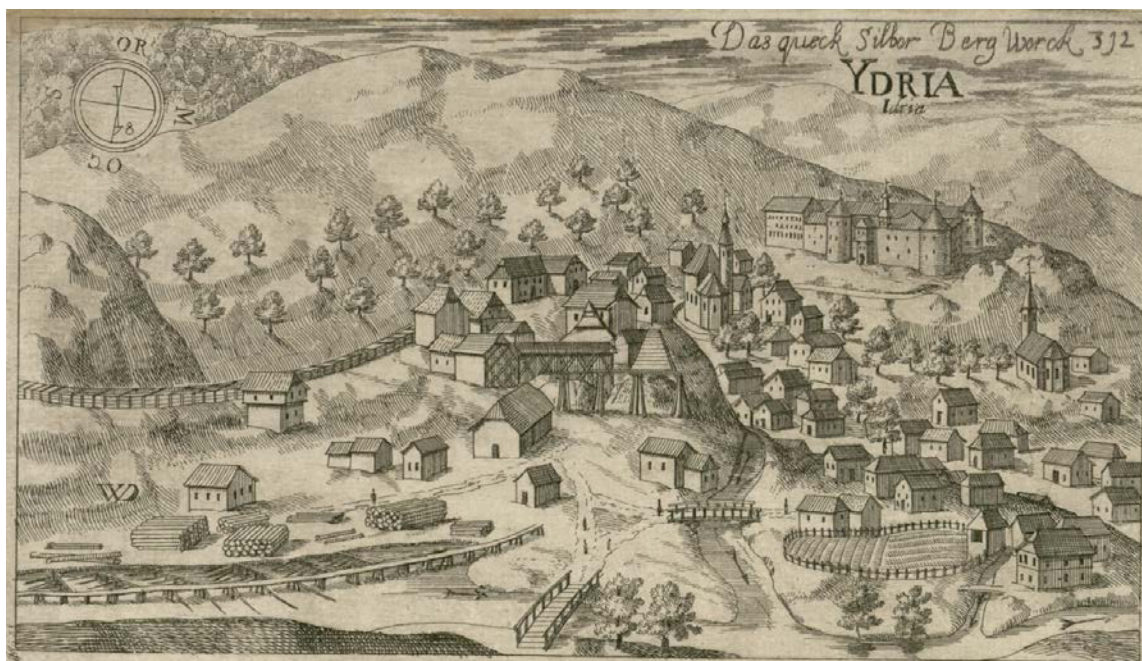

Slika 18: Giovanni Antonio de Capellaris, Štanjel leta 1752 (Musei ..., 2013)
Vidna jasna linija med pozidanim in nepozidanim prostorom.

Slika 19: Štanjel 21. stol. (Arhiv ZVKDS, 2015)

Grajena struktura naselja Štanjel je ohranjena, medtem ko je odprt prostor večinoma pozidan in veduta na naselbinski kulturni spomenik je degradirana.

Slika 20: Idrija, 17. stoletje (Stopar, 2013)

Zaradi pozidanosti območja nekoč rudarskega mesta Idrije ni več mogoče posneti in dobiti podobne fotografije. V ozadju urejen drevesni nasad.

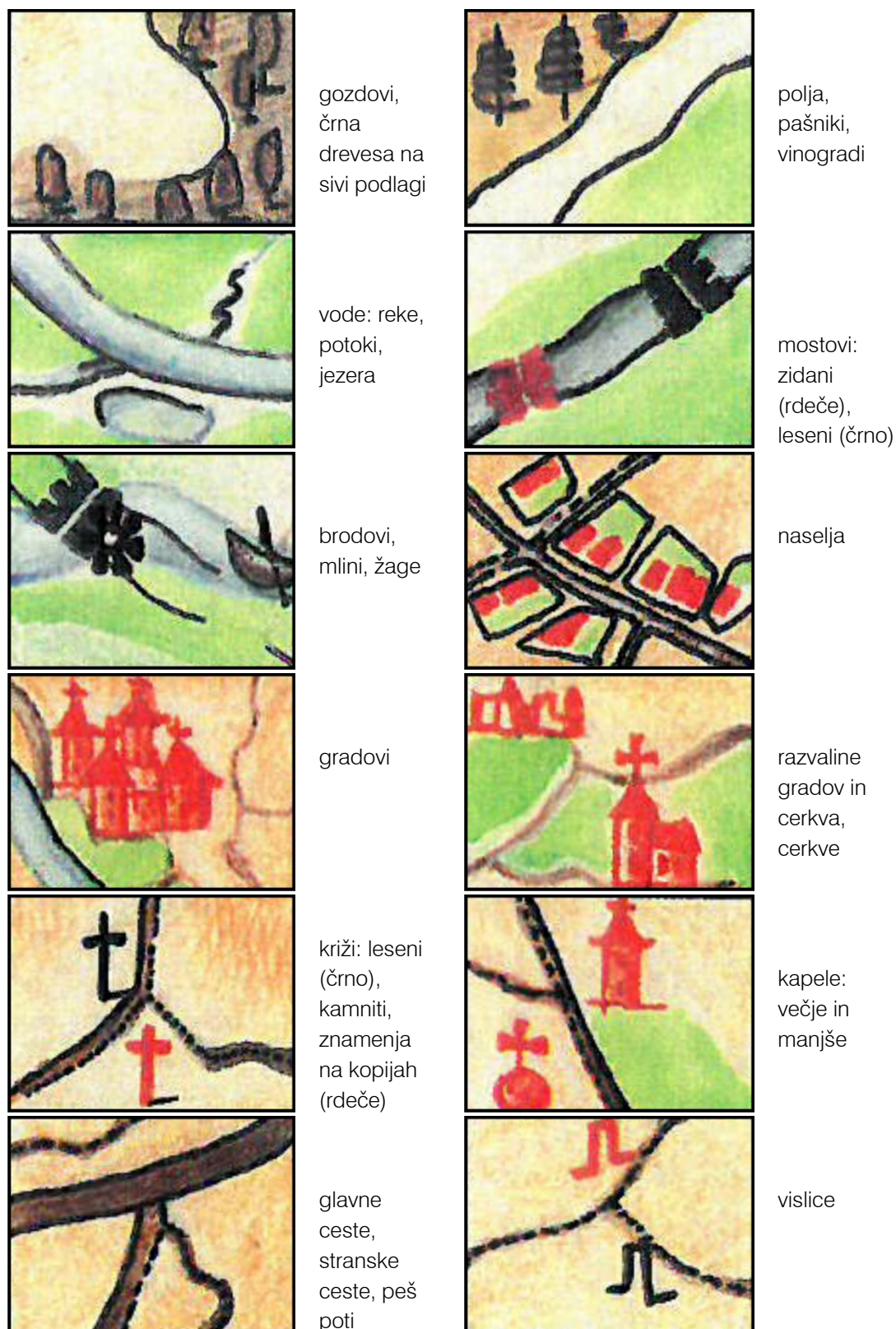
Slika 21: Giovanni Antonio de Capellaris, Kanal ob Soči, 1752 (Musei ..., 2013)

Zaradi pozidanosti območja in delno porušenega gradu danes ni mogoče posneti primerljive

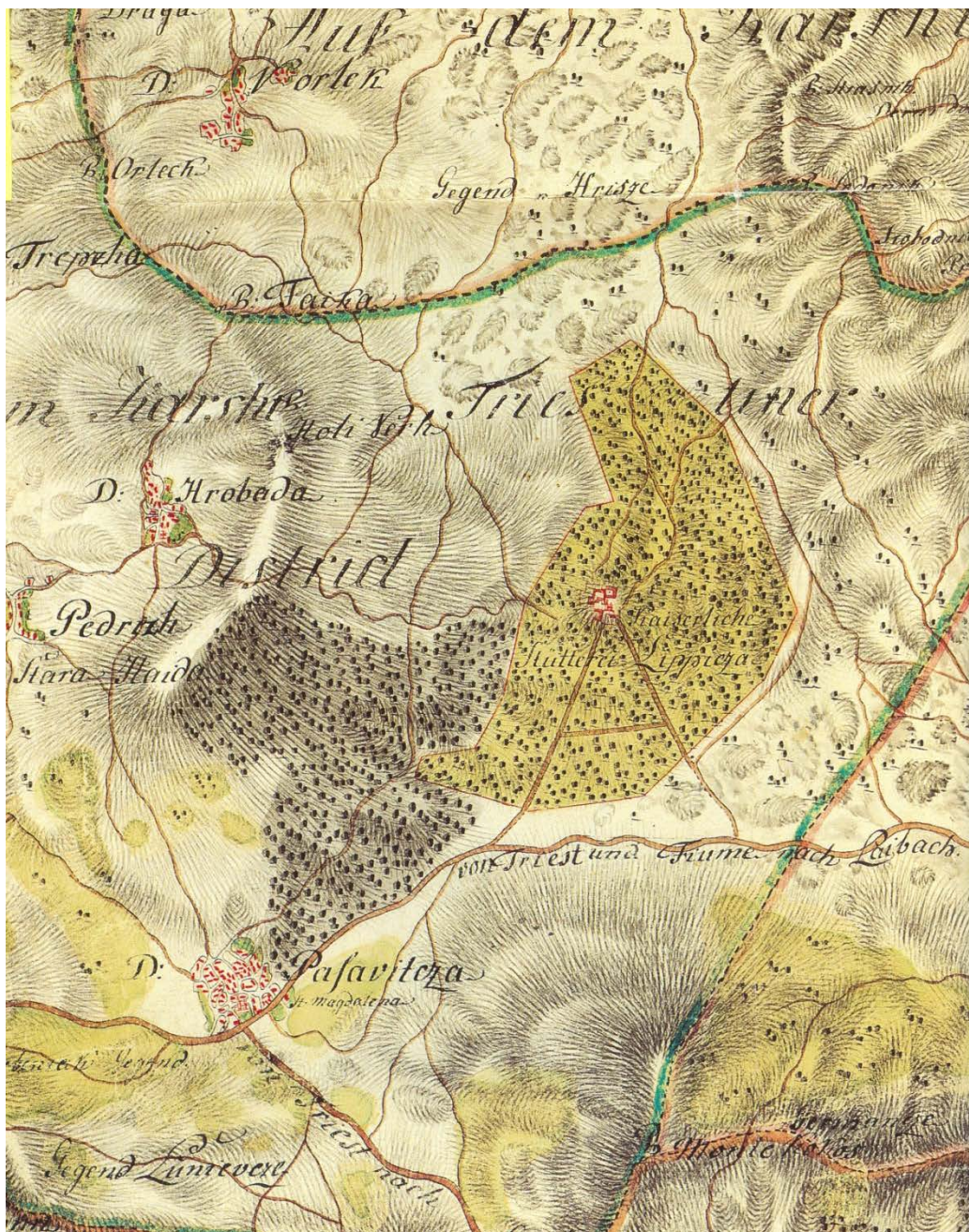
fotografije. Viden je grad in kulturna krajina, ki bi lahko bila krajina trajnih nasadov in viden je dostop. Območje je danes pozidano z individualnimi stanovanjskimi hišami.

6.1.3 Vojaški zemljevidi (18. stoletje)

Vse vojskujoče vojaške enote so si za uspešnejše delovanje že od nekdanj prizadevale pridobiti znanje o strateških, topografskih, prometnih, kakor tudi o gospodarskih značilnostih ozemelj, ki bi lahko postale prizorišče vojaških operacij. Do sredine 17. stoletja so v pomoč pri vojaških operacijah uporabljali karte privatne kartografije, za potrebe neposrednih vojaških spopadov pa tudi karte majhnih področij, ki so jih naredile posamezne vojaške enote. Marija Terezija je leta 1763 ukazala vojaško topografsko izmero svojega obsežnega in raznolikega kompleksa dežel. Risali so jih izobraženi inženirji, in sicer v obdobju miru. Večinoma so zemljevidi izdelani v merilu 1: 28.000. Vojaški zemljevidi so prvi državni zemljevidi. Z vidika vrednotenja kulturne krajine so zlasti pomembne legende, ki pojasnjujejo zemljevide. Nazorno je prikazan relief, ki je pomemben za gibanje. Označena je raba zemljišč, prisotnost vode, agrarna kulturna krajina, poselitev, komunikacije, pomembni objekti. Predvsem pa so nazorno uporabljene različne barve. Pomembno dopolnilo kart so opisi, ki se nanašajo na vsebine, ki jih ni možno narisati. Veliko je opisov grajenih struktur, gradov, cerkva, zanimive so navedbe razdalj med kraji, 6000 korakov eno uro ali pol milje (Rajšp in Trpin, 1997).

Slika 22: Prikaz legende na vojaškem zemljevidu iz 1763-1787 (Rajšp in Trpin, 1997)

Slika 23: Kobilarna Lipica na vojaških zemljevidih (Rajšp in Trpin, 1997)

V sekciji 210, Vojaški opis, najdemo pod točko 6. Lipica, na str. 143 tekst, ki govori o:

- Oddaljenost: Bazovica ($\frac{1}{2}$ oddaljenost od sosednjih krajev v urah)
- Trdne zgradbe: Tu je cesarska kobilarna

6.1.4 Zemljiški katastri

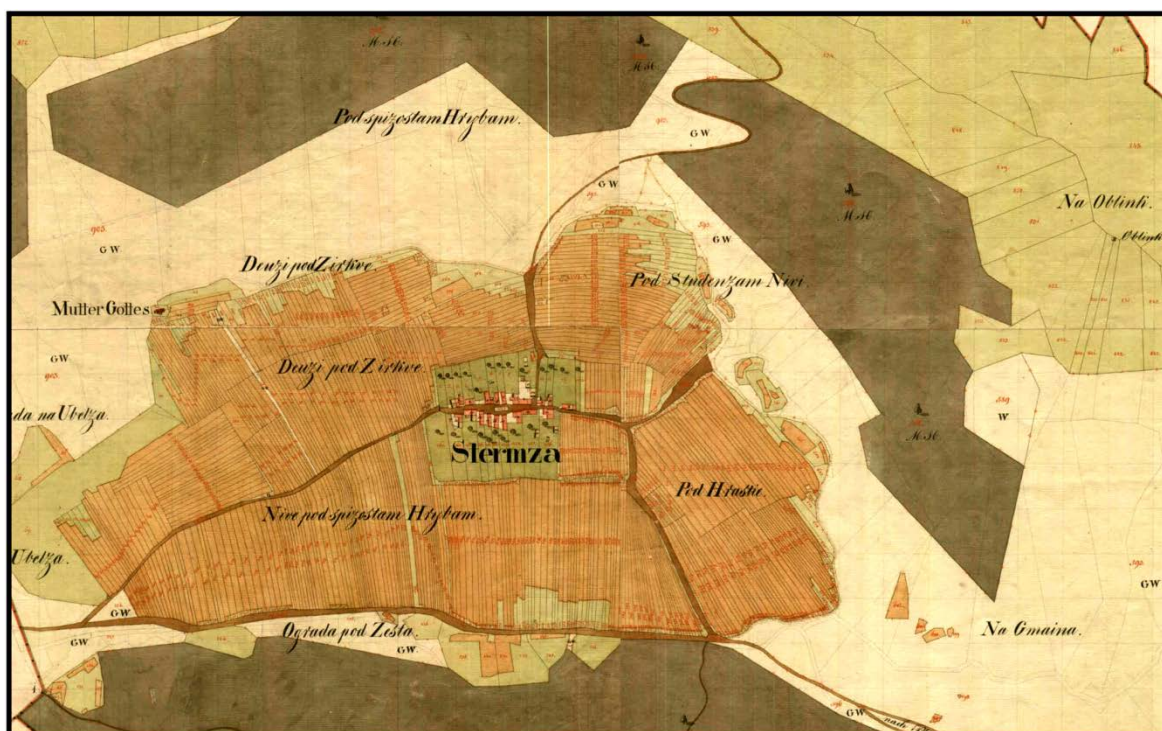
Slovar slovenskega jezika razlaga besedo kataster kot uradni popis zemljišč na določenem območju glede na obliko, obseg, kakovost, kulturo in posestništvo. Popis zemljišč izvede

država zaradi pridobitve kriterijev za določitev enotne davčne odmere na zemljo. Tako država pridobi vse podatke o zemljišču, ki jih potrebuje, da izračuna dohodek, ki ga zemljišče daje in tako določi zemljiški davek, ki ga pobira od lastnika in uporabnika zemljišča. Od srede 18. stoletja do 1. polovice 19. stoletja (na začetku 19. stol. še francoski katastri) so na slovenskem ozemlju nastali trije katastri, za katere imajo zasluge trije avstrijski cesarji: terezijanski, jožefinski in franciscejski katastri, ki imajo vsak svoje posebnosti:

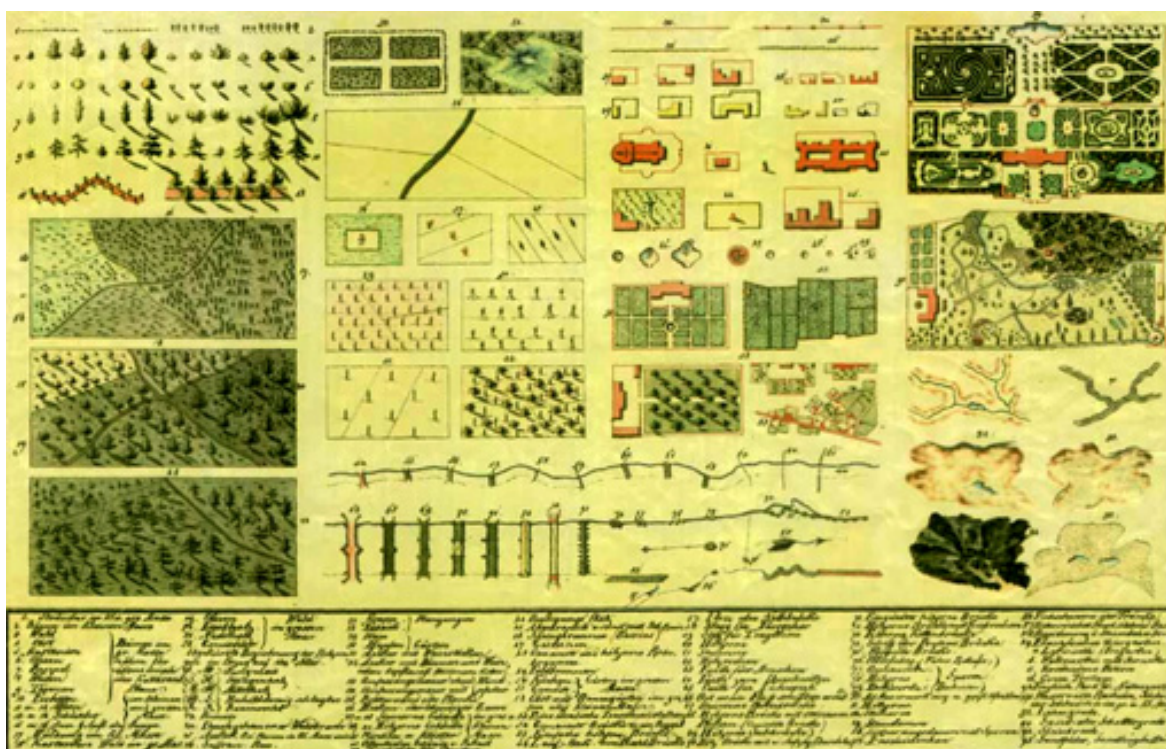
- Terezijanski kataster je nastajal med leti 1747-1756, vsebuje popis nosilcev pravic do zemlje, uporabo zemljišč v okviru katastrskih kultur, napoved dohodka in podložniške obveznosti. Katastrske rabe, ki so lahko zanimiv podatek za raziskovanje dediščinske kulturne krajine, so naslednje: njive, travniki, vrtovi, pašniki, gozdovi, vinogradi, vodni obrati: mlini, žage, ribniki. Velikost parcel je bila izvedena iz količine npr. posejanega žita. Terezijanski kataster nima grafičnih dodatkov.
- Jožefinski kataster je nastal 30 let pozneje in pomeni izboljšavo v smislu strokovne izvedbe popisa, ker so bili izvajalci za to delo šolani. Določili so meje katastrskih občin, znotraj pa so bila zemljišča na osnovi topografske lege na več manjših zaključenih posestnih enot- ledin. V okviru ledin pa so opravili popis in izmero posameznih parcel. Obravnavane katastrske rabe pri popisu so enake kot pri terezijanskem katastru. Napredna je tudi napoved donosa, ki so jo izvedli po enotnih kriterijih, to je na osnovi povprečnega letnega donosa npr. glavnih žitnih vrst.
- Franciscejski kataster je posledica novih dosežkov v zemljemerstvu, šlo je za merilne instrumente, šolane zemljemerce in samo organizacijo izvedbe meritev zemljišč, ki je bila organizirana na ravni Dunaja kot tudi na ravni posameznih dežel. Franciscejski kataster ima dva dela, tekstualni in grafični. Tekstualni del vsebuje zapisnik zemljiških in stavbnih parcel, podane so površine zemljišč po katastrskih kulturah, seznam zemljiških posestnikov, meje katastrskih občin, površine zemljišč.

Z vidika vrednotenja kulturne krajine je pomembnejši grafični del katastra, tekstualni del je uporaben v primeru, ko preverjamo podatke iz grafičnega dela. To je zahtevno strokovno delo, ki ga lahko izvedejo poznavalci in preučevalci katastrov, večinoma so to zgodovinarji.

Grafični del vsebuje katastrske mape v merilu 1:2880. Na grafičnem delu so označene parcele cest, poti, vode: reke, potoki, jezera, ribniki. Natančno so popisane katastrske kulture, ki bi jim lahko rekli raba tal, gospodarski vrtovi, vinogradi, travniki pašniki, sadovnjaki, gozd, parki itd. Vse te vsebine so natančno določene z barvnimi toni, razložene so v legendi. Katastrske mape so izdelane tako, da jih z lahkoto uporabljamo še danes (Ribnikar, 1982).

Slika 24: Območje vasi Strmca na Franciscejskem katastru iz leta 1818 (RKD, 2015)

Slika 25: Legenda za uporabo franciscejskega katastra z natančno opisanimi rabami v nemščini (RKD, 2015)

Zgornji, franciscejski kataster za območje Strmca pri Postojna je dobro ohranjen. Posamezne vsebine so jasno izrisane, dobro ločljive. S pomočjo legende in s poznavanjem uporabljene barvne lestvice, je moč razbrati vse prvine, ki so pomembne za vrednotenje kulturne krajine.

6.1.5 Likovna umetnost iz vseh obdobj

Krajinarji in vedutisti

Dr. Ivan Stopar v svoji knjigi Slikovite podobe Slovenije, 101 veduta naše dežele, kakršna je bila (Stopar, 2013), razjasni razliko med vedutisti in krajinarji. Vedutisti so delali v preprosti tehniki risbe, akvarela ali gvaša po naravi posnete, v krajinski okvir zajete arhitekture. Krajinarji ali pejzažisti pa so delali v zahtevnejših tehnikah, v olju, na platnu, predvsem so delali za meščanske in plemiške naročnike. Vedutisti so ustvarjali za širši krog ljudi, zlasti za izobražence, vedute je bilo moč kupiti pri založnikih, v knjigarnah ali pa tudi pri kramarjih. Ohranjene so številne vedute na naselja, a so danes prostorske razmere tako spremenjene, da ni moč posneti fotografije iz istih gledišč, ker jih ni več, predvsem pa identičnih historičnih vedut ni več. S temi viri lahko sledimo razvoju in spremembam naselij in primerjamo s sedanjim stanjem, ko je to mogoče. Posredno lahko ugotavljamo spremembe v krajini.

Slika 26: Hamilton 17/18 stol. Območje Kobilarne Lipica z grajeno strukturo (grad in hlevi) v ozadju, fotografija kopije iz muzeja Lipikum v Kobilarni Lipica

Na tem likovnem delu kulturna krajina s konji dokazuje osnovno rabo, to je vzgoja plemenitih konj, ki je pomembna tudi za stavbno dediščino znotraj varovanega območja.

Slika 27: Kanal 1818, Guiseppe Pollencig (Stopar, 2013)

Pogled na most v Kanalu na Goriškem. Dobro je vidna grajena struktura in urejene zelene površine nad reko Sočo. Gre za vrt ob župnišču.

Slika 28: Kanal danes (Arhiv ZVKDS, 2015)

Nekatere mesta ob reki Soči zaradi pozidave niso več dostopna.

Slika 29: Vipava okoli 1845, Anton Nardello (Stopar, 2013).

Vidni so vinogradi in v ozadju vrt ob Lanthierijeve graščini v Vipavi.

6.1.6 Stare fotografije (20. stoletje)

Motivi starih fotografij in razglednic so večinoma naselja in posamezni arhitekturni elementi v prostoru. S primerjavo večinoma lahko ugotavljamo le razvoj poselitve, ki se je širil na kulturno krajino.

Slika 30: Nova Gorica, 1907 (zasebni vir)

Kapela z južne strani, danes Laščakov Rafutski park, ki je kulturni spomenik.

Slika 31: Območje Nove Gorice po 1. svetovni vojni (zasebni vir)

Vidno je pokopališče, ki je pripadalo Gorici. Na tem območju je nastala Nova Gorica, pokopališče pa je bilo prestavljeno.

Slika 32: Solkan tik po 1. svetovni vojni s pripadajočimi kmetijskimi površinami, večinoma so bila polja in travniki (zasebni vir)

Slika 33: Nova Gorica in Solkan danes združena na Solkanskem polju (Kraji ..., 2015)

7 MERILA IN POSTOPEK VREDNOTENJA KULTURNIH KRAJIN

7.1 VREDNOTENJE KULTURNE KRAJINE

Za vrednotenje kulturne krajine je potrebno določiti izhodišča za vrednotenje oziroma razbrati elemente prostorskih določil, s katerimi se da razbrati historične prvine krajine. To še ni bilo storjeno na način, ki bi se uveljavil in poenotil obravnavo kulturne krajine znotraj Zavoda za varstvo kulturne dediščine. Posledica tega je neprimerno stanje oz. veliko število zavarovanih kulturnih krajin v RKD. Predvsem pa je kulturna krajina kot zvrst kulturne dediščine zaradi tega nestrokovno obravnavana in zaradi tega zapostavljena.

Vse zvrsti kulturne dediščine je mogoče obravnavati z vidika njihove strukture in ohranjenosti materialnih ostalin oziroma spomeniške substance. Gre za prepoznavnost oziroma preverjanje ohranjenosti posameznih prvin, ki jo opredeljujejo. Pri tem je potrebno preučiti vse razpoložljive vire. Brez virov bi se ocena nanašala na obstoječe stanje.

Tudi pri vrednotenju kulturne krajine je možno očitati strukturo in spomeniške ostaline. Viri, s katerimi si pri tem pomagamo, so enako pomembni kot pri ostali kulturni dediščini. Kulturna krajina je vizualna kategorija, zato so pomembni tisti viri, ki nam povedo čim več o njeni podobi. Pri tem gre predvsem za prepoznavnost ohranjenih prvin v krajini, ki so se ohranile v strukturi ali v spomeniških ostalinah. Velikokrat gre za avtentične elemente, zlasti v primeru ostalin, velikokrat pa gre za prvine, ki se kontinuirano ponavljajo. Gre za kontinuirano rabo, ponavljanje enake kulture, enake oblike vzgoje. Krajinski arhitekti - konservatorji ugotavljajo, da so za prepoznavanje prvin v krajini najpomembnejši vir franciscejski katastri z grafičnimi listi. Grafični listi veliko povedo o strukturi prostora, sklepamo lahko o ohranjenih spomeniških ostalinah. Vsi ostali viri so posredni, le dopolnitev in potrditev franciscejskih katastrov.

Arheološki viri govorijo o kontinuiteti prisotnosti človeka v prostoru. Pisni viri, urbarji in drugi teksti te podatke potrjujejo ali ovržejo in diferencirajo po vsebini. Vedutisti in slikarji krajinarji nam podajajo podobo krajine v nekem časovnem obdobju, vendar moramo pri rabi teh virov upoštevati »umetniško svobodo« avtorjev. Izpričano je, da so nekateri avtorji olepševali obstoječe stanje. Večine historičnih vedut danes ni več. Zaradi intenzivne pozidave v zadnjem stoletju te vedute težko primerjamo z današnjim stanjem v prostoru. Uporabnejše so za preučevanje naselbinske in stavbe dediščine kot pa kulturne krajine. Vrednotenje kulturne krajine se tako večinoma kabinetno preučuje s franciscejskim katastrom, primerja z avionskimi posnetki, terenskim pregledom in dopolnjuje z drugimi viri. Število uporabljenih virov pri vrednotenju verificira vrednotenje.

Osnovne prvine obdelave so naslednje: struktura prostora, ohranjenost materialnih ostalin in preučitev razpoložljivih virov. Evidenca degradaciji je pomembna in jo je potrebno upoštevati pri oceni posameznih prvin.

1. Pregled in ocena virov:

- pisnih virov,
- grafičnih virov,
- arheoloških virov,
- drugih virov.

2. Ohranjenost strukture prostora:

- ploskve,
- linije,
- volumni,
- točke.

3. Ohranjenost materialnih ostalin:

- meja,
- parcelacija,
- sistem komunikacij,
- poselitev,
- razporeditev naravnih prvin (voda, gozd),
- prostorska razmerja,
- ohranjena kontinuiteta rabe,
- ohranjena kontinuiteta kulture,
- ohranjeni posamezni elementi v krajini (stara drevesa, kali, zidovi, terase, historični kmetijski),
- objekti, kozolci,
- objekti KD
- tipologija poselitve in stavbne tipologije,
- in drugo.

4. Evidenca degradacij:

- na strukture,
- na spomeniški substanci,
- vizualne degradacije.

7.1.1 Ohranjenost strukture kulturne krajine

Strukturo kulturne krajine določa razporeditev prvin. Vsako strukturo prostora lahko abstrahiramo v osnovne geometrijske prvine, ki so uporabne za vse tipe kulturnih krajin, te so:

- **linije:** meje, poti, robovi, meje med posameznimi prvinami, reke, kanali,...
- **ploskve:** kmetijske površine, poselitev, parcelacija, jezera, gozd,...
- **volumni:** reliefne prvine, gozd, strnjena poselitev,...
- **točke:** posamezni objekti kulturne dediščine, posamezna drevesa kot akcent, značilni kmetijski objekti, druge grajene arhitekturne strukture,...

7.1.2 Ohranjenost materialnih ostalin ali spomeniške substance

Ohranjene materialne ostaline ali spomeniška substanca nadgrajujejo strukturo obravnavanega območja oziroma kulturne krajine. Gre za avtentične materialne ostanke posameznih prvin, ki so določale in še določajo obravnavano kulturno krajino. Te prvine se v času niso spreminjale ali nadomeščale. Pri kulturni krajini je to, znotraj ohranjene strukture, lahko ohranjena kontinuiteta kmetijske rabe, ali celo kontinuiteta kulture, vinska trata, kot je npr. trta refošk za vino teran na Krasu. Lahko so ohranjeni posamezni primerki tipičnih gospodarskih objektov, vodnih ureditev, namakalnih kanalov, terase, zidovi, stara drevesa. Objekti kulturne dediščine vseh obdobji in zvrsti so pomembni posredni podatki o kulturni krajini. Ohranjena tipologija poselitve in stavbnega tipa govori o razvoju ali nerazvoju območja.

7.1.3 Evidenca degradacij

Degradacije je potrebno evidentirati in oceniti njihov pomen znotraj območja kulturne krajine, ki je vrednotena. Degradacija historične kulturne krajine pomeni razvrednotenje prvin, ki jo opredeljujejo. V vsake primeru pomenijo izgubo avtentičnosti, tudi če niso izpostavljene.

So posledica človekovih posegov, bodisi na strukturi, materialnih ostalinah ali na obeh prvinah. Gre za spremembe, ki posegajo v že oblikovan prostor, niso v dialogu s kontinuiteto rabe in niso povezani z obstoječimi prvinami, ki jih vrednotimo kot historično kulturno krajino in kulturno dediščino.

Pri presoji degradacij je pomembno, ali je ta uničujoča za vrednoteno kulturno krajino in ali jo je možno sanirati. Ocena torej sloni na potencialu in možnostih sanacij. Vse degradacije, ki so evidentirane, je potrebno upoštevati pri ocenjevanju ohranjenosti prvin kulturne krajine.

7.2 NUMERIČNA TABELA ZA VREDNOTENJA

Numerična tabela za vrednotenje kulturne krajine je pomembna, ker bo prispevala k objektivizaciji vrednotenja. Z numerično tabelo bodo strokovno in preverljivo ovrednotene vse prvine, ki jo opredeljujejo, kar omogoča najmanjšo stopnjo subjektivnosti ocenjevalca. Predvsem pa omogoča transparentnost, ponovljivost in objektivnost konservatorjeve ocene. Na osnovi tako pridobljene ocene bo lažje utemeljiti in sprejeti ustrezno odločitev o statusu ali varstvu obravnavane kulturne krajine.

Preglednica 11: Numerična tabela za vrednotenje historične kulturne krajine.

Table 11: Numerical evaluation table for the historical cultural landscape

SKLOPI OBRAVNAVE	PRVINE OBDELAVE	OHRANJENOST PRVIN	OCENA od 1-5
Struktura prostora	Prepoznavnost strukture	- ploskve - linije - točke - volumen	
	Funkcijske enote strukture	- poselitev - gozd - voda - komunikacije	
Spomeniške ostaline, substancia	Prevladujoči krajinski tip 1. Tipološko enovite kulturne krajine 2. Tipološko sestavljene kulturne krajine, ki jih opredeljujejo različni tipi kulturnih krajin 3. Krajinski vzorec, kot ostanek prevladujočega tipa kulturne krajine v preteklosti, danes znotraj neke druge rabe	- parcelacija - komunikacije - poselitev - robovi - terase - ohišnice - ribniki - ribogojnice - soline - solinska polja - namakalni sistemi, jarki - ostanek skupnih površin - izpričana kontinuiteta rabe - kulturna dediščina - drugo	
PREPOZNAVNOST STRUKTURE IN SPOMENIŠKIH PRVIN			

7.2.1 Opis tabele

Preglednica 11 je sestavljena iz 4 stolpcev:

1. sklopi obdelave
2. prvine obdelave
3. ohranjenost prvin
4. ocena

1. vrstica: »struktura prostora« se deli na dve polji: na »prepoznavnost strukture«, ki se nanaša na prepoznavnost strukture prostora, posameznih elementov krajine. Struktura je abstrahirana na osnovne geometrijske elemente, s katerimi lahko opredelimo vse možne strukture, ki so v vseh krajinah. Gre za primerjavo strukture, ki jo odčitamo v virih in prepoznavnost na virih obstoječega stanja. V drugem polju so »funkcijske enote strukture«, posameznim enotam je očitana ohranjena obstoječa raba, ki jo primerjamo z rabo v historičnih virih.

2. vrstica: spomeniške ostaline - substanca

Podan je prevladujoči krajinski tip, v naslednjem stolpcu sledi določitev posameznih ohranjenih prvin, značilnih za obravnavano krajino.

Predlog ocen:

Stopnja ohranjenosti prvin	Ocena ohranjenosti
Dobra ohranjenost (75-100%)	5-4
Delna ohranjenost (50-75%)	3-2
Slaba ohranjenost (manj od 50%)	1

V tabeli bodo ocenjene vse pomembne prvine območja na enak način. Ocena sloni na oceni stanja ohranjenosti prvine oziroma degradaciji prvine. Zato ni možno, da bi zaradi ene same ohranjene prvine krajina dosegla visoko oceno in se tako uvrstila v RKD.

Krajina je kompleksna kulturna dediščina, zato mora njeno spomeniško in kulturno vrednost določati vsaj 60-75 % ohranjenih prvin. Morda se zdi zahtevan odstotek ohranjenosti visok. S kulturno krajino se namreč ne ukvarjamo kot z grajeno dediščino, ki jo obnavljamo in kasneje vzdržujemo in skrbimo, da ohranja historično podobo. Historične krajine, ki dosežejo ustrezno oceno, so se običajno ohranile zaradi kontinuitete rabe, ne pa zato, ker bi jih ohranjali za nas. Zaradi tega se bodo ohranjale tudi v bodoče. Krajine z nižjo doseženo oceno kažejo na izgubo prvin in na spremembe, ki so z vidika varstva kulturne dediščine pomembne. Pri krajinah gre vedno za nepovratne spremembe, kar pomeni, da krajina verjetno ne bo nikoli več ocenjena višje, seveda samo z vidika varstva kulturne dediščine.

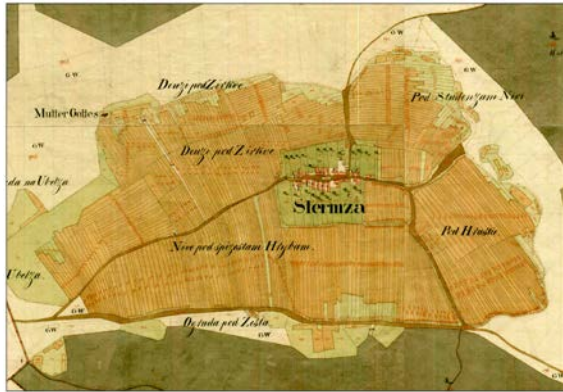
Območje Strmce pri Postojni je v občini Postojna in je v pristojnost ZVKDS OE Nova Gorica. Območje nima statusa historične kulturne krajine. Prisotnih pa je več objektov in območij kulturne dediščine. Obstoječe degradacije so na območju že več kot 30 let in so verjetno zgrajene brez soglasja pristojne službe za varstvo kulturne dediščine. Za preizkus metode je bila izbrana, ker je strukturno pestra, z ohranjenimi materialnimi prvinami, tudi s prisotnimi degradacijami, ki jih je v kontekstu ohranjenih spomeniških prvin vedno težko ustrezno ovrednotiti. Velikost območja okrog 70 ha, kar se je zdela primerna velikost za prikaz metode vrednotenja.

Območje Strmce pri Postojni je bila zaradi številnih ohranjenih prvin in prisotnih degradacij in zaradi odsotnosti ustreznih meril vrednotenja in varstva, predmet ukvarjanja krajinskih arhitektov - konservatorjev. Območje je poznano in večkrat upodobljeno v različnih publikacijah.

Izvedba vrednotenja:

Za vse obravnavane prvine, ki jih je potrebno vrednoti, je izdelana mreža s 4 okni. Dve okni sta izpolnjeni v vseh enotah enako, to je s franciscejskim katastrom in avionskim posnetkom območja. Tretje okno je namenjeno ohranjeni prvini, ki je povzeta iz franciscejskega katastra ali drugega vira in posebej izrisana. Večina obravnavanih prvin je v tem primeru vidna tudi na avionskem posnetku. Na ta način je možna primerjava ohranjenosti in kontinuitete elementov, ki opredeljujejo strukturo prostora in spomeniške ostaline. Na enak način so obravnavani tudi novejši posegi - degradacije, le v obratni smeri. V četrtem oknu so fotografije obstoječega stanja s terena ali pa podatki, ki so pomembni za vrednotenje kulturne krajine.

Franciscejski kataster 	Obravnavana prvina
Avionski posnetek območja stanja s terena 	Fotografija terena, kjer je to mogoče

Slika 35: Model preglednice za izvedbo vrednotenja
Figure 35: Model table for carrying out the evaluation

Viri, ki so bili uporabljeni pri vrednotenju kulturne krajine Strmca pri Postojni (Arhiv ZVKDS, 2015; Ljudje ..., 1985):

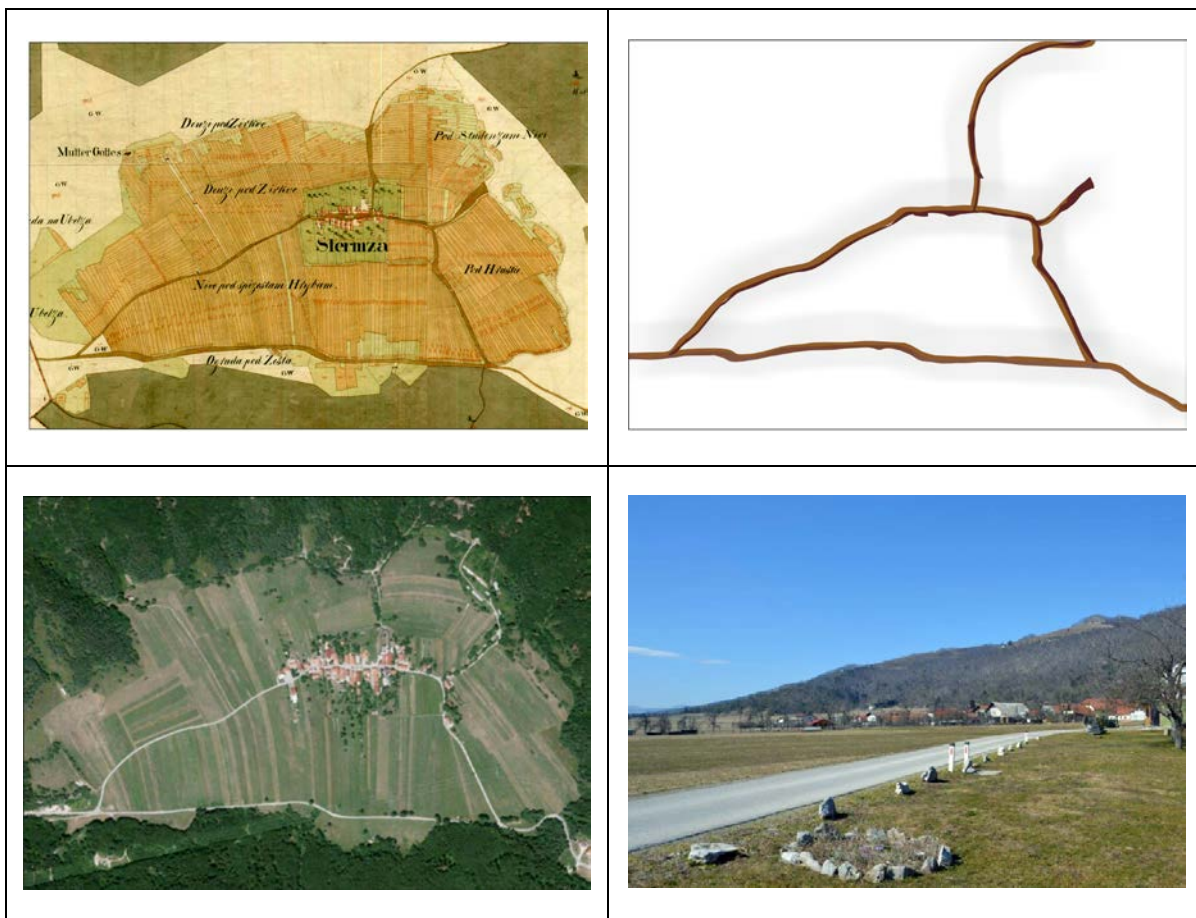
- Rimsko obdobje: prometna povezava obstaja že iz rimskega obdobja. Rimska cesta Aqileia – Emona, ki naj bi imela dvojno traso, ena naj bi šla na območju Strmce (ni

materialnih dokazov). Domnevno je bila podlaga za poznejše furmanske poti, ki so vodile proti Trstu.

- Srednji vek: Strmca se omenja že leta 1162 kot del posesti cistercijskega samostana v Stični, Strmca je takrat skupaj z vasema Studeno in Strane obsegala 12 kmetij.
- Katastri: Franciscejski kataster

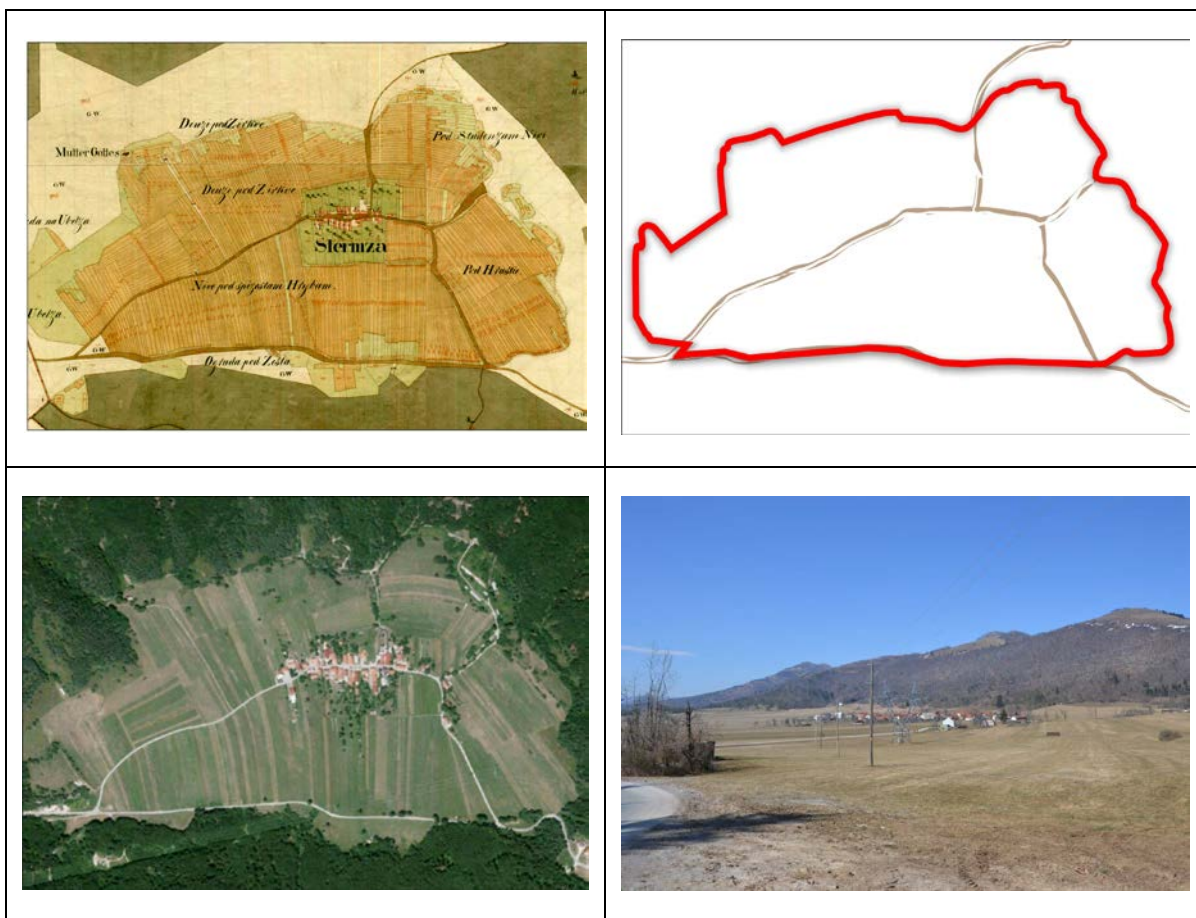
1. Struktura prostora:

LINIJE

Slika 36: Linije - mreža komunikacij
Figure 36: Lines – communication network

LINIJJE

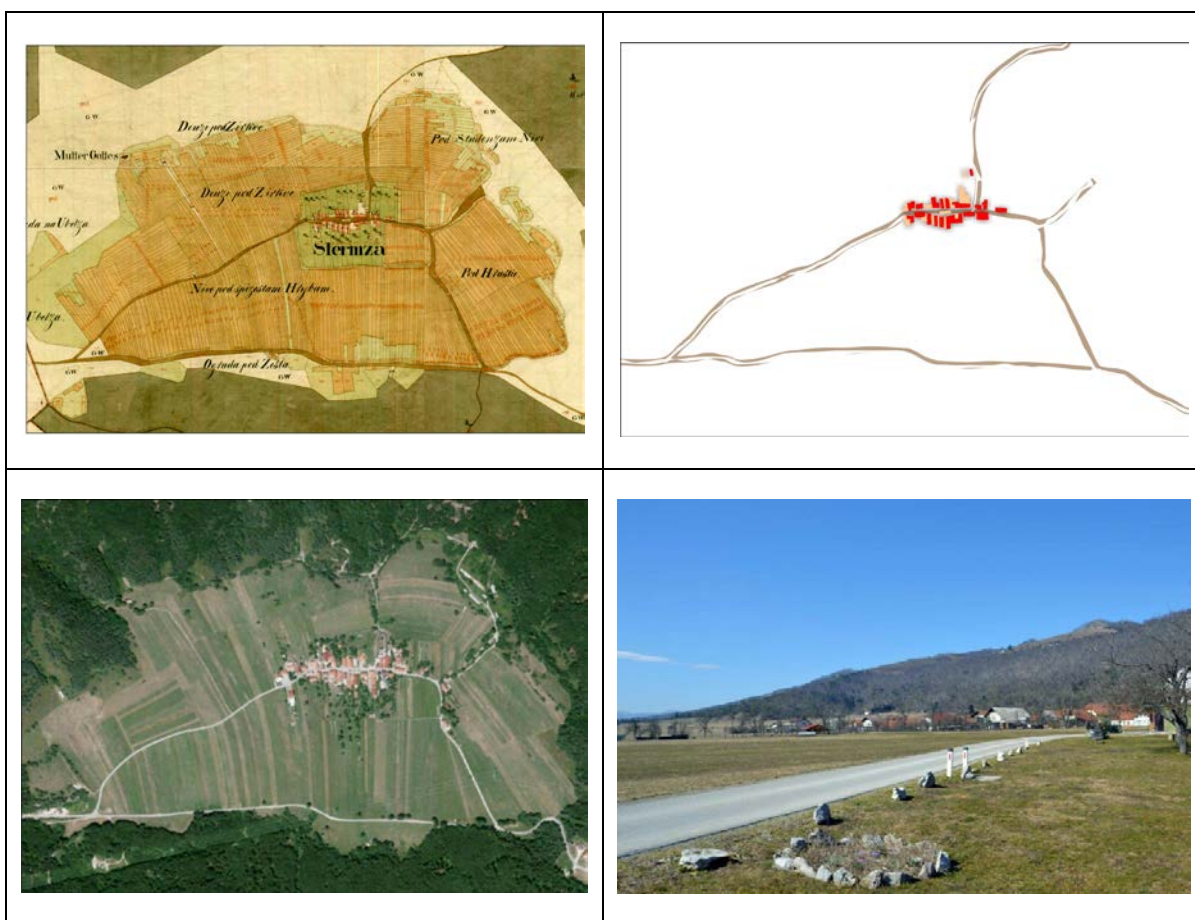
Slika 37: Linije - rob, meja območja
Figure 37: Lines – edges, borders, border of area

VOLUMEN

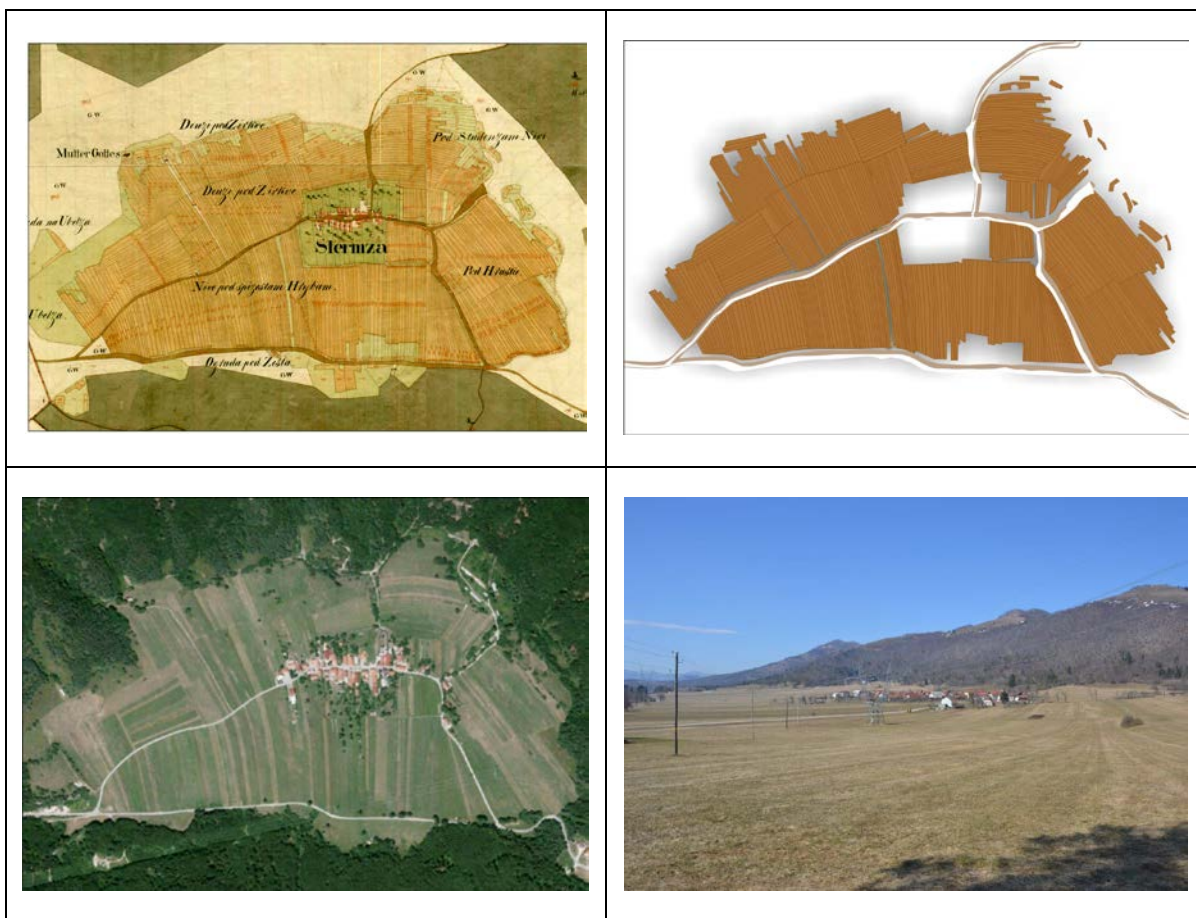
Slika 38: Volumen – gozd
Figure 38: Volume - forest

VOLUMEN

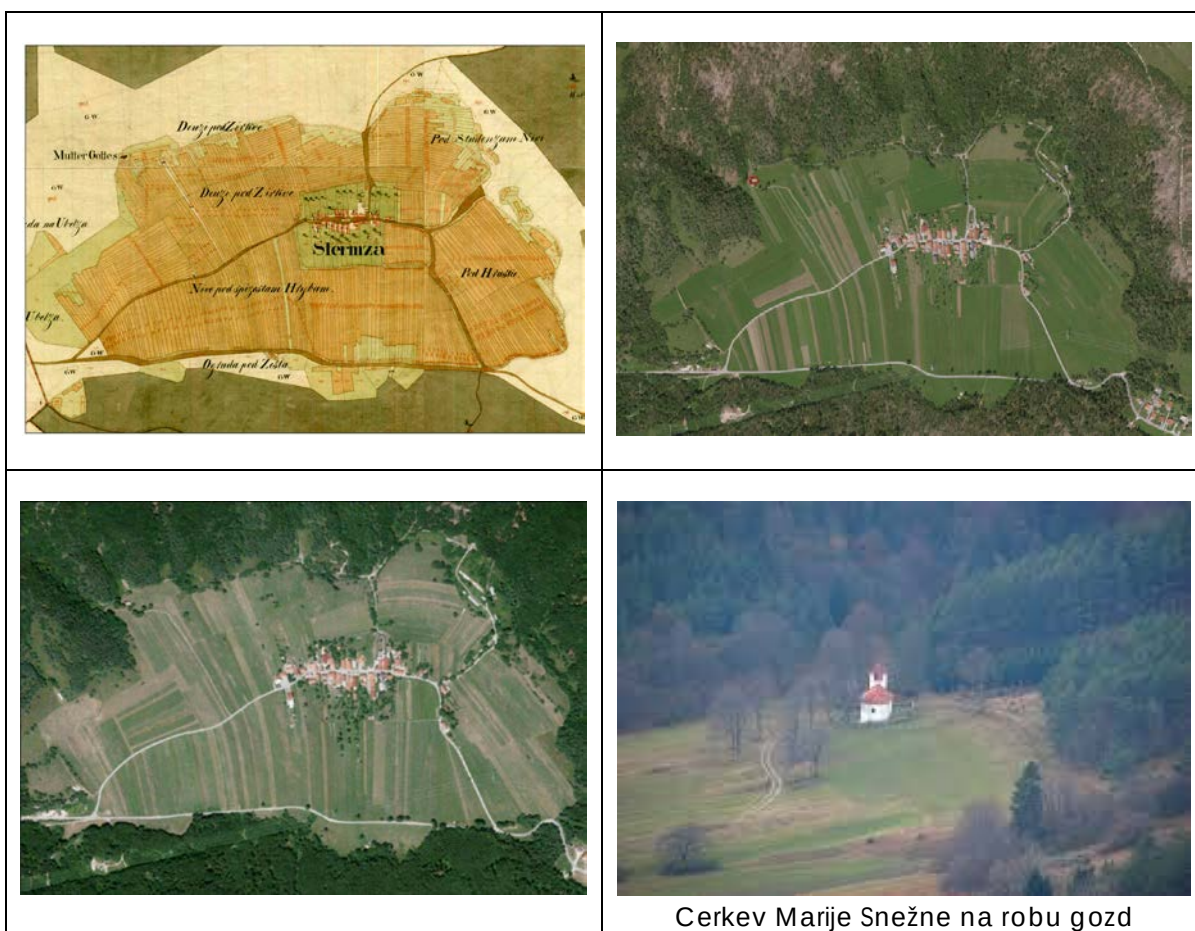
Slika 39: Volumen – poselitev
Figure 39: Volume - settlement

PLOSKVE

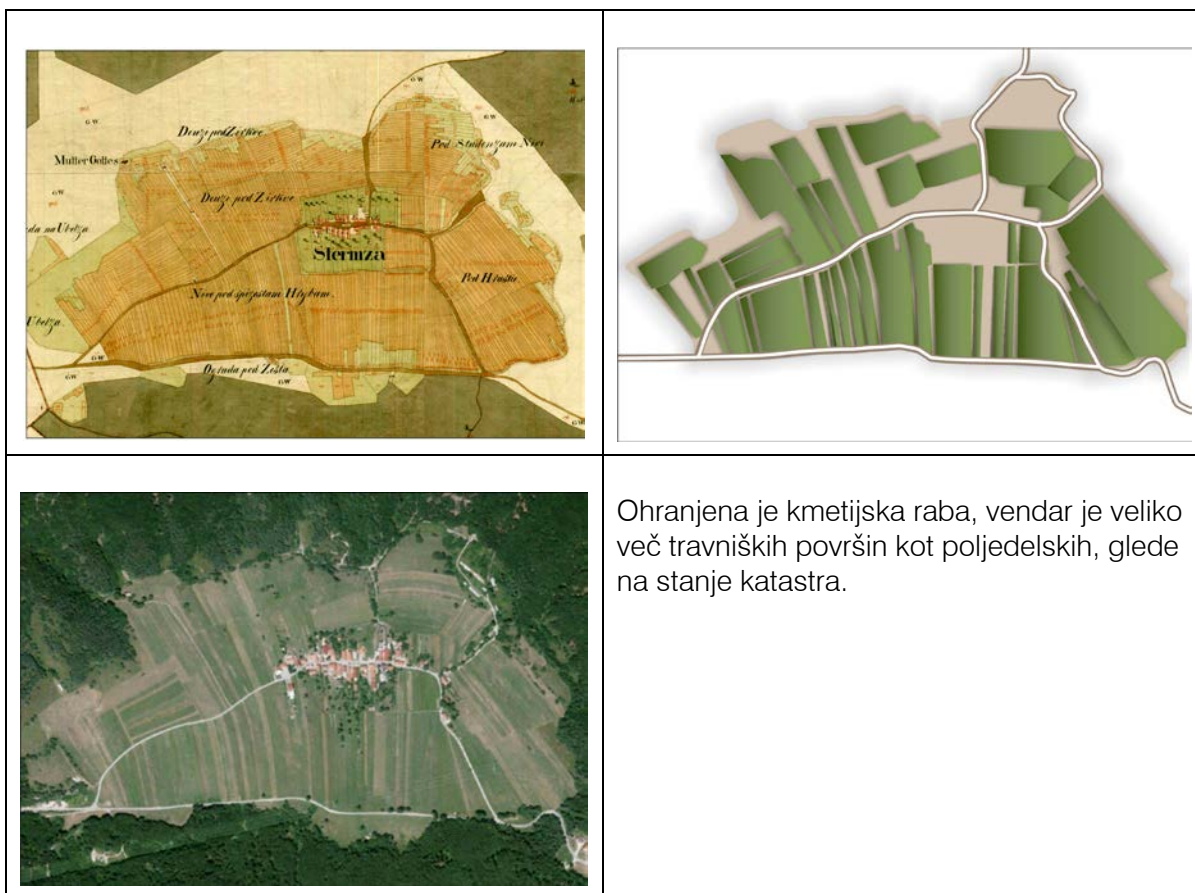
Slika 40: Ploskev - kmetijske površine
Figure 40: Farmland, the plot

TOČKE

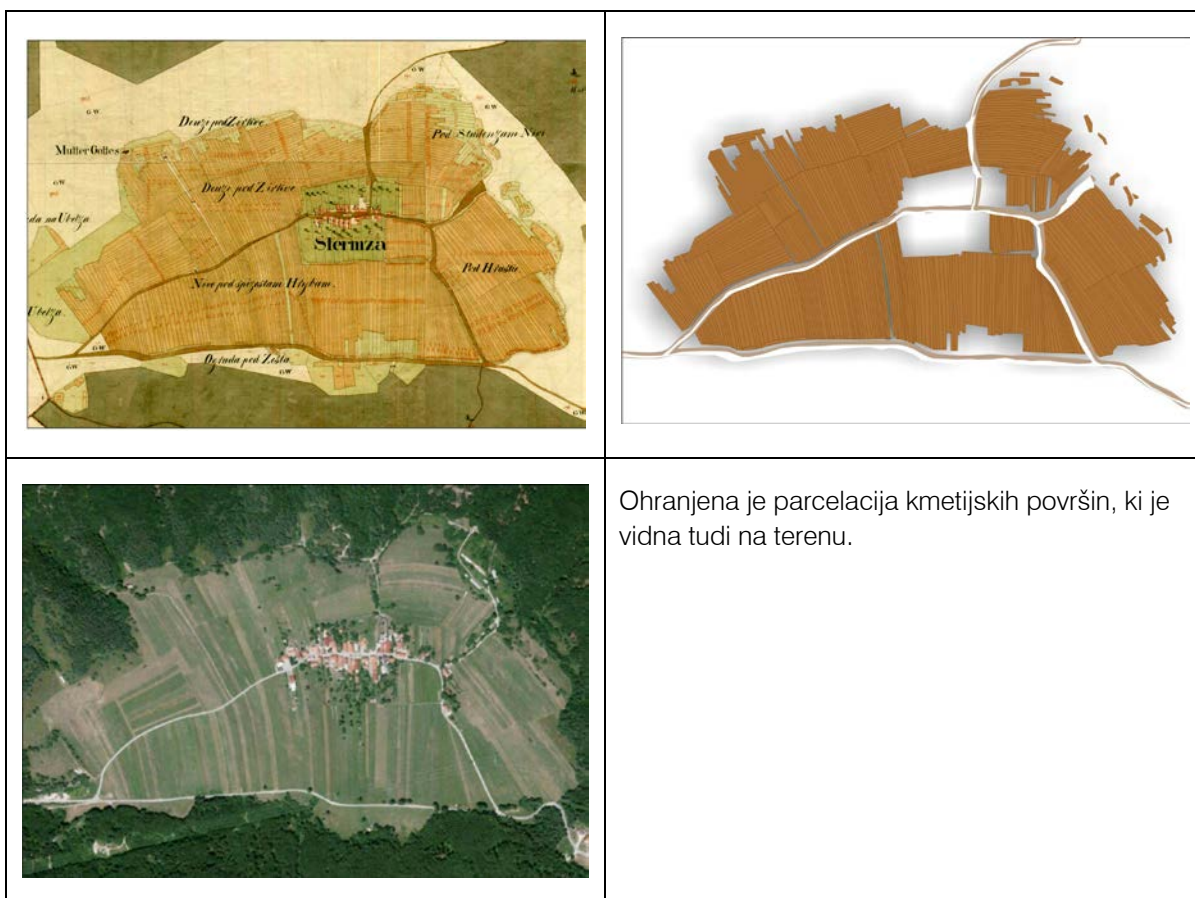

Slika 41: Točka - sakralni objekt
Figure 41: Point – religious building

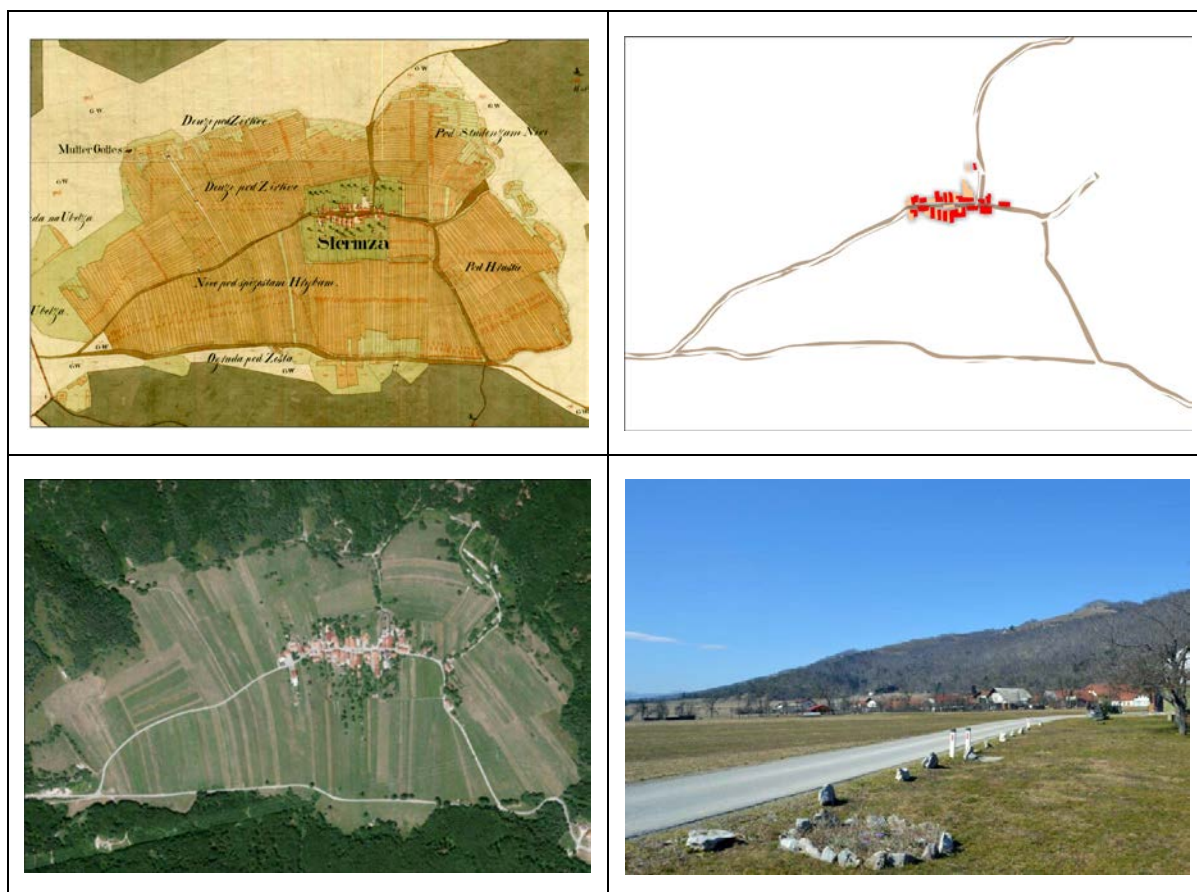
2. Materialne ostaline - spomeniška substanca

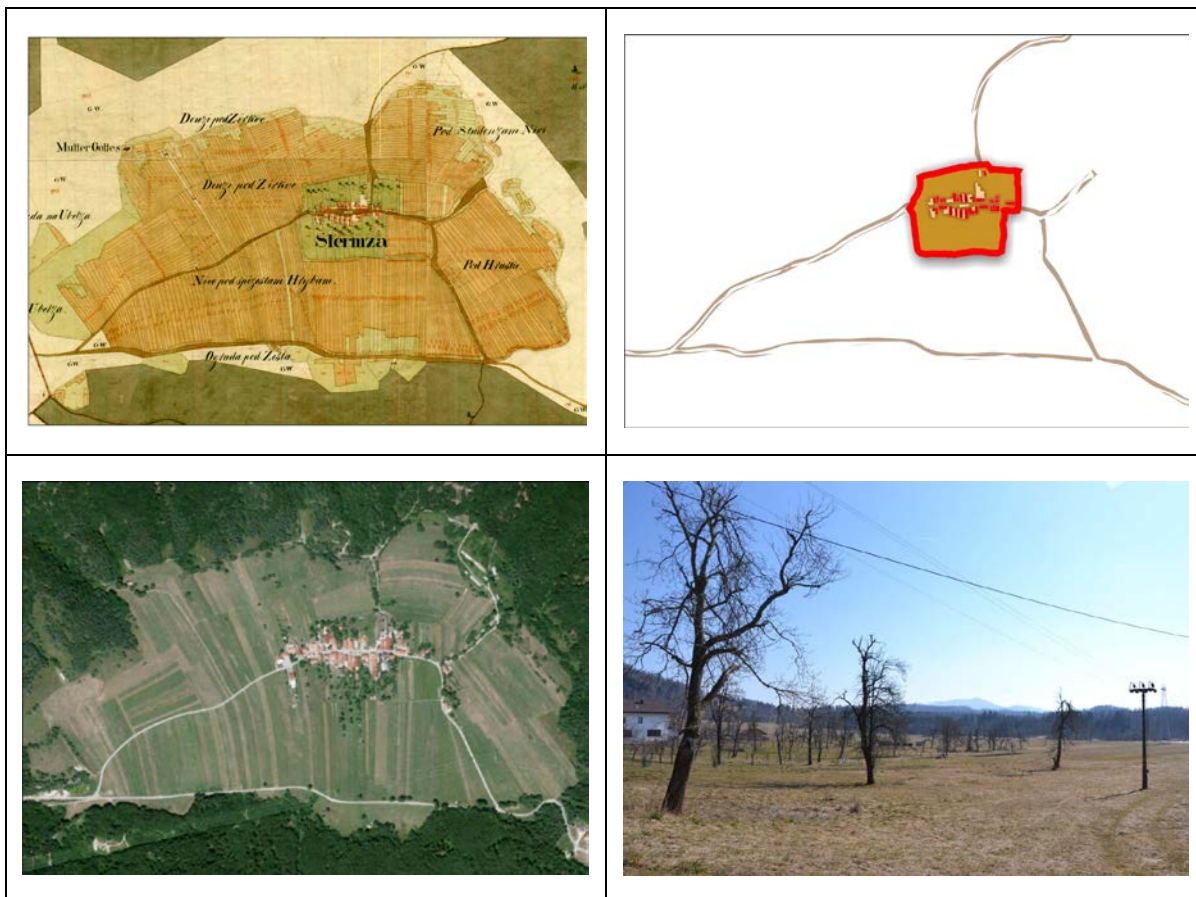
Slika 43: Ohranjena kontinuiteta kmetijske rabe
Figure 43: Preserved continuity of agricultural land use

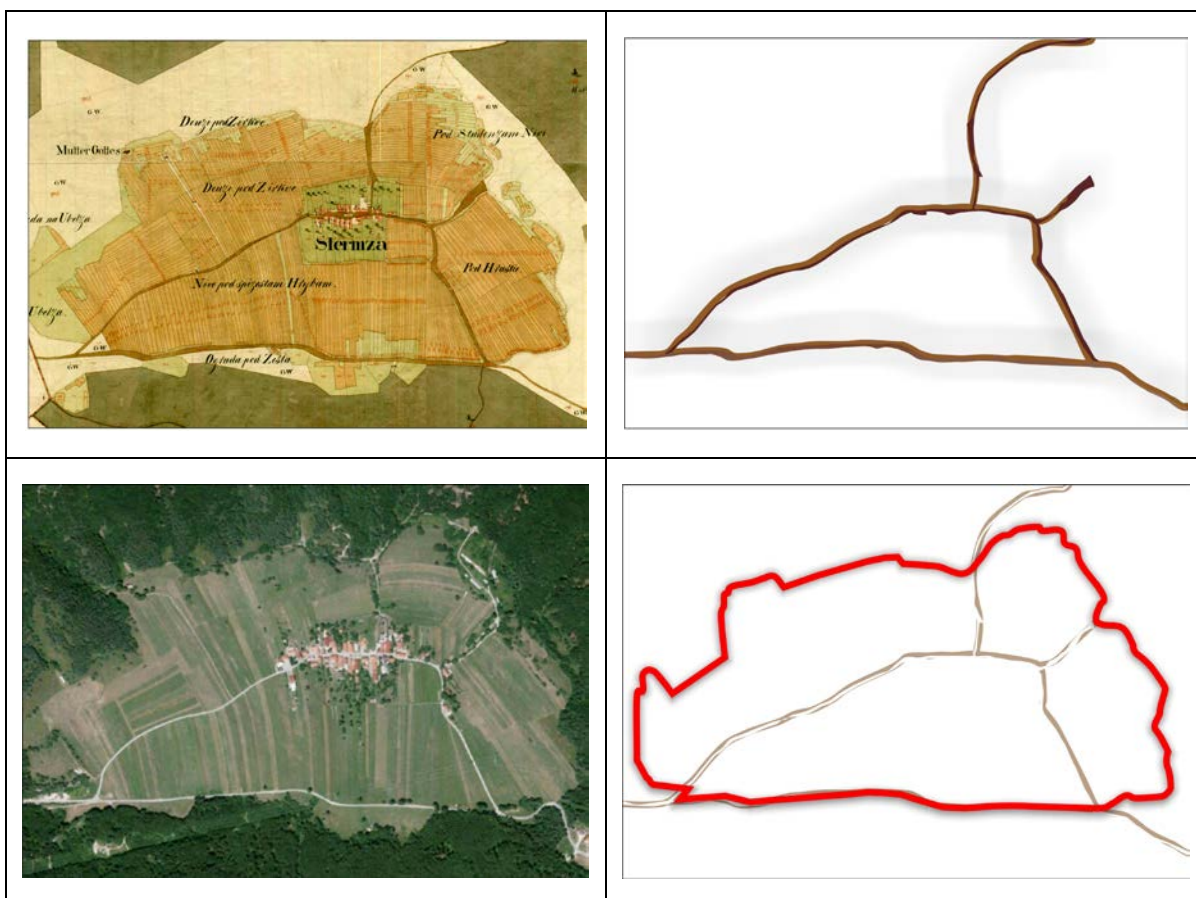
Slika 44: Ohranjena parcelacija
Figure 44: Preserved subdivision

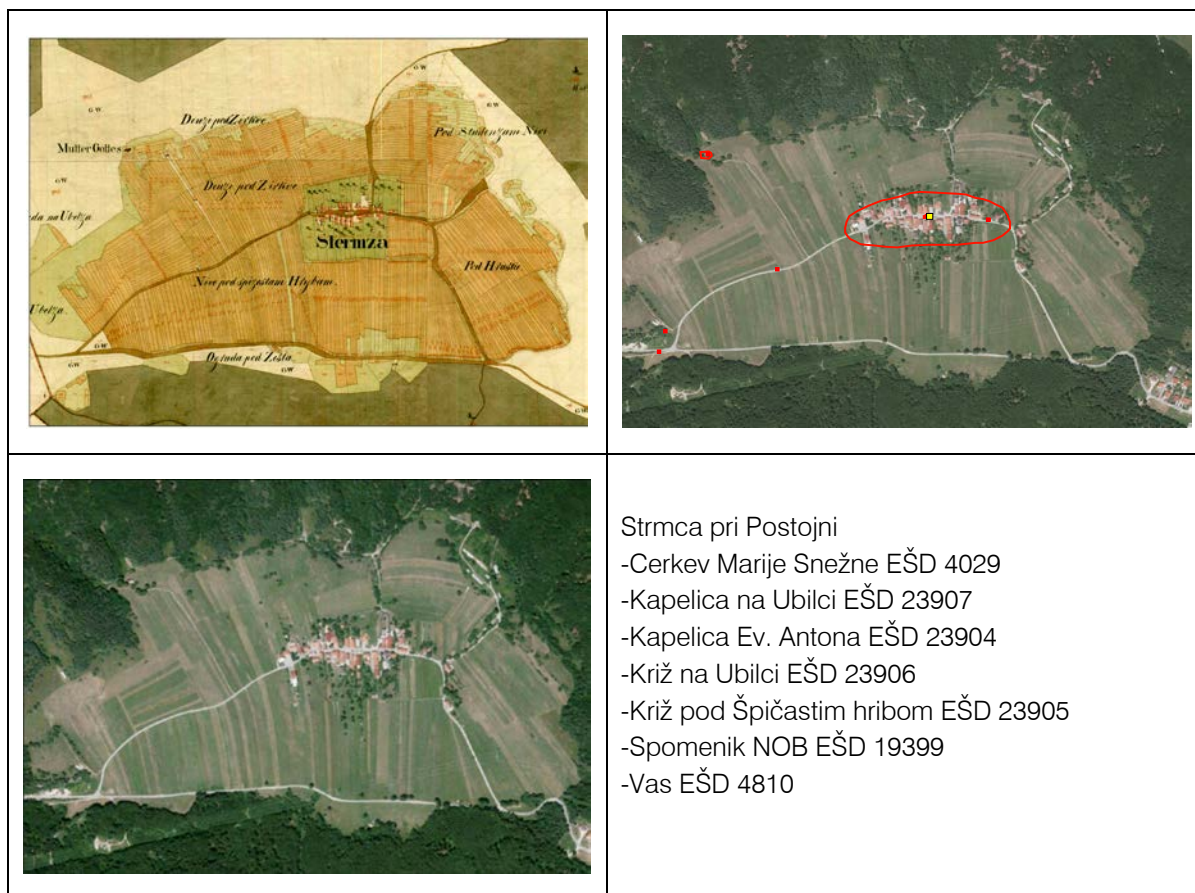
Slika 45: Ohranjen historični model obcestne poselitve
Figure 45: Preserved historical model of roadside settlement

Slika 46: Ohranjene ohišnice ob hišah
Figure 46: Preserved gardens near houses

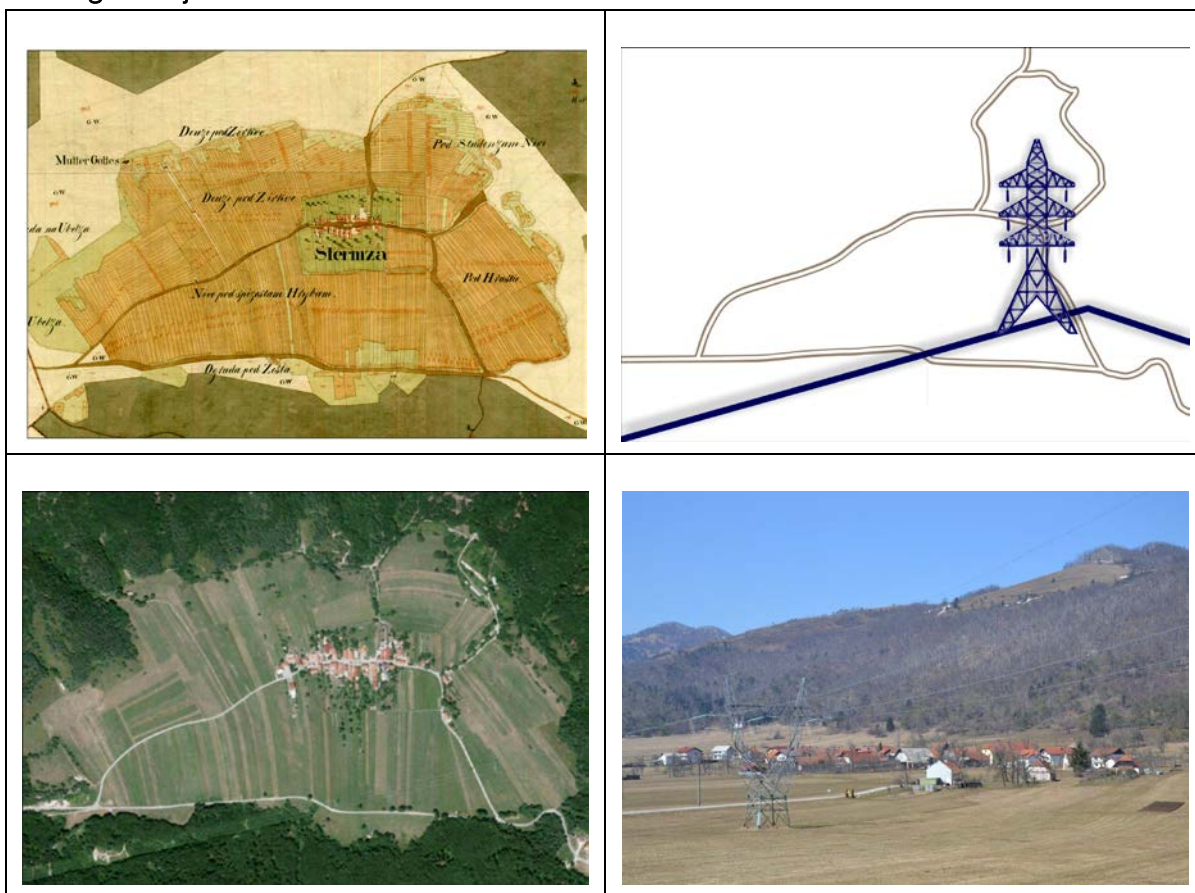
Slika 47: Ohranjena avtentična mreža komunikacij, meja med gozdom in kmetijskimi površinami
Figure 47: Preserved authentic network of communications, boundaries between forest and agricultural land

Slika 48: Objekti in območja kulturne dediščine
Figure 48: Buildings and areas of cultural heritage

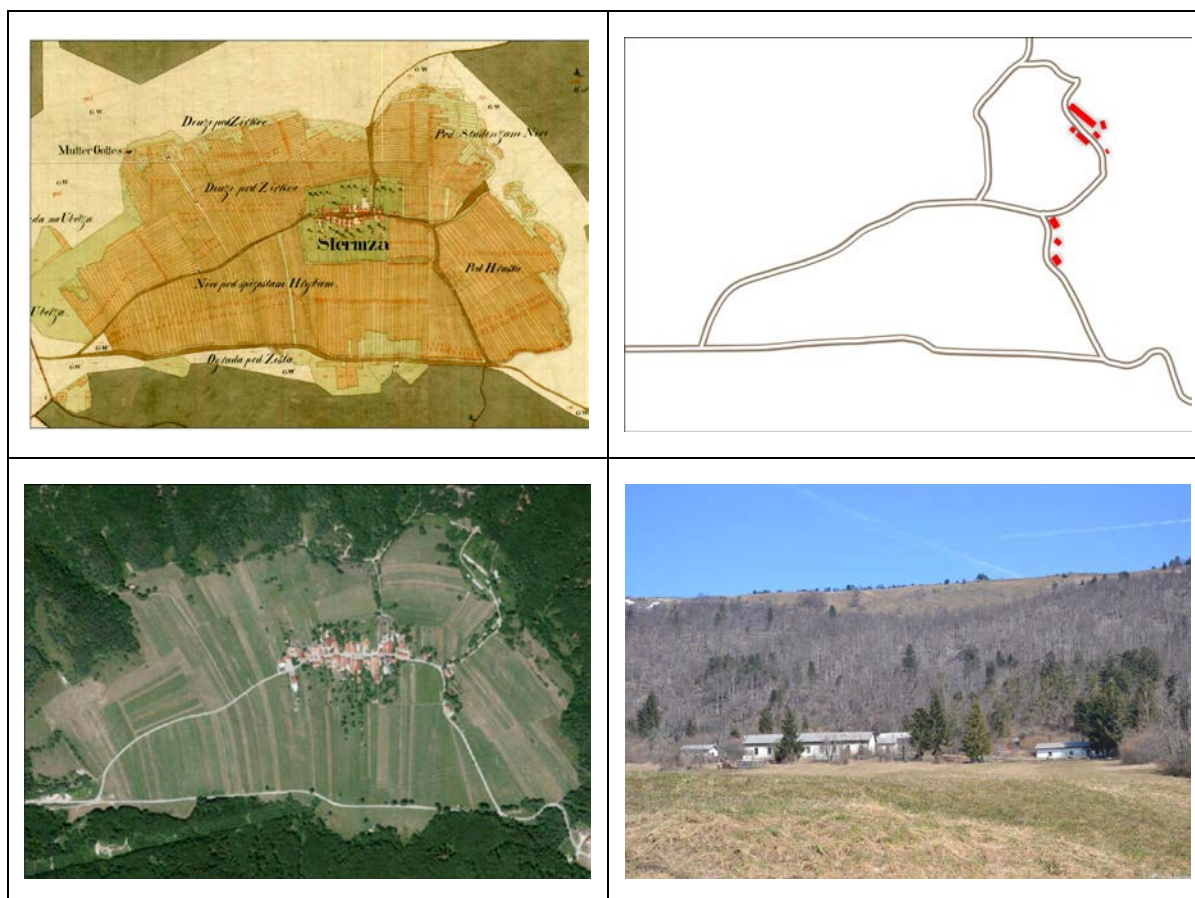
Kmetijstvo na območju se omenja že v 12. stoletju, kar potrjuje kontinuiteto rabe. Parcelacijo potrjujejo franciscejski katastri od začetka 19. stoletja. Spreminjala se je kultura znotraj obstoječe parcelacije, na račun travnikov. Manj je njivskih površin. Ohranjen je historični model obcestne poselitve z nekaj manjšimi degradacijami. Stavbna tipologija: notranjski stavbni tip izginja. Slabše so ohranjene tipične ohišnice, to je gospodarski vrt, v nadaljevanju sadovnjak, neposredno ob stanovanjskih objektih. Enako je s skupnimi pašnimi površinami, ki so zaraščene in jih ni več. Gozd sega do kmetijskih površin. V celoti je ohranjena avtentična mreža komunikacij in dokaj jasna meja in obseg kmetijskih površin, še primerljiva s franciscejskim katastrom. Na območju je 7 objektov in območij kulturne dediščine. Gre za visoko stopnje ohranjenosti materialnih prvin oziroma spomeniških ostalin.

3. Degradacije

Slika 49: Daljnovod, degradacija

Figure 49: Electric transmission line, degradation

Slika 50: Nove pozidave stanovanjskih in gospodarskih objektov
Figure 50: New residential and agricultural buildings

Na južnem delu območja kulturne krajine Strmca teče 400 kV daljnovod Divača – Beričevo na mogočnih kovinskih stebrih. Prav ti stebri predstavljajo pomembno vizualno degradacijo, ki sicer ne posega bistveno ne v strukturo ne v materialno substanco kulturne krajine. Prisotnosti tako velikih struktur v tej krajini ni mogoče spregledati in pomenijo veliko degradacijo. Prestavitev daljnovoda trenutno ni možna.

Naslednja degradaciji se nanaša na pozidavo, in sicer stanovanjskih objektov ob cesti na zahodnem delu vasi. Stanovanjska pozidava sledi obcestnemu modelu poselitve, kar predstavlja manjšo degradacijo spomeniških prvin. Sanacija ni potrebna. Potrebno pa je zagotoviti, da se pozidava ne nadaljuje.

Pozidava več gospodarskih objektov na gozdnem robu pomeni pomembno degradacijo strukture in substance. Sanacija je možna, in sicer z odstranitvijo objektov, zlasti če niso več v funkciji, lahko pa tudi z vzpostavitev oziroma zasaditev novega gozdnega roba, s čimer bi objekte zakrili.

8.1 NUMERIČNA TABELA ZA KULTURNO KRAJINO STRMCA PRI POSTOJNI

Preglednica 12: Numerična tabela vrednotenja kulturne krajine Strmca pri Postojni
Table 12: Numerical evaluation table for the cultural landscape Strmica near Postojna

SKLOPI OBRAVNAVE	PRVINE OBDELAVE	OHRANJENOST PRVIN	OCENA
Struktura prostora	Prepoznavnost strukture	- ploskve - linije - točke - volumen	5 5 3 5 90 %
	Funkcijske enote strukture	- kmetijske površine - poselitev - gozd - komunikacije, robovi	5 4 5 5 95 %
Spomeniške ostaline, substancija	Prevladujoči krajinski tip 1. Tipološko enovite kulturne krajine - njivske krajine, prehaja v - krajine travnatega sveta	- parcelacija - komunikacije - poselitev - ohišnica - robovi - kontinuiteta kmetijske rabe - sprememba kulture - KD - skupne pašne površine	5 5 4 2 3 5 3 3 0 66 %
PREPOZNAVNOST STRUKTURE IN SPOMENIŠKIH PRVIN			83 %

Struktura prostora:

Berljivost strukture je jasna. Ugotovljena je prisotnost 3 prvin, odsotnost pomembnejših točkovnih prvin. Strukturne enote so tudi dobro definirane. Manjša degradacija pri poselitvenem modelu in na gozdnem robu.

Spomeniške ostaline:

Prevladujoči krajinski tip njivske krajine prehaja zaradi opuščanja v krajino travnatega sveta.

Pri tem se ohranja parcelacija, meje med parcelami so zaradi prejšnje obdelave njive še vidne.

Ohranjenost prvin in ocene:

- Parcelacija in komunikacije so ohranjene. 5
- Manjša degradacija poselitvenega obcestnega modela poselitve, novi objekti ob cesti. Sanacija ni potrebna, pozidava se ne sme nadaljevati. 4
- Ohišnica je slabo ohranjena, ohranjen je samo segment sadovnjakov in še ta slabo. 2
- Robovi med kmetijskimi površinami in sedanjim gozdom so večinoma dobro ohranjeni, razen na območju hlevov na zahodu območja. Sanacija je možna z vzpostavitev novega roba. 3
- Kontinuiteta kmetijske rabe. 5
- Sprememba kulture iz njivske v travniško pomeni manjšo strukturiranost in večje poenotenje, monotonost. Prisotnost degradacije, daljnovod. 3
- KD od 7 enot samo 2 pomembnejša (vas in cerkev sta KS). 3
- Odsotnost skupnih pašnih površin. 0

Daljnovod, sanacija je načeloma možna, daljnovod je poseg, ki se ga lahko prestavi.

- Na strukturo ni vpliva.
- Na spomeniške prvine: na rabo in parcelacijo minimalno, temelji stebrov.
- Daljnovod nima pomembnega vpliva na KK Strmca pri Postojni z vidika historične kulturne krajine.

8.1.1 Predlog za vpis krajine Strmca pri Postojni v RKD

Kulturna krajina Strmca pri Postojni je pri numeričnem vrednotenju dosegla 78% ohranjenost, kar pomeni, da je dosegla vrednost, ki predvideva vpis v Register kulturne dediščine.

Tekst za RKD: Poseljena njivska kulturna krajina, ki prehaja v travniško, z dobro ohranjeno strukturo. Ohranjene spomeniške prvine so: parcelacija, historični model obcestne poselitve, z avtentično mrežo poti, območje leži znotraj gozdnega prostora, ločeno z jasnim robom. Skupne pašne površine so zaraščene. Kontinuiteta kmetijske rabe od 12. stol. dalje, izpričana v virih.

Zaris:

Zaris območja varovanja v Register kulturne dediščine je potrebno pripraviti na parcelno mejo natančno. V primeru Strmce sta dve možnosti. Zaradi dobro ohranjene meje med kmetijskimi in gozdnimi površinami se ponuja kot optimalna meja za zaris meja med gozdom in kmetijskimi površinami.

1. Manjše območje zavarovanja zajema samo kmetijske površine, ki obdajajo vas Strmca.

Slika 51: Prvi predlog zarisa območja za Register kulturne dediščine
Figure 51: First proposal of area in RKD

Obenem pa so prav na tem robu nastale v preteklosti prve degradacije z gradnjo živinorejskih hal, ki so danes opuščene. Ohranjena linija roba med kmetijskimi površinami in gozdom je visoko ocenjena prvina, obenem pa privlačna za različne dejavnosti. Z vidika varstva kulturne krajine je smiselno mejo varovanja umestiti znotraj varovanega območja in s tem vzpostaviti nadzor nad posegi, ki bi lahko degradirali rob.

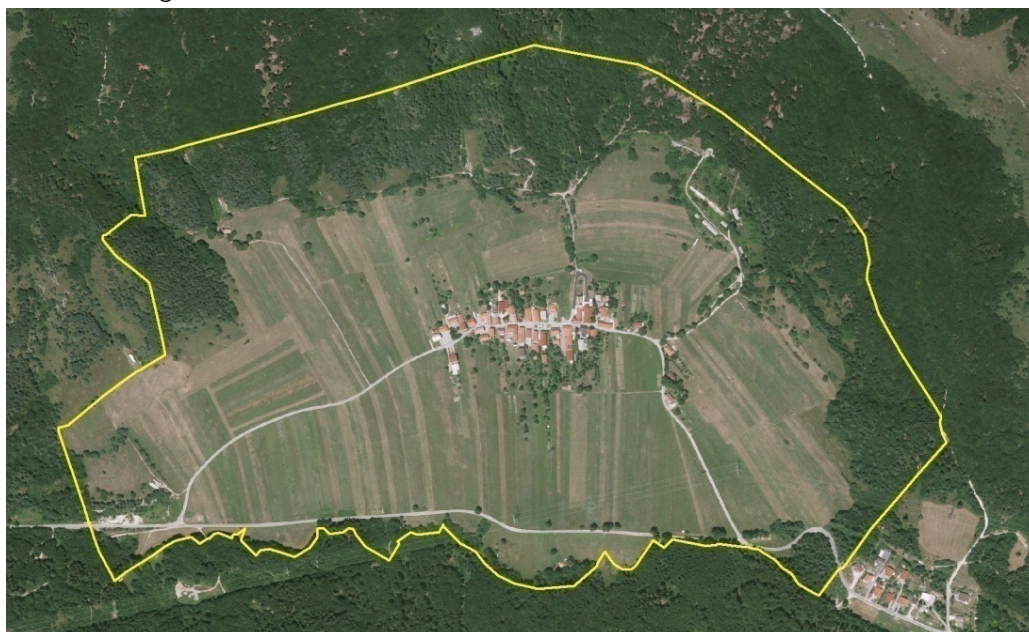
Postavlja se vprašanje, kako določiti območje varovanja z vidika varstva kulturne krajine, ki bo prostorsko in historično utemeljeno. Po preučitvi pisnih in grafičnih virov je bilo ugotovljeno, da so v preteklosti obstajale skupne pašne površine, ki so sledile obdelanim kmetijskim površinam. Danes zaraščene pašne površine, ki so bile vzpostavljene s čiščenjem in vzdrževane s pašo, lahko obravnavamo kot izgubljeni del celote. Predvideno območje varovanja je sestavljala vas Strmca, obdelane kmetijske površine, skupne pašne površine in gozd. Odločitev za širše območje varovanja izhaja iz dejstva, da je kulturna krajina na območju predvidenega varovanja imela še eno obliko, manj strukturirano obliko kulturne krajine, ki je sicer zaraščena in zaradi tega izgubljena, lahko pa služi kot utemeljitev širšega območja varovanja. Ne zato, da bi jo ponovno vzpostavili ali kakorkoli drugače vplivali na obstoječe stanje, ampak da ohranimo informacijo o obsegu kulturne krajine v preteklosti.

Slika 52: Franciscejski kataster in skupne pašne površine, ki se niso ohranile
Figure 52: Franciscan cadastre and common grazing land, which is not maintained

Ni mogoče povzeti meje pašnih površin v celoti in slediti pravilniku (Pravilnik...1995), ki določa način vrisa območij v Register kulturne dediščine na parcelno mejo natančno.

2. Širše območje, ki delno zajame tudi zaraščene skupne travniške površine, bo vrisano v Register kulturne dediščine.

Slika 53: Drugi predlog zarisa območja v Register kulturne dediščine
Figure 53: Second proposal of area in RKD

Glede na specifičnost kulturne krajine znotraj varstva kulturne dediščine bi bilo smiselno za vpis krajin v RKD izdelati posebne strokovne podlage, kjer bi prikazali vse pomembne prvine vrednotene kulturne krajine, ki bo vpisana v RKD. Strokovne podlage za vpis kulturne krajine v RKD bi vsebovale vsebine 8. poglavja v tej nalogi, vključno z grafičnim prikazom. Konservatorji bi tako brez težav utemeljevali svojo strokovno odločitev, tako znotraj ZVKDS kot tudi zunanjim zainteresiranim.

Slika 54 prikazuje primer obrazca za vpis v Register kulturne dediščine.

Republika Slovenija Ministrstvo za izobraževanje, znanost, kulturo in šport	 Register nepremične kulturne dediščine Rkd.O.1
--	--

Priloga: Rkd-03-15-00025-01-0
 Datum: 10.6.2015

opis enote nepremične kulturne dediščine

Fototeka OE Nova Gorica: 2015, Jasna Svetina

1. IDENTIFIKACIJA ENOTE

Evidenčna številka enote:

Ime enote:
Strmca - Kulturna krajina

Sinonimi imena enote:

2. OPIS ENOTE DEDIŠČINE

Vrsta dediščine: / 8 / **kulturna krajina**

Tip enote: / 11 / **kulturna krajina**

Obseg enote: / 1 / **območje**

Tipološka gesla enote:
kulturna krajina

Tekstualni opis enote:
Poseljena njivska kulturna krajina, ki prehaja v travniško, z dobro ohranjeno strukturo. Ohranjeni parcelacija, historični model obcestne poselitve z avtentično mrežo poti, ločeno od gozda z jasnim robom. Kontinuiteta rabe od 12. stol. dalje.

Datacija enote:
12.stol. - 21.stol.

3. LOKACIJA ENOTE DEDIŠČINE

Naselje: / 3601 / **STRMCA (94)**

G-K koordinate centroida

Y: X: Z:

Karta TTN5: / 748 / **Postojna 23**

Karta TK25: / 49 / **Postojna 029-1-4**

Tekstualni opis lokacije:
Kulturna krajina se razprostira na ravnini ob stari poti iz Planine v Predjamo.

4. OBMOČJE ENOTE DEDIŠČINE

Ocena površine območja: ha

5. VARSTVENI REŽIM DEDIŠČINE

Kategorija varstva: / 2 / **varovanje v prostorskih aktih**

6. POVEZAVA Z DRUGIMI ENOTAMI DEDIŠČINE

Predhodna enota:

7. PRISTOJNOSTI

Strokovna področja:
krajinska arhitektura

Slika 54 se nadaljuje

Nadaljevanje

8. OPOMBE
Opombe:
Varstveni režim: kulturna krajina
9. KVALITETA PODATKOV
Natančnost centroida:
Natančnost območja:
10. VPIS V REGISTER
Vpis dne: Št.
Razlog:
11. SPREMEMBA REGISTRA
Zadnja sprememba dne: Št.
Razlog:
12. IZBRIS IZ REGISTRA
Izbris dne: Št.
Razlog:
13. ZAZNAMKI
Zaznamki:

Slika 54: Obrazec za vpis enote kulturne dediščine v Register kulturne dediščine

9 PRIMER VREDNOTENJA NA DVEH IZBRANIH KRAJINAH, KI NISTA V PRISTOJNOSTI OE NG PO PREDLAGANI METODI

Predstavljena metoda je preverjena na dveh že ovrednotenih kulturnih krajinah, ki sta vpisani v RKD. Kulturni krajini imata status kulturne dediščine oziroma kulturnega spomenika. Imata določeno mejo območja varovanja in se varujeta z varstvenim režimom, ki je bil predstavljen v poglavju 4.4.2 Aplikacija meril za vrednotenje izjemnih krajin na dediščinsko kulturno krajino.

Znotraj že določenega območja kulturne krajine bo potekal poizkus identifikacije strukture in spomeniških ostalin oziroma stanje ohranjenosti obeh. Prisotnost in kompleksnost prvin sta izhodišče za oceno ohranjenosti kulturne krajine oz. spomeniških vrednosti, zaradi katerih bo krajina ostala ali pa bo izpisana iz RKD.

Rezultat bo podan z numerično tabelo vrednotenja.

Za preverbo metode vrednotenja sta izbrani dve krajini, ki spadata v območje pristojnosti dveh enot ZVKDS, OE Piran in OE Celje, in dveh različnih geografskih regij. Kulturna krajina EŠD 28262 Strunjan-Kulturna krajina Strunjanska dolina je v Slovenskem Primorju, EŠD 7929 Stare Slime - Območje Žičke kartuzije pa v Predalpskem hribovju. Obe imata določeno območje.

EŠD 7929 Stare Slime- Območje Žičke kartuzije ima tudi vplivno območje in status kulturnega spomenika.

Slika 55: Lokaciji obravnavanih krajin
Figure 55: Location of the studied landscapes

Sodeč po zgodovinskih virih izbrani krajini opredeljujeta različen nastanek in razvoj. Območje Žičke kartuzije so v 12. stoletju ustanovili kartuzijanci, menihi izvorno iz Francije, ki so s svojim načinom življenja to območje sooblikovali. Gre za najstarejšo kartuzijo v Srednji Evropi in za prvi samostan tega reda zunaj Francije in Italije, z mogočo stavbno dediščino. Območja ni dosegel povojni razvoj poselitve in drugih dejavnosti.

Kulturno krajino Strunjanska dolina opredeljuje 2000 letna kontinuiteta prisotnosti človeka, kar se kaže v velikem številu objektov in območij različnih zvrsti kulturne dediščine. Značilne so kmetijske površine na kulturnih terasah, poselitve in številne druge gradnje, nastale po drugi svetovni vojni.

Lokaciji krajin in njun razvoj, zlasti v 20. Stoletju, se izkazujeta v različni ohranjenosti strukture in ohranjenih spomeniških prvinah in prisotnosti degradacij. Od obojega je odvisen njun potencial za varstvo oz. morebitno prenovu.

9.1 KULTURNA KRAJINA STRUNJANSKA DOLINA

Stanje v RKD:

Zavarovano območje obsega več kot 600 ha, v RKD je bilo vpisano 2009.

Slika 56: Območje zavarovanja kulturne krajine Strunjanska dolina (RKD, 2015)

Tekstualni opis območja v RKD:

Antropogeno preoblikovano območje za kmetijsko namembnost s kulturnimi terasami z zidovi iz lokalnega kamna, razpršeno poselitvijo, solinami, drevoredom, varovanim gozdom, (varovalni gozd ni kategorija kulturne dediščine, zato ne sodi v opis v RKD), traso opuščene železnice. Med kulturami prevladujejo oljke, trte, sadovnjaki.

PREVERBA

Preverba se začne pri preučevanju razpoložljivih virov, ki so pomembno izhodišče za vsa vrednotenja vseh zvrsti kulturne dediščine. Običajno so ti viri zbrani na pristojni območni enoti, preverimo, ali obstajajo novejši, sodobnejši viri, ki so morda odkriti po vpisu v RKD. Če ni dovolj virov, ki dokazujejo kontinuiteto kulturno krajine, je to lahko zadosten vzrok za izpis iz RKD.

Razpoložljivi viri pri EŠD 28262 Strunjan - Kulturna krajina Strunjanska dolina:

- Arheološka izkopavanja na območju dokazujejo, da je bilo območje naseljeno že v antiki, najdeni so ostanki antične vile v neposredni bližini Vile Tartini,
- Leta 1274 so v Piranskem mestnem statutu omenjene soline,
- V srednjem veku so gojili vinsko trto, oljke in povrtnine, piše Rožana Špeh v priložnostni publikaciji ob 490. obletnici Marijinega prikazovanja,
- Umeten nasip, »stjuža« zgrajen pred 200 leti za namen ribogojnice z možnostjo zapiranja zaliva,
- Franciscejski kataster 1818
- Lidar 21. stol, najnovejši vir
- Kulturna dediščina (Arhiv ZVKDS, 2015)

Slika 57: Franciscejski kataster za območje kulturne krajine Strunjanska dolina (RKD, 2015)

Kataster kaže redko poseljenost, sklepamo lahko, da je bilo območje v lasti nekaj

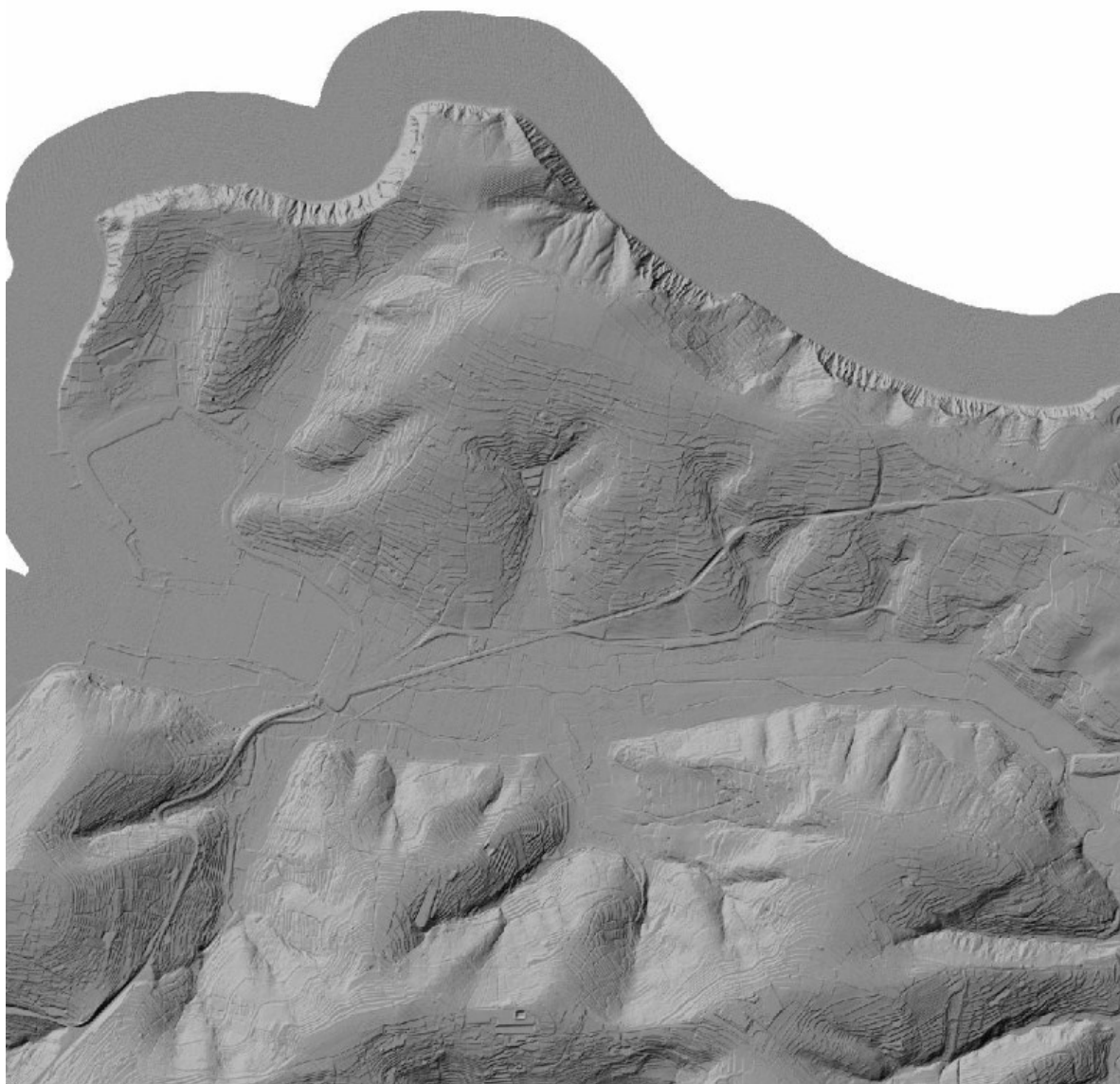
posestnikov, ohranjenih je nekaj vil in večjih kmetij na zanimivih izpostavljenih lokacijah.

Parcele so na katastru nepravilnih oblik in različnih velikosti. Verjetno je temu botroval relief, medtem ko je oblika parcel na dolinskem dnu bolj pravilna. Na katastru so vidne soline in umeten nasip za ribogojnico - Stjuža. Območje je preprejeno s komunikacijami, označeni so gozdovi, zlasti na južnem delu zavarovanega območja.

Slika 58: Območje kulturne krajine Strunjanska dolina (Arhiv ZVKDS, 2015)

Redki objekti s cipresami, ki so jih v prostoru označevale, so bili verjetno model poselitve varovanega območja v preteklosti oziroma na začetku 19. stol.

Slika 59: Lidar za območje kulturne krajine Strunjanska dolina (PISO, 2015)

Lidar, ki je na razpolago na internetu: PISO - Prostorski informacijski sistem občin kaže, da je območje v celoti oblikovano v terasah. Primerjava katastra in lidarja kaže, da se terase ne ujemajo s parcelacijo. Mogoče je sklepati, da so nastale po zemljiški odvezi 1848, ko je bilo konec fevdalizma in so podložniki postali lastniki zemlje. Verjetno je takrat tudi začetek danes stihijske poselitve območja, ki je vrhunec dosegla po 2. svetovni vojni, zlasti v drugi polovici prejšnjega stoletja.

Slika 60: Stihjska poselitev območja, ki se je razbohotila v drugi polovici 20. stol. in se še nadaljuje (Arhiv ZVKDS, 2015)

Slika 61: Stihjska poselitev območja (Arhiv ZVKDS, 2015)

Numerična ocena vrednotenja je prikazana v preglednici 13.

Preglednica 13: Numerična tabela vrednotenja kulturne krajine Strunjska dolina
Table 13: Numerical evaluation table for landscape Strunjan Valley

SKLOPI OBRAVNAVE	PRVINE OBDELAVE	ČITLJIVOST IN OHRANJENOST PRVIN	OCENA (0-5)
Struktura prostora	Prepoznavnost strukture	-ploskve - dolinsko dno - linije- komunikacije - točke- ni - volumen- gozd	2 2 0 3 35 %
	Funkcijske enote strukture	-kmet. površine -model poselitve ni ohranjen - gozd - komunikacije, robovi	4 0 3 2 50 %
Spomeniške prvine, substanca	Prevladujoči krajinski tip 1. Tipološko sestavljena kulturna krajina: -krajine trajnih nasadov v pobočjih -njivske krajine v dolinskem dnu -krajina solin	- parcelacija v dolini - komunikacije - model poselitve - robovi -gozd - kmetijske terase na celem območju -kontinuiteta kmetijske rabe - solinarske njive - stjuža - kulturna dediščina	2 3 0 3 5 4 4 4 4 64 %
PREPOZNAVNOST STRUKTURE IN SPOMENIŠKIH PRVIN			49, 6 % oziroma 50 %

Preverba kulturne krajine EŠD 28262 Strunjan - Kulturna krajina Strunjska dolina je dosegla 50 % prepoznavnost historične strukture in spomeniških prvin.

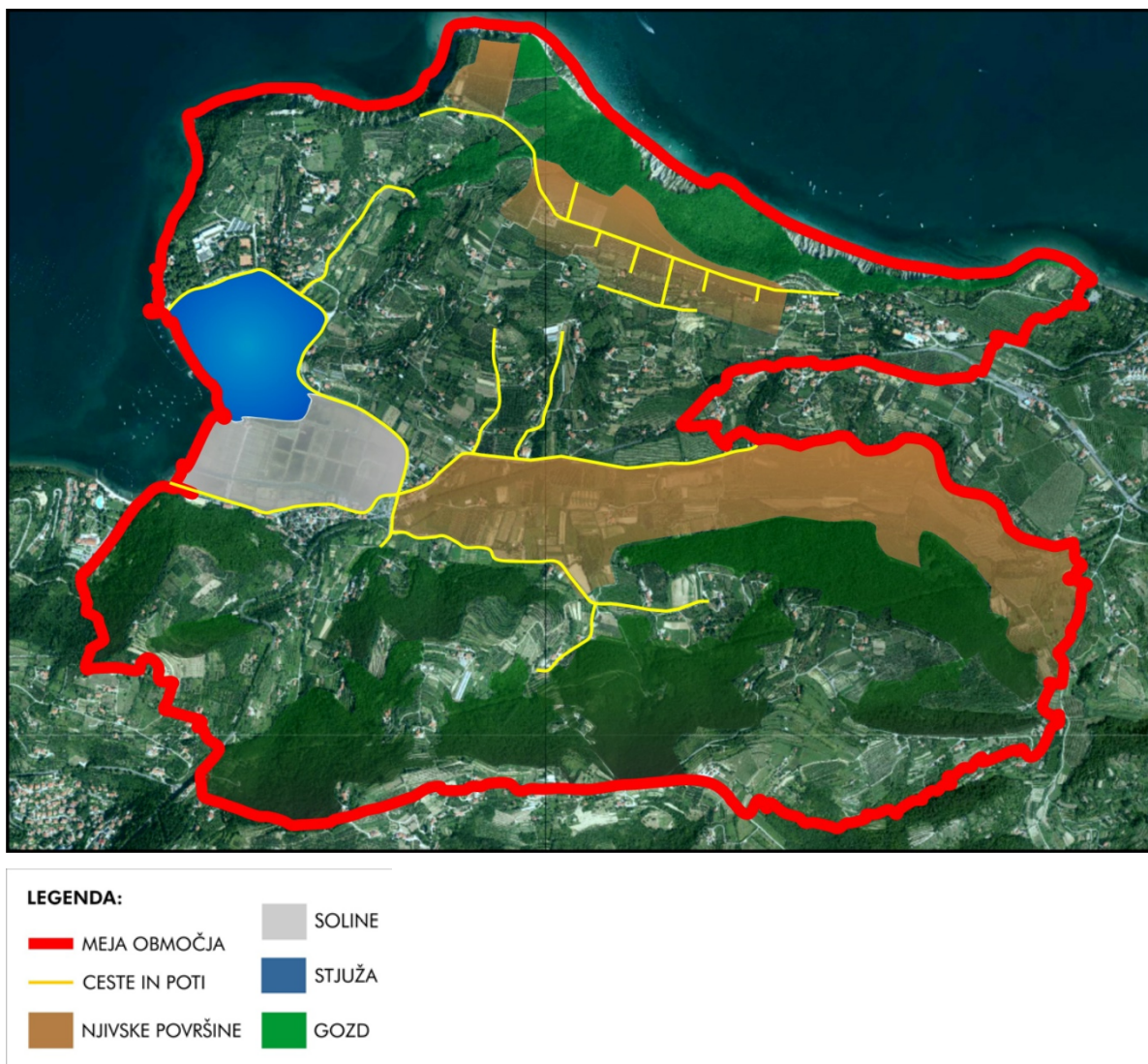
Struktura je neizrazita. Pomembnejšo ploskev predstavljajo dolinsko dno, soline in stjuža. Na dolinskem dnu je ohranjena parcelacija, neposeljenost, ohranjenih je tudi nekaj historičnih komunikacij. Komunikacije so ohranjene na obeh pobočjih. Izrazitih robov ni, razen na delu,

ko kopno meji na morje. Ohranjene so volumske prvine gozda. Meje območja kot linijske prvine ni mogoče kakor koli utemeljiti niti ugotoviti, kaj jo definira. Vizualno izstopajočih točkovnih prvin ni oziroma niso izrazite. Zaradi stihijske pozidave, npr. cerkev, posamezne vile in večje domačije, ne predstavljajo več poudarka v prostoru, kot je vidno na franciscejskem katastru.

Ploskev v prostoru predstavljajo še nedelujoče soline z vidnimi solinskimi polji in stjuža, to je laguna z umetnim nasipom, ki se je v preteklosti lahko zapiral in odpiral. Služila je za gojenje rib in predstavlja ostanek posebne oblike ribogojnice. Povečujejo se gozdne površine, zlasti na jugu varovanega območja.

Slika 62: Soline in Stjuža, v ozadju turistični objekti (Arhiv ZVKDS, 2015)

Slika 63: Struktura prostora na območju kulturne krajine Strunjanska dolina (podlaga: RKD, 2015)
Figure 63: The structure of space in the area of cultural landscape of Strunjan Valley (source: RKD 2015)

Slika 64: Strunjanske soline (Arhiv ZVKDS, 2015)

Spomeniško prvino zagotovo predstavlja 27 objektov kulturne dediščine vseh zvrsti. Od teh je 15 kulturnih spomenikov. Verjetno je bila ta pomembna količina objektov in območij tudi vzrok za zavarovanje kot kulturno krajino z izhodiščem, da je na območju 2000 letna prisotnost človeka in njegovih posegov v prostor. To je seveda res, vendar je ohranjenost strukture prostora in spomeniških prvin slabo ohranjena.

Najobsežnejša in pomembna krajinska in spomeniška prvina so kulturne terase, ki so izvedene na celém območju. Obseg in oblika so v celoti vidne šele z lidarjem. Presenetljivo se parcelacija na franciscejskem katastru ne ujema s kulturnimi terasami na lidarju oziroma na terenu. Danes in v preteklosti tu kontinuirano prevladuje kmetijska raba, zlasti oljka in vinska trta, danes seveda samo tam, kjer ni poselitve.

Kulturne terase so prvina, ki je dosegla najvišjo oceno, druge prvine so vse slabše ohranjene. Zlasti je degradirana historična tipologija poselitve. Danes se stihijsko širi po celém zavarovanem območju in je ni moč sanirati. Prisotnih je tudi nekaj izstopajočih grajenih struktur turistične vsebine. Ohranjenih je tudi nekaj komunikacij.

Nepozidanost je ohranjena samo na manjšem delu zavarovanega območja, na ravninskem delu. Izjemno raznovrstno kulturno dediščino predstavlja tudi pomemben vir podatkov o razvoju prostora. Kulturna dediščina sega tudi v morje.

Slika 65: Karta kulturne dediščine na območju kulturne krajine Strunjska dolina (RKD, 2015)

Preglednica 14: Zavarovanih 27 objektov in območja kulturne dediščine

Table 14: 27 protected buildings and areas of cultural heritage

ESD	IME	STATUS
703	Strunjan - Domačija Strunjan 79	KS
704	Strunjan - Domačija Strunjan 81	KS
705	Strunjan - Domačija Strunjan 94	KS
706	Strunjan - Veleposestvo Strunjan 95, 96	KS
4021	Strunjan - Cerkev Marijinega prikazovanja	KS
4022	Strunjan - Kapelica Marije prikazanja	KS
7201	Strunjan - Arheološko najdišče San Basso	KS
7219	Strunjan - Spomenik padlim v NOB	KS
7253	Strunjan - Domačija Strunjan 101	KS
7254	Strunjan - Domačija Strunjan 114	KS
7255	Strunjan - Krajinski park Strunjan, naravovarstvena kategorija	KS
7902	Strunjan - Vrt ob vili Tartini	KS
7935	Strunjan - Drevored pinij	KS
8077	Strunjan - Strunjske soline	KS
9152	Strunjan - Frančiškanski samostan	KS
14153	Strunjan – Solinska hiša Strunjan 152	KD
14154	Strunjan – Solinska hiša Strunjan 153	KD
14155	Strunjan - Hiša Strunjan 80	KD
14156	Strunjan – Naselje	KD
14157	Strunjan – Solinska hiša ob hiši Strunjan 152	KD
14286	Dobrava nad Izolo - Hotelski kompleks Belvedere	KD

Se nadaljuje

Nadaljevanje

24503	Strunjan - Drevored pinij od Strunjana do Portoroža	KD
24918	Dobrava nad Izolo - Drevored pinij	KD
28262	Strunjan – Kulturna krajina Strunjanska dolina	KD
28551	Strunjan - Arheološko najdišče Borgola	KD
28581	Izola - Trasa železniške proge Trst-Poreč od Šaleka do Strunjana	KD
29897	Strunjan - Počitniško naselje	KD

LEGENDA:

— MEJA OBMOČJA	■ OBJEKTI IN OBMOČJA KULTURNE DEDIŠČE
— OHRANJENE CESTE IN POTI	■ STJUŽA Z OHRANJENIM NASIPOM
■ OHRANJENE KMETIJSKE POVRŠINE Z MESTOMA OHRANJENO PARCELACIJO	■ SOLINE Z OHRANJENIMI SOLINSKIMI POLJI
	■ GOZD

Slika 66: Spomeniške prvine na območju kulturne krajine Strunjanska dolina (podloga: RKD, 2015)
Figure 66: Monumental and historical elements in the area of cultural landscapes of Strunjan Valley (source: RKD, 2015)

Krajina EŠD 28262 Strunjan - Kulturna krajina Strunjanska dolina nima spomeniških lastnosti, da bi lahko ostala v RKD. Degradacije, ki se nanašajo zlasti na poselitev, ni mogoče sanirati. Zato podrobnejše vrednotenje ni potrebno.

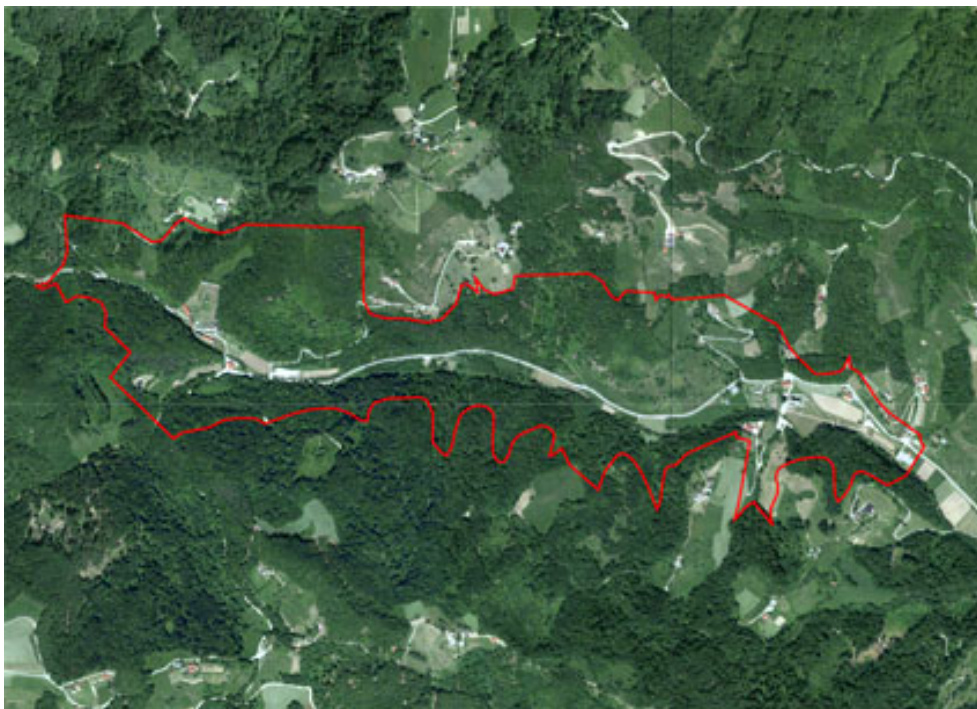
V primeru izbrisa iz Registra KD se postavlja vprašanje, ali se bodo terase, pomembna prostorska in spomeniška prvina, ohranile, če območje ne bo več varovano in ali so se ohranile zato, ker so bile varovane znotraj zvrsti kulturne krajine? Agronomi pravijo, da so terase še vedno sodobna oblika prilagajanja prostora za kmetijsko dejavnost. Na območju Strunjana se zaradi geomorfologije, ekspozicije, lastnosti tal, erozije, zaradi tehnologij in drugih agrarnih praks lahko izvaja kmetijska dejavnost samo v taki obliki. Teraso so nedvomno pomembna spomeniška prvina, a zaradi kmetijske dejavnosti in perspektive območja niso ogrožene. Nasprotno, vzdržuje in varuje njihovo rabo. Ogroža pa jih še vedno stihijna poselitev in gradnja drugih kmetijskih objektov.

Predlog: zaradi številnih objektov in območij kulturne dediščine pa je lahko obravnavano območje zbirno območje dediščine ali vplivno območje dediščine, ki pa ga je treba zarisati skladno z lokacijami KD, ne pa kot kulturno krajino.

9.2 OBMOČJE ŽIČKE KARTUZIJE

Stanje v RKD:

Zavarovano območje obsega 92 ha, v RKD je bilo vpisano 1998 in ima status kulturnega spomenika.

Slika 67: Območja zavarovanja kulturne krajine območja Žičke kartuzije (RKD, 2015)

Opis območja v RKD: Na območju Žičke kartuzije je od ustanovitve leta 1165 ohranjena dvojnost v zasnovi samostana, na zgornjo in spodnjo redovno hišo s pripadajočimi stavbami, ki sta ločeni z vmesnim nepozidanim prostorom.

Razpoložljivi viri za območje EŠD 7929 Stare Sleme - Območje Žičke kartuzije:

Žička kartuzija je bila eden najpomembnejših kartuzijanskih samostanov in prizorišče visoke cerkvene politike v Evropi. Območje, obdano z visokimi hribi je ustrezalo potrebam kartuzijanov, kar je bil pomemben dejavnik za to, da so leta 1165 prav tukaj ustanovili prvo redovno naselbino kartuzijanskega reda v Srednji Evropi.

Kartuzija v Žičah je bila ena izmed trdnjav ohranjanja katolištva na severnem delu Balkana. Z ozirom na lokacijo Žičke kartuzije pa je pomembno, kot ugotavlja prof. Fister, da je Žička kartuzija edina kartuzija v Evropi, katere naravno okolje se je v celoti ohranilo. Jožef II. je 12. januarja 1782 izdal dekret o razpustitvi samostana, kar pomeni, da so dejavniki, ki so oblikovali ta prostor, že več kot 200 let odsotni (RKD, 2015).

Slika 68: Franciscejski kataster območja Žičke kartuzije (RKD, 2015)

Na Franciscejskem katastru je vidna kulturna krajina trajnih nasadov - vinogradov, ki so pripadali Kartuzijancem, dolinsko dno z dostopno cesto in s spremljajočimi kmetijskimi površinami, večinoma so travniki in polja. Velike površine gozda, ki segajo v dolino. Vidni

objekti kartuzije v obsegu, ki ga danes ni več.

Preverba kulturne krajine EŠD 7929 Stare Sleme- Območje Žičke kartuzije je dosegla 80 % prepoznavnost historične strukture in spomeniških prvin.

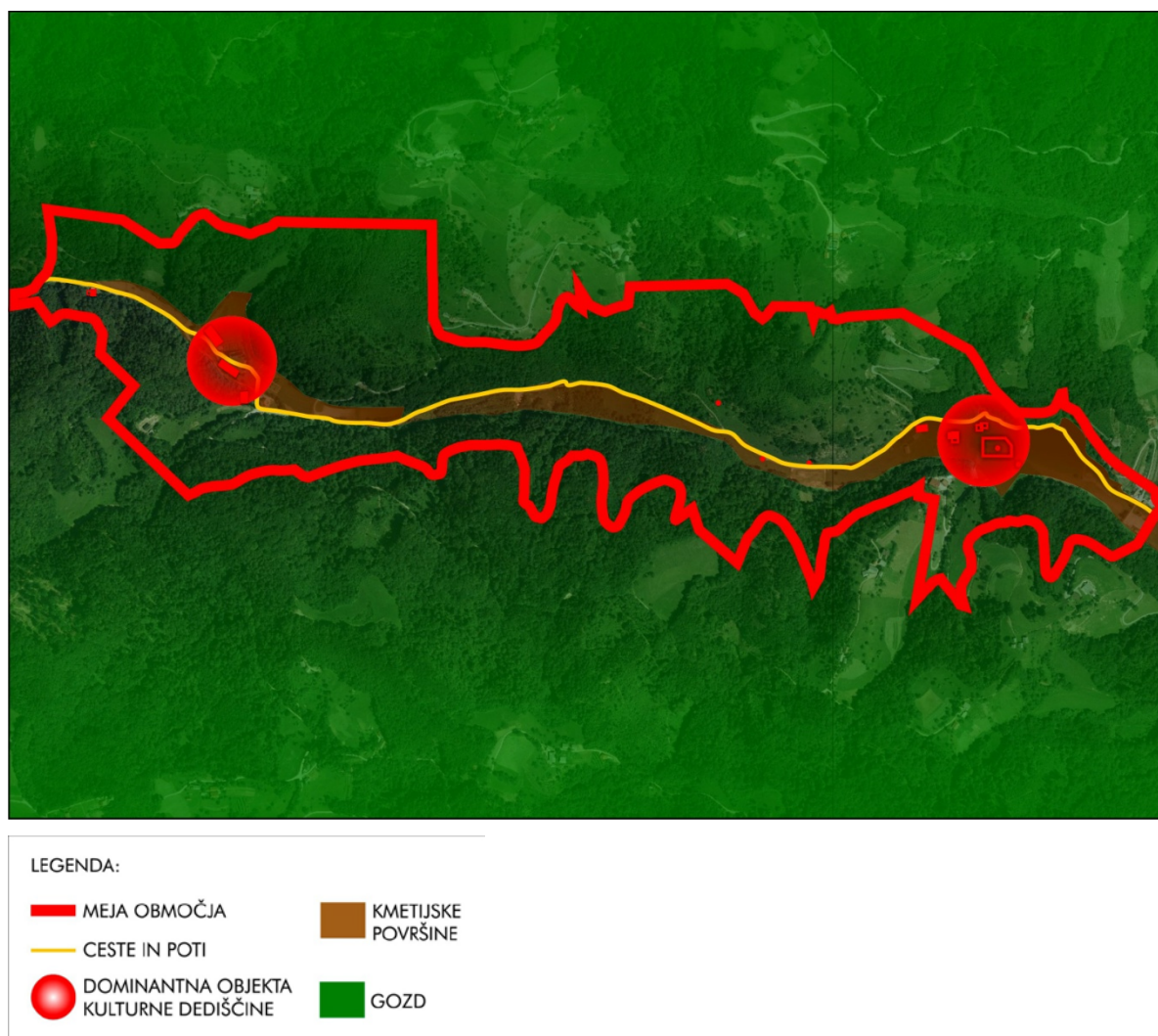
Preglednica 15: Numerična tabela vrednotenja kulturne krajine območja Žičke kartuzije
Table 15: Numeric table evaluation of cultural landscape areas Žiče Charterhouse

SKLOPI OBRAVNAVE	PRVINE OBDELAVE	ČITLJIVOST IN OHRANJENOST PRVIN	OCENA
Struktura prostora	Berljivost strukture	- ploskve - linije - točke - volumen	5 5 5 5 100 %
	Strukturne enote	- kmetijske površine - komunikacije, robovi - poselitve oz. grajene strukture - gozd	2 4 5 4 75 %
Spomeniške prvine, substanca	Prevladujoči krajinski tip Tipološko sestavljena kulturna krajina: - njivska krajina (v dolinskem dnu) - krajine z izjemno naravno zgradbo (gozd na pobočjih)	- parcelacija v dolini - komunikacije - model poselitve - gozdni rob - kmetijske površine - kontinuiteta kmetijske rabe - ribniki - kulturna dediščina	4 5 4 4 1 2 2 3 62 %
PREPOZNAVNOST STRUKTURE IN SPOMENIŠKIH PRVIN			79 % -80 %

Dolina potoka Žičnica od "zgornjega" samostana na sotočju dveh potokov do "spodnjega" samostana v Špitaliču skupaj z gozdnatimi pobočji tvori jedro bivšega funkcionalnega območja samostana, obenem pa krajinsko atraktiven in neokrnjen okvir izjemnim kulturnim spomenikom. Območje je s svojo od urbanizacije oddaljeno lokacijo ohranilo nekdanje vzdužje odmaknjenosti, ki s svojo samotnostjo priča o kontemplativnem načinu življenja kartuzijanov. Materialni ostanki samostanskih ribnikov ter daleč proti vzhodu segajoče obzidje zgornjega samostana (domnevno lokacija samostanskih vrtov), ostanki mlina itd., govorijo med drugim o gospodarski dejavnosti in vsebini žičke kartuzije.

Slika 69: Vrednotenje pokojne mag. Alenke Kolšek v strokovnih zasnovah OE Celje za razglasitev območja za kulturni spomenik 1998

Struktura prostora se je kljub opustitvi Žičke kartuzije pred več kot 200 leti v veliki meri ohranila. Ohranjeno je ravno dolinsko dno z dostopno cesto, njivske površine, komaj vidni so še veliki ribniki ob cesti, ki se zaraščajo in zato vzbujajo interes naravovarstvenikov. Ohranjena je nepozidanost in s tem dominantnost grajenih struktur, to je objektov sakralne dediščine. Povečujejo se gozdne površine, s čimer se gozdna meja premika proti cesti, opuščene ali zaraščene so površine trajnih nasadov v pobočju, zlasti vinogradi, ki so pripadale kartuziji.

Slika 70: Struktura prostora za območje Žičke kartuzije (podloga: RKD, 2015)

Figure 70: The structure of space in the area of cultural landscapes of Žiče Charterhouse (source: RKD, 2015)

Slika 71: Točkovni in dominanten objekt območja varovanja (Arhiv ZVKDS, 2015)

Slika 72: Opuščanje kmetijske površine v zaraščanju v neposredni bližini kartuzije (Arhiv ZVKDS, 2015)

Slika 73: Opuščene kmetijske površine na pobočjih (Arhiv ZVKDS, 2015)

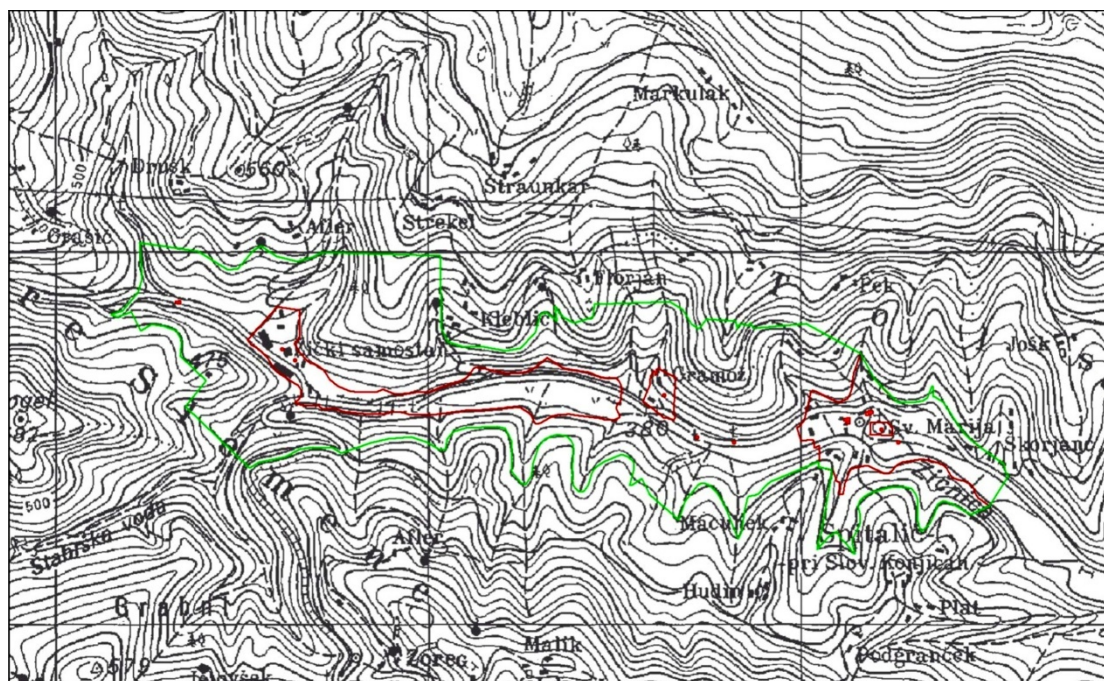

Slika 74: Dostopna cesta, gozdni rob, ki bo kmalu dosegel rob cestišča (Arhiv ZVKDS, 2015)

Spomeniška prvina območja je ohranjeno dolinsko dno s kmetijsko rabo in parcelacijo. Ohranjena je historična komunikacija, vidni so ostanki ribnikov, način poselitve oz. nepozidanost, kar je izjemno. Drugih kmetijskih površin in rab skoraj da na območju ni več.

Na območju je 10 objektov in območij kulturne dediščine, v večini gre za objekte sakralne vsebine, ki so nosilci identitete območja žičke kartuzije. Tako prostorske kot vsebinske.

Status kulturnega spomenika imajo samo 2 objekta in območje kulturne krajine.

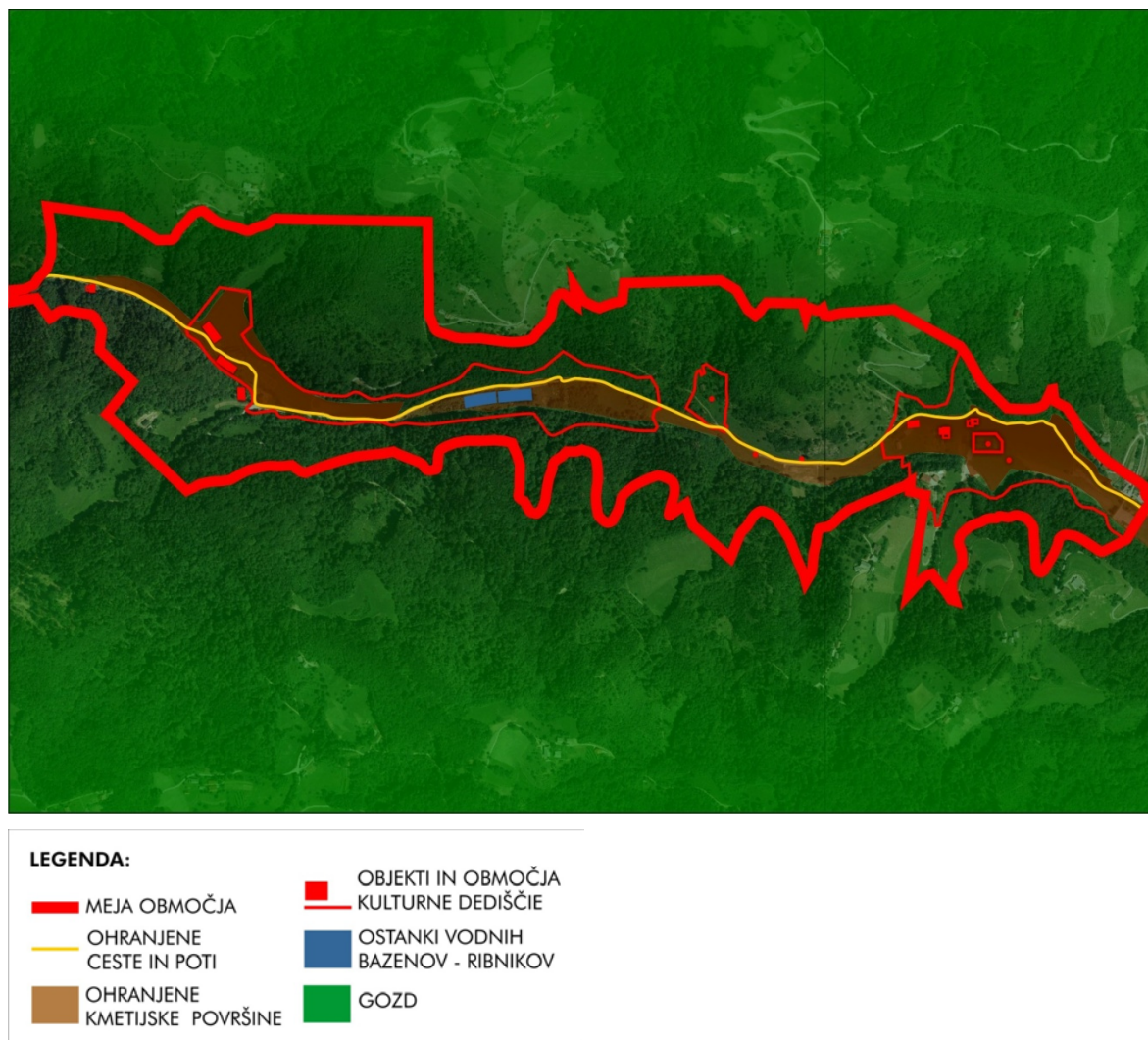

Slika 75: Karta kulturne dediščine na območju kulturne krajine Žička kartuzija (RKD, 2015)

Preglednica 16: 10 zavarovanih objektov in območja kulturne dediščine

Table 16: 10 protected buildings and areas of cultural heritage

ESD	IME	STATUS
692	Stare Slemene - Zgornji samostan Žičke kartuzije	KS
759	Špitalič pri Slovenskih Konjicah – Cerkev Marijinega obiskanja	KS
7929	Stare Slemene - Območje Žičke kartuzije	KS
10198	Špitalič pri Slovenskih Konjicah - Vaško jedro	KD
15093	Špitalič pri Slovenskih Konjicah - Kapelica	KD
15094	Špitalič pri Slovenskih Konjicah - Slopno znamenje s kapelo	KD
15095	Špitalič pri Slovenskih Konjicah - Župnišče	KD
19125	Špitalič pri Slovenskih Konjicah - Mežnarija	KD
26384	Špitalič pri Slovenskih Konjicah - Domačija Gramož	KD
26385	Špitalič pri Slovenskih Konjicah - Lorgjerjev mlin	KD

Slika 76: Spomeniške prvine na območju Žičke kartuzije (podloga: RKD, 2015)

Figure 76: Monumental and historical elements in the area of cultural landscapes of Žiče Charterhouse (source: RKD, 2015)

Slika 77: Še vidni ostanki ribnikov (Arhiv ZVKDS, 2015)

Slika 78: Glavni objekt območja in nosilec identitete (Arhiv ZVKDS, 2015)

Slika 79: Fragmenti kamnitega zidu nekdanjega samostanskega vrta na območju kartuzije Žiče (Arhiv ZVKDS, 2015)

Območje EŠD 7929 Stare Sleme - Območje Žičke kartuzije ima lastnosti dediščinske kulturne krajine. Ohranjenost je 80%. Najmanj so ohranjene kmetijske površine, ki pa jih je možno vzpostaviti, ker na območju ni pomembnih degradacij. Skupaj z ostalimi objekti je lahko del območja, ki se pripravlja za razglasitev za spomenik državnega pomena.

Območje ni bilo nikoli pretirano preoblikovano, danes bi tak način upravljanj območja označili za sonaraven. Zato se je verjetno v veliki meri ohranila struktura in spomeniška prvine. To pa ne odvzema vrednosti prostora v kontekstu dediščinskih kulturnih krajin. Ohranjenost območja in vzdušja, ki zaradi tega vlada, kaže na razumevanje, zlasti kulturne funkcije območja, danes in v preteklosti. Kulturna krajina v vsebinskem in prostorskem pogledu govori o gospodarski dejavnosti in življenju kartuzije, zato je nesporni del te spomeniške celote, ki si tačas prizadeva za status spomenika državnega pomena.

EŠD 7929 Stare Sleme - Območje Žičke kartuzije ima lastnosti pomembne dediščinske krajine.

10 INTERPRETACIJA IN VREDNOTENJE REZULTATOV

Pričujoča metoda se naslanja na standardne pristope spomeniške službe pri vrednotenju kulturne dediščine, ki izhajajo iz ohranjenosti in prepoznavnosti prvin. Glavni merili, ki sta pomembni za vrednotenje kulturne krajine, sta prepoznavna struktura kulturne krajine in ohranjene materialne ostaline. Ugotovitve in dognanja potrjuje z obstoječimi viri, zato so rezultati utemeljeni in dokazljivi. Ugotavlja avtentično stanje krajine v segmentu strukture ali materialnih ostalin, ki je razvidno iz ostalin in virov. Avtentičnost pa predstavlja nosilno doktrino znotraj varstva kulturne dediščine. Avtentičnost posameznih prvin kulturno krajino lahko določa kot zvrst kulturne dediščine in jo s tem izenači z drugimi zvrstmi kulturne dediščine.

Metoda je bila preizkušena na treh krajinah. Na kulturni krajini v Strmici, ki še nikoli ni bila vrednotena, na kulturni krajini v Strunjanu, ki je vpisana v Register kulturne dediščine od leta 2009 in na krajini na območju Žiške kartuzije, ki je bila vpisana leta 1996 in je sedaj predlagana za spomenik državnega pomena skupaj z območjem in ostalo kulturno dediščino Žiške kartuzije. Na ta način smo preizkusili metodo v treh različnih položajih; kot prvo vrednotenje ter s preverbo dveh že prej ovrednotenih krajin, pri čemer gre enkrat še za spremembo statusa dediščine. V obeh primerih je bilo prvo vrednotenje opravljeno na impliciten »gestalt« način, kriteriji in postopek niso poznani.

Vrednotenje krajine v Strmici se je začelo z iskanjem in pregledom virov ter nadaljevalo z natančnim pregledom in vrednotenjem vseh posameznih sestavin. Vse vrednotene prvine so tudi prikazane in ocenjene. Ocena, ki je prikazana v numerični tabeli vrednotenja, doseže več kot 80 % ohranjenosti prvin. Prvine kulturne krajine v Strmici so ohranjene in jasno izražene, zato ni bilo težko določiti meje območja varovanja. Vrednotenje in zaris meje je bilo podlaga za vpis v RKD. Vrednotenje je opravila krajinska arhitektka, ki je za območje pristojna in je krajino poznala. Šlo je za prvo vrednotenje za vpis v register kulturne dediščine.

Preverbo vrednotenja že zavarovanih krajin je opravila krajinska arhitektka - konservatorka, ki se s temi krajinami ne ukvarja in jih ni poznala. Niso v njeni območni pristojnosti. Teren si je ogledala s pristojnima odgovornima konservatorjema, ki sta jo seznanila z viri in problematiko posameznih krajin pri varovanju. Samo vrednotenje je bilo opravljeno pozneje. Stopnja objektivizacije je zato pri obeh vrednotenjih ena.

Zavarovana kulturna krajina v Strunjanu je že bila vrednotena, vendar kriteriji niso znani, niti jih ni možno prepoznati. Vrednotenje se je nanašalo v tem primeru na iskanje prvin strukture in spomeniških ostalin znotraj že določenega območja. Preverba je pokazala, da je struktura območja neizrazita, da je malo ploskovnih prvin, da je ohranjenih malo linijskih prvin, pomembnih točkovnih prvin pa ni. Meja območja je neutemeljena z vidika strukture ali spomeniških ostalin. Veliko izrazitejše so spomeniške ostaline; zlasti je presenetila uporaba lidarja, ki je pokazala na obsežnost kulturnih teras, pa številni in po zvrsti različni objekti kulturne dediščine. Posebnost znotraj te krajine je še krajina Strunjanskih solin, ki so kulturni

spomenik. Na območju prevladuje kmetijstvo. Posebnost te krajine danes je velika degradacija poselitvenega vzorca. To stanje je bilo upoštevano pri ocenjevanju vseh prvin. Dosežena ocena je 50 % ohranjenost prvin. Ocena kaže, da kljub dvema tako močnima prvinama, kot so kulturne terase in prisotnost velikega števila objektov in območij kulturne dediščine, ni dovolj, da bi območje ostalo v RKD. Kulturna krajina je tudi v segmentu kulturnih sestavin kompleksna, opredeljujejo jo številne prvine, ki morajo biti čitljive in ohranjene, da jo lahko uvrstimo v RKD med historične kulturne krajine. Prikazana metoda je primerna tudi za preverbo že ovrednotene kulturne krajine.

Kulturna krajina na območju Žičke kartuzije je bila ovrednotena in vpisana v RKD med prvimi. Ovrednotena je bila v kontekstu obravnave celostnega kulturnega spomenika Žičke kartuzije.

Nekaj materialnih ostalin priča o življenju kartuzijancev in njihovi gospodarski dejavnosti, ki se kaže tudi v ohranjeni rabi. Struktura je jasna in ohranjena, ohranjene materialne ostaline so skromnejše, razen ostalin sakralnih objektov. Vinogradi, ki so jih obdelovali kartuzijanci in pridelovali vino, so se zarasli. Odmaknjenost območja je vzrok za odsotnost degradacij, zato so ocene vseh prvin večinoma visoke. Dosežena ocena je 80% ohranjenost prvin. Ocena zazna odsotnost degradacij in pokaže na potencial za morebitno vzpostavitev odsotnih prvin v primeru celostne prenove območja Žičke kartuzije.

V kontekstu celostnega kulturnega spomenika državnega pomena ima tudi kulturna krajina ustrezne lastnosti spomenika. Metoda je primerna tudi za vrednotenje za razglasitev, ali ko ugotovimo, da ima lastnosti, ustrezne za zvišanje statusa.

Metoda vrednotenja kulturnih krajin v sistemu varstva kulturne dediščine je ustrezna za prvo vrednotenje, ker se da posamezne prvine podrobno vrednotiti, jih prikazati ter oceniti.

Pri vrednotenju že ovrednotenih krajin pa jo je mogoče poenostaviti na način preverjanja prisotnosti prvin in oceniti. Metoda zazna degradacije, enako tudi ohranjenost, in s tem opozori na potencial za primer morebitne vzpostavitev kulturne krajine, bodisi samostojno bodisi neke celostne prenove. Metoda potrjuje kompleksnost kulturne krajine, ker s samo eno pomembno ohranjeno prvino ni moč doseči ustrezne ocene za vpis v RKD.

Slabost metode je, da je potrebna za vse tri tipe vrednotenja enaka kabinetna priprava pred odhodom na teren in pred vrednotenjem. Vrednotenje samo z numerično tabelo na terenu, brez predpriprave, se je izkazalo za neustrezno.

Vrednotenje temelji na fizičnem pregledu gradiva, kar je dolgotrajno, a značilno za spomeniško službo. Možne so napake. Zagotovo bi se lahko izboljšalo z računalniško tehnologijo, tako pri virih in grafičnem gradivu, na način, da bi bili posamezni koraki enostavnejši in ocene natančnejše, predvsem pa ves postopek hitrejši.

11 RAZPRAVA

Včasih so se občine ponašale s številom evidentiranih in obnovljenih objektov kulturne dediščine in jih brez večjih težav razglašale. Danes ni več tako. Sam postopek razglašanja po Zakonu o varstvu kulturne dediščine zahteva javno obravnavo. Na Tolminskem, v primeru javne obravnave, ki jo je organizirala ZVKDS OE Nova Gorica za razglasitev manjšega območja kulturne dediščine, se obravnave ni udeležil nihče, razen predstavnikov občine in predstavnikov Triglavskega narodnega parka.

Služba je doživela tudi vaški referendum v vasi Goče, ki je pomemben naselbinski spomenik, poznan generacijam študentov etnologije, arhitekture in krajinske arhitekture. Več kot 80 % vaščanov ne želi živeti v kulturnem spomeniku, zahtevali so de-razglasitev. Vzrok za to je bila zahteva pristojne službe za varstvo kulturne dediščine, da se izdela ustrezen prostorski akt za naselje. Po Zakonu o varstvu kulturne dediščine to pomeni, da je potrebno izdelati konservatorski načrt prenove, ki ga izdelujejo zunanji izdelovalci in ga je potrebno plačati. Včasih je te naloge izdelovala služba varstva kulturne dediščine, ki je zlasti usposobljena za take naloge, predvsem pa kot javna služba teh nalog ni zaračunavala.

Razglasitev kulturne krajine, ki bi bila npr. v privatni lasti in sredstvo preživetja številnih družin, še ni bila izvedena. Glede na stanje v družbi in ugled službe varstva kulturne dediščine danes, zahteve, ki bi jih lahko postavila klasična razglasitev visoko ocenjene kulturne krajine, zagotovo ne bi bila uspešna. Verjetno ne bi pomagale niti subvencije za lastnike, če bi obstajale. Lastniki na »svoji zemlji« nočejo nikakršnih omejitev, ki ne vključujejo tudi znatnih ugodnosti.

Na OE Nova Gorica sta razglašeni dve kulturni krajini, obe je razglasila država, ker je to danes skoraj edina pot za doseg varstva. Upravlja pa jih javni zavod. To sta tudi edini kulturni krajini v državi, razglašeni za spomenik državnega pomena. Gre za izjemno pomembno območje Kobilarne Lipica. Poudariti je treba, da je v kobilarni zagotovljena ustrezna raba in da jo subvencionira država. Več kot 400 letna tradicija vzgoje konj vzdržuje kulturno krajino, kar je edina sprejemljiva oblika varstva krajine. Kulturni spomenik se tudi razvija, enaka tradicionalna dejavnost, vključujoč tudi nove vsebine, ki jih zahteva razvoj, kot je npr. čistilna naprava, porodnišnica za konje, lastna drevesnica. Prav s Kobilarno Lipica je prišlo spoznanje, da je edino možno varstvo kulturne krajine ustrezna raba in dejavnost, ki dediščino ohranja in vzdržuje obenem. Kulturna krajina v Kobilarni Lipica in njeno zavarovanje je seveda specifičen primer, ne samo v Sloveniji, tudi v širšem prostoru, in zato neprimerljiva s katerokoli krajino. Z vrednotenjem zato ni bilo potrebno ničesar posebej dokazovati, vrednotiti, s tem se ni nihče posebej ukvarjal. Morda je bil prav ta primer, ki je v vseh pogledih izjemen, napačno izhodišče pri obravnavi kulturne krajine znotraj službe varstva kulturne dediščine. Ob ugledni količini virov, ob podpori države, javnosti, strokovne javnosti, se vrednotenje na način, kot je prikazano v nalogi, ni zdela primarna potreba. Odgovorna konservatorica za območje Kobilarne Lipica pa ni zavarovala nobene krajine več, ker takih izjemnih krajin, z ustrezno rabo in vsakovrstno podporo, ni nikjer več.

Večina od trenutno 335 kakorkoli vrednotenih in opredeljenih kulturnih krajin v RKD ima

status kulturne dediščine. Kakršnakoli dejavnost ali raba na teh krajinah se lahko spremeni in s tem tudi degradira ovrednotene prvine, če so obstajale. S tem statusom v okviru veljavne zakonodaje ZVKDS lahko nadzoruje samo gradnje kmetijskih objektov znotraj varovanih območij kulturne krajine. Vsi drugi posegi se dogajajo neodvisno od ZVKDS. Agrarna dejavnost kot glavni soustvarjalec kulturne krajine ni vpeta v prostorsko načrtovanje na način, da bi še katerikoli uporabnik prostora lahko bistveno vplival na spremembe, ki jih povzroča v krajini. Spremembe rabe, kulture, parcelacije, zaraščanje, itd. so odvisne predvsem od odločitev lastnikov posesti. Na zavarovanih območjih kulturne krajine je znan samo 1 primer, ko se je lastnik obrnil na ZVKDS ob spremembi kulture.

Francoski vinarji na območju Lyona ugotavljajo, da skrajni vremenski pojavi kot so vročinski vali, ki jim sledijo nalivi in toča, zime in noči, ki so vse bolj mile in rastline, ki zaradi tega nikoli ne počivajo, prinašajo spremembe. Sosledje zorenja naj bi se podrlo, sladkor prezgodaj doseže previsoko raven, takrat, ko jagode še niso zrele. Težko je določiti termin trgatve. Pridelek je zato lahko manj kakovosten. Trenutno imajo vinarji rešitev v zamenjavi sorte vinske trte, dolgoročno, v naslednjem stoletju, ko se bodo temperature še višale, napovedujejo, da se bo trta selila na severnejša območja, omenjata se npr. Poljska in Anglija. Ne samo, da bo izginila vinogradniška kulturna krajina, izginila bo tudi kulturna dediščina pridelave vina, znane francoske blagovne znamke, kultura pitja vina, specifična kulinarika.

Tudi če bi nas lastnik kulturne krajine obvestil o spremembah na svoji posesti, kakšni so lahko argumenti službe, npr. pri vztrajanju ali predpisovanju rabe, vrste kultur in drugo.

Zato se danes postavlja vprašanje smiselnosti varovanja kulturne krajine znotraj varstva kulturne dediščine na tako omejen način. ZVKDS obvladuje samo eno prvino kulturne krajine, to so pomožni kmetijski objekti v smislu gradenj in legalizacij. Ta segment je sicer pomemben, a ob odsotnosti varstva drugih sestavin lahko pripelje do degradacij ali celo opustitve rabe.

Velika posestva so spremenila lastniško strukturo, dediči so se razselili v bolj ali manj oddaljene kraje. Želijo obdelovati svojo družinsko dediščino, kar je danes zaradi drugačnega načina življenja bolj zahtevno kot včasih. Veliko jih zaradi oddaljenosti od posesti potrebuje kmetijski objekt za spravilo orodja in drugih potrebščin, ki jih ne more prevažati ali puščati na prostem. Apriorna, normativna prepoved takih gradenj ne pomeni varstva kulturne krajine. Z normativnim načinom odločanja predvsem posegamo v razvoj sprememb v krajini, kar pa jo determinira.

V nekaterih krajinah se je zdela sprejemljiva ideja, da bi vendarle zadovoljili potrebe lastnikov z vkopavanjem objektov in iskanjem oblik in lokacij, ki niso izpostavljene, ki ne motijo vedut, ki so skrite. Po drugi strani pa je »skrivanje« novih vsebin znotraj varstva kulturne dediščine in enako kulturne krajine konservatorsko nesprejemljiv pristop varstva kulturne dediščine. Nove vsebine in s tem običajno tudi nove oblike je treba jasno umeščati v prostor z zavedanjem, da je že oblikovan, na način, da se vzpostavi dialog med obstoječim in novim.

Med novim in kulturno dediščino, kulturno krajino. Služba varstva kulturne dediščine ima med drugim tudi učno vzgojno vlogo, zato je »laž v prostoru« enako neprimerna kot druge.

Kmetijski pomožni objekti so včasih imeli značilno tipologijo po regijah, po tipih krajin. Izkazovala se je v gabaritu, v rabi avtohtonih materialov in funkcionalnosti. Danes poustvarjanje takih objektov, tudi v izkazani historični krajini, ni sprejemljivo. Predvsem taki objekti ne bi zadostili potrebam sodobnega človeka, kar pomeni, da ne bi bili odraz današnjega družbenega razvoja, ampak oblika »ponaredka« v krajini.

Razmislek o sodobnih kmetijskih pomožnih objektih ni bil še narejen. Zagotovo to ni naloga spomeniške službe, ki predvsem obnavlja in rekonstruira objekte na osnovi virov in ni pristojna za nove, sodobne objekte. Služba za varstvo kulturne dediščine bi lahko na osnovi virov, ki jih ima, in poznavanja tematike, za kmetijske objekte v krajini npr. zagotavljala podatke o značilnih materialih, gabaritih, kritinah, osnovnih funkcijah, ki so lahko koristni podatki za projektante. Danes ti objekti ne morejo biti produkt ljudske tvornosti v etnološkem smislu, ampak so lahko le produkt načrtovanja, arhitekture in sodobne funkcije.

Problem pomožnih kmetijskih objektov znotraj kulturne krajine se po regijah ali po območjih posameznih OE ZVKDS različno izkazuje. Največji problem znotraj ZVKDS predstavljajo zagotovo pritiski za vsakovrstne gradnje v Primorju. Morda tudi zato, ker je v Primorju veliko zavarovanih kulturnih krajin. Ustaljena tendenca investorjev, ki so iz cele Slovenije, je, da se ti objekti sčasoma prekalificirajo v počitniške objekte. Veliko je tudi nedovoljenih gradenj, kar pa kaže na znan problem neučinkovitosti inšpekcij.

Na vprašanje, kako s kulturno krajino, odgovarja tudi prof. Ogrin v Strategiji varstva krajine v Sloveniji, Inštitut za krajinsko arhitekturo, BF, Univerza v Ljubljani, 1996. Opozarja na neprimernost konzervativne obravnave in vrednotenja krajine, »... prizadevanje za varstvo obstoječe ruralne krajine je pravzaprav pojav vrednostne regresije, ki se kaže kot odraz družbene nostalgije. Morda celo odraz strahu izgube znane vrednosti v dobi prevladujočih profitno tehnoloških motivacij, ki obetajo malo ali celo nič tega, kar bi lahko zadovoljilo vse bolj razdvojenega sodobnega človeka družbenega izobilja, navajenega, da mu spremembe prinašajo predvsem razvrednotenje okolja. Ne glede na vprašljivost takšne socialno-psihološke podstat pa je tudi res, da se tukaj srečujemo s povečano globalno družbeno dojemljivostjo za krajinsko dediščino in da je treba s temi prizadevanji resno računati ter jim z ustreznimi spoznanji in neposrednimi ukrepi iti nasproti. Na sam začetek takšne dejavnosti pa sodi pridobivanje vednosti o nacionalnem krajinskem skladu in o njegovi notranji vrednosti«

Z normativnim varovanjem, znotraj kateregakoli resorja, krajini odrekamo njeno edino jasno stalnico, da se nenehno spreminja. Vse krajine so tudi kategorija sedanjosti, imajo lastnike, določeno rabo, prisotni so številni naravni procesi, nenehno se dogajajo spremembe, tako v prostoru kot v družbi, na vse to se krajina, tudi historična, odziva. Normativno varovanje je v nasprotju z vsem naštetim.

12 ZAKLJUČEK

Služba varstva kulturne dediščine je izvorno konzervativna služba, katere poslanstvo je ohranjanje nepremične kulturne dediščine za bodoče rodove. Obvladuje vrednotenje in metode prenove, ki objektom vračajo historično podobo.

Obenem pa razpolaga s pomembnimi podatki in spoznanji o kakovosti bivanja v preteklosti, in s tem prispeva k spoznanju pomena podedovanega. Posegi v kulturno dediščino morajo biti strokovno utemeljeni in vedno v dialogu s stanjem, zaradi katerega ima objekt status dediščine, spomenika. Posegi morajo biti kakovostno izvedeni in morajo omogočiti funkcije, ki jih zahteva sodobnost. Njena vloga je zato tudi učno-vzgojna.

V nasprotju z ostalo kulturno dediščino je krajina dinamičen in kompleksen sistem, zato je večinoma ni mogoče konzervirati, prenavljati ali rekonstruirati. Sprememba, ki opredeljuje vse kulturne krajine, vključno s historičnimi, predstavlja diametralno nasprotje v načinu obvladovanja ostale kulturne dediščine in iz tega vidika neobvladljivo vsebino znotraj doktrine varstva kulturne dediščine. Znotraj varstva kulturne dediščine je kulturna krajina torej specifična zvrst kulturne dediščine. Zaradi tega je tudi ne moremo vrednotiti po splošnih merilih vrednotenja, uveljavljenih znotraj službe varstva kulturne dediščine. Gradniki historične kulturne krajine se razlikujejo od tistih, ki jih identificiramo pri vrednotenju grajene kulturne dediščine. Skupno pa je to, da ima tudi kulturna krajina strukturo in tudi ohranjene spomeniške ostaline. Prepoznavanje obojega omogoča predstavljena metoda vrednotenja v nalogi.

Tako strukturo kot spomeniške ostaline preverjamo na terenu in jih potrjujemo v razpoložljivih zgodovinskih virih. Prepoznavanje ohranjenosti strukture, materialnih ostalin in interpretacija razpoložljivih virov pri vrednotenju, kulturno krajino konstituira kot kulturno dediščino.

Z opisano metodo je možno prepoznati historične prvine v krajini. Vse krajine nastajajo v preteklosti in živijo v sedanjosti, zato se historične prvine težje ohranjajo tako v strukturnem kot v materialnem pogledu. Znotraj funkcionalne kulturne krajine je težko prepoznavati in potem varovati vsebino, ki jo opredeljuje prav kontinuirano spreminjanje. Ob razumevanju njenega spreminjanja je potrebno identificirati prvine, ki so avtentične, kulturno-civilizacijsko pomembne in jih je vredno ohranjati kot kulturno dediščino. Z ohranjanjem identificiranih historičnih prvin je mišljeno njihovo tvorno in kreativno vključevanje v razvojne namere območja. Historične in kulturne prvine so samo en segment krajine, ki je kompleksen sistem.

Nekateri menijo, da je odsotnost mehanizmov za uresničevanje ukrepov varstva kulturne krajine in odsotnost dialoga z ostalimi sektorji, npr. naravovarstveniki, kmetijstvom in gozdarstvom, vzrok, da kulturna krajina ni ustrezno varovana. Noben od naštetih sektorjev ne more obvladovati kulturne krajine sam in ne more voditi dialoga, lahko le prispeva svoje strokovno vedenje iz svojega segmenta obravnave kulturne krajine. Varstvo krajine s toliko deležniki, ki prakticirajo predvsem normativno varstvo, je za krajino neustrezno. Vsi skupaj bi morali sodelovati pri upravljanju krajine. Upravljanje pa se lahko začne samo z ustvarjalnim dialogom znotraj prostorskega načrtovanja. Kulturna krajina se lahko obravnava samo nadsektorsko.

Profesor Ogrin pravi, da se srečujemo s povečano globalno družbeno dojemljivostjo za krajinsko dediščino, morda ne gre več toliko za krajinsko dediščino kot za strah pred spremembami in degradacijami, ki jih prinaša sodobnost v krajini. Ljudje si želimo skladno krajino, ki razodeva visoko stopnjo ujemanja med rabo prostora in naravnimi značilnostmi območja, ki jo poznamo in jo obvladujemo in se v njej dobro počutimo. To ni nujno historična krajina, ampak dobro upravljana krajina.

Državne službe morajo delovati v skladu s predpisi. Niti veljavni predpisi niti doktrina službe varstva kulturne dediščine niso ustrezni za obravnavo kulturne krajine. Zato so v tem trenutku krajine najbolj ranljiva zvrst kulturne dediščine in hkrati podoba negotovosti, ki jo prinaša prihodnost.

Služba varstva kulturne dediščine lahko kulturne krajine vrednoti in prispeva podatke o razvoju, spremembah in ohranjenosti historičnih prvin v krajini. Vedenje o historičnem razvoju krajin pa je integralni del informacij o prostoru, pomembnih pri načrtovanju prostora. Zato je evidentiranje, vrednotenje in preučevanje krajin prvi korak k poznavanju krajin.

Kaj torej z več kot 330 vpisanimi kulturnimi krajinami v Registru kulturne dediščine?

Zagotovo je treba izvesti revizijo. Treba jih je preizkusiti s predlagano metodo in izločiti tiste, ki nimajo ustreznih lastnosti. Predpostavljam, da se bo njihovo število bistveno zmanjšalo po prvem preizkusu. Po izdelavi posebnih strokovnih podlag za tiste, ki bodo prestale prvi preizkus, pa se bo število še enkrat zmanjšalo. Nastali seznam strokovno utemeljenih historičnih kulturnih krajin bo strokovni prispevek službe varstva kulturne dediščine, ko se bo končalo »pobudno načrtovanje« prostora in se bo začelo načrtovanje in upravljanje krajin.

Kaj do takrat s krajinami, varovanimi znotraj varstva kulturne dediščine na ZVKDS?

Ohranjene kulturne krajine so posledica ravnotežij oziroma sonaravnega gospodarjenja, ki se je vzpostavljalo z izkušnjo življenja in z delovanjem človeka v prostoru skozi stoletja. Nihče jih ni varoval zaradi nas, ker niso bile predvidljive ne naše potrebe ne naš razvoj. S tako veliko stopnjo negotovosti kot je danes na vse področjih, tudi mi ne moremo veliko predvideti.

Značilnosti današnjega kmetijstva in kulturnih krajin po celem svetu so predvsem odgovor na zahteve trga, ki zahteva vse nižje stroške pridelave in zaradi tega tudi vse večjo proizvodnjo s čim manj vloženega človekovega dela. V krajini je to vidno v spremembi strukture in drugih prvin, ki jo opredeljujejo. Gre za združevanje posesti in parcel, odstranjevanje linijskih prvin (živic, mejic), dreves soliterjev, preoblikovanje starih poti, posege v gozdne robove, poseljevanje itd. K temu pripomorejo še infrastrukturni objekti, ki so v prostor uniformirano umeščeni. To prinaša v krajino monotonijo, značilne raznolikosti se izgubljajo.

Zaradi vsega tega so si krajine vse bolj podobne. Prepoznani in ohranjeni elementi historične strukture in spomeniških prvin, s katerimi se ukvarja služba varstva kulturne dediščine, so

zato zlasti pomembni v kontekstu upravljanja krajin. Premišljen koncept ohranjanja teh prvin in njihovo ustrezno vključevanje v sodobne rabe bo pripomoglo k ohranjanju lokalnih tradicij in s tem manjši uniformiranosti krajin.

Vse kulturne krajine so tudi pečat naše generacije, ki skozi prostor govori o nas, ga ureja na nam lasten način, ki odseva naš čas, probleme in sposobnost, da jih rešujemo s svojim znanjem, ki ga imamo. Prav vse krajine so preplet sedanosti in preteklosti. Odnos sedanje generacije do preteklosti in do dosežkov naših prednikov je pomemben. S spoštljivim odnosom do dediščine posredujemo sporočilo o svoji kulturnosti v bodočnost.

13 POVZETEK (SUMMARY)

13.1 POVZETEK

V magistrski nalogi se ukvarjam z vrednotenjem kulturne krajine v sistemu varstva kulturne dediščine. Motiv za to je stanje v Registru kulturne dediščine, kjer je evidentiranih več kot 300 enot kulturne krajine, ki so zelo neenakomerno razporejene po območnih enotah ZVKDS. Neenakomerna razporejenost evidentiranih kulturnih krajin ni samo posledica neenakomerne geografske razporeditve kakovostnih krajin; moja hipoteza je, da je predvsem posledica neenotnega načina vrednotenja.

Kulturna krajina se spreminja zaradi naravnih ciklov in zaradi človekovega udejstvovanja pri tem. Spreminja se nepovratno. V nasprotju z večino ostalih zvrsti kulturne dediščine, ki niso žive, krajine vsebujejo tudi žive sestavine. V nalogi ugotavljam, da zato ni mogoče za vrednotenje kulturne krajine uporabljati obstoječih, splošnih meril vrednotenja kot za ostalo kulturno dediščino.

Merila vrednotenja so pomembna, ker definirajo vsebino varstva in opredeljujejo kulturno dediščino, konservatorju pa omogočijo suvereno, transparentno in korektno delo. Metodološko podprto in argumentirano vrednotenje je podlaga za odločitve v zvezi z zavarovanjem in varstvom kulturne dediščine oziroma kulturne krajine. Kulturna krajina je lahko samostojna zvrst varstva kulturne dediščine, ko jo vrednotimo z enakimi oziroma ustreznimi atributi kot drugo kulturno dediščino. Zato sem razvila metodo vrednotenja, ki je znotraj službe varstva kulturne dediščine še ni.

Pri tem sem se naslonila na dejstvo, da je tudi pri vrednotenju kulturne krajine možno prepoznati strukturo in ohranjene spomeniške ostaline oziroma spomeniško substanco, kot pri ostali dediščini. Strukturo kulturne krajine določa razporeditev njenih bistvenih prvin. Pri historičnih krajinah je zlasti pomembna prepoznavnost strukture in določljivost posameznih funkcijskih enot. Stanje obojega izkazuje ohranjenost, ki jo preverjamo v razpoložljivih zgodovinskih virih. Brez virov bi se ocena nanašala na obstoječe stanje, kar pa ni predmet varstva kulturne dediščine.

Kulturna krajina je predvsem vizualna kategorija, zato so pomembni tisti viri, ki nam povedo čim več o njenih podobah. Ugotovila sem, da so to zlasti franciscejski katastri z grafičnimi listi. Grafični listi veliko povedo o strukturi prostora, sklepamo lahko o ohranjenih spomeniških ostalinah. Vsi ostali viri so posredni, le dopolnitev in potrditev franciscejskih katastrov.

Ohranjenost materialnih ostalin nadgrajuje strukturo. Gre za avtentične materialne ostanke posameznih prvin, ki so določale in še določajo obravnavano kulturno krajino. Te prvine se v času niso spreminjale ali nadomeščale. Pri različnih tipologijah kulturne krajine se ostaline razlikujejo.

Pomemben element vrednotenja kulturnih krajin so tudi degradacije, ki predvsem pomenijo razvrednotenje prvin, ki jo opredeljujejo. Pomenijo izgubo avtentičnosti, tudi če niso izpostavljene. Pri presoji degradacij je pomembno, ali je ta uničujoča za vrednoteno kulturno krajino in ali jo je možno sanirati. Ocena torej sloni na potencialu in možnostih sanacij.

Sestavni del predstavljene metode vrednotenja je tudi numerična tabela za vrednotenje kulturne krajine, ki prispeva k objektivizaciji vrednotenja. Z numerično tabelo so strokovno in preverljivo ovrednotene vse temeljne prvine krajine. Na osnovi ocene je možno sprejeti ustrezno odločitev o statusu in varstvu obravnavane kulturne krajine oz. odločitve o vključitvi ohranjenih elementov v predvidene namere.

V tabeli so ocenjene vse pomembne prvine območja na enak način, z oceno od 1 do 5. Ocena sloni na stanju ohranjenosti prvine oziroma degradaciji prvine. Zato ni možno, da bi zaradi ene same ohranjene prvine krajina dosegla ustrezno oceno za vpis v RKD.

Morda se zdi postavljen prag ohranjenosti za vpis v RKD (60-75 %) visok. S kulturno krajino se služba ne ukvarja tako kot z grajeno kulturno dediščino, ki jo obnavlja in kasneje uporabnik vzdržuje in skrbi, da ohranja doseženo historično podobo. Historične krajine, ki dosežejo ustrezno oceno, so se običajno ohranile zaradi kontinuitete rabe in le zaradi te se bodo ohranjale tudi v bodoče. Na nadaljevanje ali opustitev rabe trenutno služba varstva kulturne dediščine nima vpliva.

Metoda je bila preizkušena na treh krajinah. Na kulturni krajini v Strmici, ki še nikoli ni bila vrednotena, na kulturni krajini v Strunjanu, ki je vpisana v Register kulturne dediščine od leta 2009 in na krajini na območju Žičke kartuzije, ki je bila vpisana leta 1996 in je sedaj predlagana za spomenik državnega pomena, skupaj z območjem in ostalo kulturno dediščino Žičke kartuzije. Na ta način smo preizkusili metodo v treh različnih položajih; kot prvo vrednotenje z elaboratom oz. strokovno podlago, ki bi bila podlaga za vpis v RKD ter s preverbo dveh že prej ovrednotenih krajin. Enkrat gre za spremembo statusa dediščine v višjega. V obeh primerih je bilo prvo vrednotenje opravljeno na impliciten »gestalt« način, kriteriji in postopek niso poznani.

Metoda vrednotenja kulturnih krajin v sistemu varstva kulturne dediščine se je izkazala kot ustrezna za prvo vrednotenje, ker se da posamezne prvine podrobno vrednotiti, jih prikazati ter oceniti.

Pri vrednotenju že ovrednotenih krajin pa jo je mogoče poenostaviti na način preverjanja prisotnosti prvin in te oceniti. Metoda zazna degradacije, enako tudi ohranjenost in s tem opozori na potencial za primer morebitne vzpostavitve kulturne krajine, bodisi samostojno ali znotraj neke celostne prenove. Metoda potrjuje kompleksnost kulturne krajine, ker s samo eno pomembno, ohranjeno prvino, ni moč doseči ustrezne ocene za vpis v RKD.

V nasprotju z ostalo kulturno dediščino je krajina dinamičen in kompleksen sistem, zato je ni mogoče prenoviti, konzervirati ali rekonstruirati. Sprememba, ki opredeljuje vse kulturne krajine, vključno s historičnimi, predstavlja diametralno nasprotje v načinu obvladovanja

ostale kulturne dediščine in s tega vidika neobvladljivo vsebino znotraj doktrine varstva kulturne dediščine. Zato se postavlja vprašanje smiselnosti varstva samo enega, to je kulturnega, segmenta krajine.

Interese v krajini imajo še drugi sektorji: naravovarstveniki, kmetijstvo in gozdarstvo, ter seveda poselitev; noben od njih ne more sam obvladovati kulturne krajine. Lahko le prispeva svoje vedenje iz svojega strokovnega segmenta obravnave kulturne krajine. Lahko pa vsi skupaj sodelujejo pri upravljanju krajine. Upravljanje pa se lahko začne samo z ustvarjalnim dialogom znotraj prostorskega načrtovanja.

Vedenje o zgodovinskih krajinah je integralni del informacij o prostoru, pomembnih pri načrtovanju prostora. Evidentiranje, vrednotenje in preučevanje krajin je prvi korak k poznavanju krajin in bo prispevek službe varstva kulturne dediščine pri upravljanju krajin v bodočnosti.

13.2 SUMMARY

Master thesis discusses the assessment of cultural landscapes within the system of cultural heritage protection. The incentive arises from the current state of the Registry of Immovable Cultural Heritage (RICH; Register nepremične kulturne dediščine) in which more than 300 units of a cultural landscape are recorded. In addition, these units are still very unevenly distributed among the regional units of the Institute for Protection of Cultural Heritage of Slovenia (IPCHS; Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije). The uneven distribution of recorded cultural landscapes is not only due to the uneven geographical distribution of high quality landscapes; my hypothesis is that it is mainly due to a non-uniform method of assessment.

A cultural landscape is changing due to natural cycles and because of human activity in this regard. The changes are irreversible. In contrast to the most other types of cultural heritage which do not contain live components, the landscapes do.

In master thesis, I note that it is therefore not possible to assess a cultural landscape using the existing general evaluation criteria as for the rest of the cultural heritage.

The evaluation criteria are important because they define cultural heritage and the content of the protection while also allowing conservator to carry out his work in a sovereign, transparent and correct manner. Methodologically supported and reasoned assessment is the basis for the decisions related to the protection and the safeguarding of cultural heritage and cultural landscape.

A cultural landscape can represent an independent type within the system of cultural heritage protection when evaluated with the same or similar attributes as the other types of cultural heritage. That is why I developed the assessment method which does not yet exist within the cultural heritage protection service.

The assessment method is based on the fact that even when evaluating cultural landscapes it is possible to identify the structure and monumental remains or substance as it is with the rest of the heritage. The structure of a cultural landscape is determined by the distribution of its essential elements. Particularly important in regard to historic landscapes is the readability of the structure and the ability to identify individual functional units. The state of both indicates a conservation status which is to be tested using available historical sources.

Without the sources, the assessment would be related to the current state which is not subject to the cultural heritage protection.

The cultural landscape is primarily a visual category, thus the important sources are those that tell us as much as possible about its images. Such sources particularly proved to be Franciscan land registers with graphic sheets. Graphic sheets give extensive information about the structure of space on the basis of which it can be concluded on the preserved monumental substance. All the other sources are indirect and as such only the complement and the confirmation of the information gathered from the Franciscan land registers.

The good condition of material remains upgrades the structure. These are authentic material remains of the individual elements that have determined and still determine the discussed cultural landscape. These elements have not changed through time nor have they been replaced. The remains are different in the various typologies of a cultural landscape.

An important element in the assessment of cultural landscapes is also degradation which mainly signifies devaluation the elements that define them. The degradation signifies the loss of authenticity, even if it is not exposed. In assessing degradation, it is important to know whether it is destructive for the assessed cultural landscape and whether it can be redeveloped. The assessment is therefore based on the potential and possibilities of redevelopment.

An integral part of the presented method of assessment is a numerical table for the evaluation of the cultural landscape that contributes to objectification of assessment. The numerical table enables a professional and verifiable assessment of all the fundamental elements of a landscape. Based on the assessment it is possible to make an appropriate decision on the status and protection of the cultural landscape or to make a decision to include the preserved elements for the intended purposes.

In the table, all the relevant elements of the area are evaluated in the same manner, with grades from 1 to 5. The grade is based on the conservation status or the degradation of the element. Therefore a single conserved element does not allow to reach a sufficient assessment for the entry into the RICH.

It may seem that the set conservation threshold for entry into the RICH (60-75 %) is high. The service does not treat a cultural landscape the same way as it does the built cultural heritage, which is restored and later maintained and care for by a user in order for it to

maintain its achieved historical image. Historical landscapes that attain a sufficient assessment have usually been maintained due to the continuity of use which is also the only reason why they will also be maintained in the future. Currently, the cultural heritage protection service has no influence on the continuation or suspension of use.

The method was tested on three landscapes. On the cultural landscape in Strmica, which has never been assessed, on the cultural landscape of Strunjan, which was entered in the Registry of Immovable Cultural Heritage in 2009, and on the landscape in the area of the Žiče Charterhouse, which was entered in 1996 and is along with the region and the rest of the cultural heritage of the Žiče Charterhouse now a candidate for the monument of national interest. Thus the method was tested in the three different circumstances; as a first assessment with the expert report or professional basis which would be the basis for entry into the RICH and with verification of two previously assessed landscapes. In one case it is about changing the status of heritage. In both cases, the first assessment was executed in the implicit, "gestalt" manner, the criteria and the procedure are not known.

The method of assessment of cultural landscapes in the system of cultural heritage protection has proven to be appropriate for the first evaluation because the individual elements can be evaluated in detail, demonstrated and assessed.

When evaluating the previously assessed landscapes it is possible to simplify the method of verifying the presence of the elements and to evaluate them. The method detects degradation as well as conservation, thus draws attention to the potential for the establishment of a cultural landscape, either individually or within a complete overhaul restoration. The method confirms the complexity of a cultural landscape, since a single important preserved element does not allow attaining a sufficient grade for the entry into the RICH.

In contrast to the rest of the cultural heritage, the landscape is a dynamic and a complex system, so it cannot be restored, preserved or reconstructed. The changing which defines all cultural landscapes, including the historic, makes the way of dealing with them diametrically opposite to the way of dealing with the other types of cultural heritage. From this point of view, it represents an uncontrollable content within the doctrine of cultural heritage protection. Consequently, it raises the question of the reasonableness of the protection of a single segment of a cultural landscape, this segment being cultural.

The interests in the landscape is expressed also within other sectors, e.g. environmentalists, agriculture and forestry, and of course the settlement. None of them alone can cope with cultural landscapes. Each can only contribute knowledge from a specific professional segment regarding the cultural landscape. However, everybody can be involved in landscape management. Management can only be initiated by a creative dialogue within the spatial planning.

The knowledge about historic landscapes is an integral part of the information about the

area which is important for spatial planning. Recording, assessing and studying landscapes is the first step to understanding landscapes and the contribution of cultural heritage protection service to the landscape management in the future.

14 VIRI

14.1 CITIRANI VIRI

»Arhiv ZVKDS« Nova Gorica, Celje in Piran. Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije (interno gradivo, pridobljeno v letih 2013-2015)

Baš F. 1975. Organizacija spomeniškega varstva v slovenski preteklosti. Varstvo spomenikov, 17-19:13-37

Blejsko jezero. 2013. Turizem Bled.
<http://www.bled.si/si/kaj-videti/naravne-znamenitosti/blejsko-jezero> (jun. 2013)

Golec B. 2009. Zemljiški katastri 18. in 19. stoletja kot vir za stavbno, gradbeno in urbanistično zgodovino slovenskega ozemlja – 1. del. Arhivi, 32: 283-338

Hudoklin J., Selak I., Simič S. 2005. Smernice za celostno ohranjanje dediščinske kulturne krajine (spremembe zakonodaje, povezovanje s kmetijstvom). Novo mesto ACER: 62 str.

Kos M. 1950. Srednjeveški urbarji za Slovenijo. Urbarji Slovenskega Primorja. 2. zv., I. del. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani: 85 str.

Delak Koželj Z. 2009. Etnologija in varstvo naravne in kulturne dediščine. Ljubljana, Zavod za varstvo kulturne dediščine (Vestnik, 21): 107 str.

Fister Peter. 1993. Glosar arhitekturne tipologije. Ljubljana, Ministrstvo za okolje in prostor, Zavod za prostorsko planiranje: 144 str.

Kuševič A. 1999. Razvoj spomeniškega varstva na Slovenskem. Varstvo spomenikov. Poročila, 38: 255-263

Ljudje in kraji ob Pivki. 1985. Postojna, Kulturna skupnost: 303 str.

Marušič I. 1999. Kulturna krajina včeraj, danes, jutri. V: Kulturna krajina v dinamiki razvoja in varstva, zbornik 6. letnega strokovnega srečanja DKAS, Portorož, nov. 1999. Mlakar A., Marinček P., Matjašec D. (ur.). Ljubljana, Ministrstvo za okolje in prostor, Urad RS za prostorsko planiranje: 116-120

Marušič I. 1998. Regionalna razdelitev krajinskih tipov v Sloveniji. Metodološke Osnove. Ljubljana. Inštitut za krajinsko arhitekturo, Biotehniška fakulteta, Univerza v Ljubljani: 117 str.

Musei Provinciali. 2013. Gorizia, Musei Provinciali (arhivsko gradivo)

- Novakovič P. 2001. Prostorska in pokrajinska arheologija: Študija na primeru Krasa. Doktorska disertacija. Ljubljana, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljana: 357 str.
- Odločba o zavarovanju vrtnega parka v Štanjelu. 1951. Ur. l. LRS, št. 23/51
- Odlok o razglasitvi Kraške kulturne krajine v Lipici za kulturni spomenik državnega pomena. 2010. Ur. l. RS, št. 57/10
- Ogrin D. 1989. Slovenske krajine. Ljubljana, Državna založba: 238 str.
- Ogrin D. 1996. Izjemne krajine Slovenije. Ljubljana. Inštitut za krajinsko arhitekturo, Biotehniška fakulteta, Univerza v Ljubljani: 30 str.
- Ogrin D. 1996. Strategija varstva krajin v Sloveniji: izjemne krajine. II del. Ljubljana. Inštitut za krajinsko arhitekturo, Biotehniške fakultete, Univerze v Ljubljani: 100 str.
- Pirkovič J. 1987. Vrednotenje kulturne dediščine. Varstvo spomenikov, 29: 29-40
- Pirkovič J. 1993. Osnovni pojmi in zasnova spomeniškega varstva v Sloveniji. Ljubljana, Zavod za varstvo kulturne dediščine (Vestnik, 11): 176 str.
- PISO - Prostorski informacijski sistem občin
<http://www.geoprostor.net/PisoPortal/Default.aspx?> (jun. 2013)
- Pravilnik o označevanju nepremičnih kulturnih spomenikov. 2008. Ur. l. RS, št. 65/08
- Pravilnik o registru kulturne dediščine. 2009. Ur. l. RS, št. 66/09
- Pravilnik o registru nepremične kulturne dediščine. 2002. Ur. l. RS, št. 25/02
- Pravilnik o seznamih zvrsti dediščine in varstvenih usmeritvah. 2010. Ur. l. RS, št. 102/10
- Pravilnik o vodenju zbirnega registra kulturne in naravne dediščine. 1995. Ur. l. RS, št. 26/95
- Priročnik pravnih režimov varstva kulturne dediščine. 2013. Ljubljana, Ministrstvo za kulturo (digitalna baza podatkov)
http://giskd6s.situla.org/evrdd/P_11_11_02.htm (jun., 2013)
- Rajšp V., Trpin D. 1997. Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763-1787 (1804), 3 zvezek: Sekcija 210. Ljubljana, Znanstvenoraziskovalni center SAZU in Arhiv Republike Slovenije: 43 str.
- Ribnikar P. 1982. Zemljiški kataster kot vir za zgodovino. Zgodovinski časopis, 36: 321-337
- RKD - Register nepremične kulturne dediščine. Ministrstvo za kulturo.

<http://rkd.situla.org>. (jun. 2015)

Steiermärkischen Landesarchiv. 2013. Graz, Steiermärkischen Landesarchiv (arhivsko gradivo)

Stopar I. 2013. Slikovite podobe Slovenije, 101 veduta naše dežele, kakršna je nekoč bila. Ljubljana, Cankarjeva založba: 280 str.

Strategija prostorskega razvoja. 2004. Ljubljana Ministrstvo za okolje, prostor in energijo. Ljubljana, Direktorat za prostor, Urad za prostorski razvoj: 75 str.

Tabula_Peutingeriana. Wikipedija.

https://sl.wikipedia.org/wiki/Tabula_Peutingeriana (jan. 2015)

Ustava Slovenije. 1991. U I RS št. 33/91

Zakon o varstvu kulturne dediščine - ZVKD-1. 2008. Ur. I. RS št. 16/87

Zakon o Kobilarni Lipica leta. 1996. Ur. I. RS št. 29/96

Zakon o Kobilarni Lipica - uradno prečiščeno besedilo (ZKL-UPB1). 2006. Ur. I. RS, št. 107/06

Zakon o varstvu kulturnih spomenikov v LR Sloveniji. 1961. Ur. I. SRS št. 26/61

Zakon o naravni in kulturni dediščini. 1981. Ur. I. št. 1/81

Zakon o varstvu kulturne dediščine. 2008. Ur. I. 16/08

Zakon o varstvu kulturne dediščine. 1999. Ur. I. št. 7-287/99

Zakon o urejanju prostora. Ur. I. RS št. 110/02

Zupan G. 2013. Ob 100 letnici službe varstva kulturne dediščine. Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije.

<http://www.zvkds.si/sl/zvkds/> (dec. 2013)

14.2 DRUGI VIRI

Bell S. 2008. Elements of Visual Design in the Landscape. Second Edition. Routledge, Taylor & Francis Group, London and New York: 196 str.

Bratina Jurkovič N. 2008. Evropska konvencija o krajini - izvajanje v Sloveniji. Ljubljana,

Allinea: 35 str.

Curk I., Puc M. 1989. Varstvo naše dediščine. Ljubljana, Zavod SR Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine: 69 str.

Council of Europe Framework Convention of on the Value of Cultural Heritage for Society. 2005.
<http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/199.htm> (dec. 2013)

Filden B. M., Jukka J. 1993. Management guidelines for world cultural heritage sites. Rome: 170 str.

Fister P. 1993. Arhitekturne krajine in regije Slovenije. Ljubljana, Ministrstvo za okolje in prostor RS, Zavod RS za prostorsko planiranje: 245 str.

Golob T. 2014. Razvoj sodobne teorije varstva kulturne dediščine v svetu in na Slovenskem. Varstvo spomenikov, 47-48: 7-24

Golobič M. 2006. Vključenost krajine v javne politike in priporočila za izboljšanje – primer Alp. V: Mednarodna konferenca krajina in družba, Ljubljana 11-13 maj 2006. Mlakar B., Bratina Jurkovič N. (ur.) Ministrstvo za okolje in prostor, Ministrstvo za kulturo: 128-142

Golobič M. 2003. Krajina kot razvojni dejavnik: Regionalni razvoj in spremembe kulturne krajine. 1. vmesno poročila. Ljubljana, Urbanistični inštitut: 44 str.

Golobič M. 2003. Krajina kot razvojni dejavnik: Regionalni razvoj in spremembe kulturne krajine. 2. vmesno poročila. Ljubljana, Urbanistični inštitut: 51 str.

Golobič M. 2003. Krajina kot razvojni dejavnik: Regionalni razvoj in spremembe kulturne krajine. 3. vmesno poročila. Ljubljana, Urbanistični inštitut: 41 str.

Heritage and beyond. 2009. Council of Europe Publishing, Strasbourg,
http://www.coe.int/t/dg4/cultureheritage/heritage/Identities/PatrimoineBD_en.pdf (dec. 2013)

Hudoklin J. 2002. Slovenski prostor 2020, Ohranjanje narave in varstvo kulturnih vrednot ter prostorski razvoj Slovenije. Acer Novo Mesto, Ministrstvo za okolje in prostor Republike Slovenije, Urad RS za prostorsko planiranje: 66 str.

Hudoklin J. 1994. Tipologija krajin in opredeljevanje krajin posebnih vrednosti v Sloveniji. Magistrsko delo. Ljubljana, Biotehniška fakulteta, Univerza v Ljubljani: 127 str.

- Hudoklin J., Ogrin D. 1998. Usmeritve za urejanje izjemnih krajin. Poročilo 3, faze razvojno – raziskovalnega projekta. Usmeritve za doseganje zelenega stanja, Novo mesto, Acer Novo mesto: 30 str.
- Horvat J., Bavdek A. 2009. Okra Vrata med Sredozemljem in Srednjo Evropo. Inštitut za arheologijo ZRC SAZU, Založba ZRC: 146 str.
- Priročnik pravnih režimov varstva kulturne dediščine. Ministrstvo za kulturo. 2013. (digitalna baza podatkov)
http://giskd6s.situla.org/evrdd/P_11_11_02.htm (dec. 2013)
- Kos M. 1950. O starejši slovenski kolonizaciji v Istri. V: Razprave. (razr. 1)/SAZU. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti v Ljubljani: 72-79
- Konvencija o varstvu evropskega arhitektonskega bogastva. 1991. Ur. l. SFRJ, št. 4/91
- Konvencija o varstvu svetovne kulturne in naravne dediščine. 1974. Ur. l. SFRJ, št. 56/74
- Koželj Z. 2010. Politika varstva kulturne dediščine v Sloveniji. Ljubljana, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije.
http://www.zvkds.si/media/projects/documents/Herein2_slo_2010_Kozelj.pdf (jun. 2013)
- Kraji – Slovenija. 2015.
http://kraji.eu/slovenija/nova_gorica_z_okolico/slo (jan. 2015)
- Kučan A. 1996. Dejavniki nacionalne prostorske identitete v Sloveniji. Doktorska disertacija. Ljubljana, Biotehniška fakulteta, Univerza v Ljubljani: 224 str.
- Letellier R., Schmid W., LeBlanc F. 2007. Recording, Documentation, and Information Management for the Conservation of Heritage Places, The Getty Conservation Institute, Los Angeles,
http://www.getty.edu/conservation/publications/pdf_publications/recordim.html (jun. 2013)
- Marušič J. 1994. Smernice za varovanje krajine v Sloveniji. Osnove za oblikovanje smernic. Ljubljana, Inštitut za krajinsko arhitekturo, Biotehniška fakulteta, Univerza v Ljubljani : 36 str.
- Marušič J., Ogrin D., Jančič M., Bartol B. 1998a: Metodološke osnove, regionalna razdelitev krajinskih tipov v Sloveniji. Ljubljana, Ministrstvo za okolje in prostor Republike Slovenije: 120 str.

- Marušič J. 1998. Kraške krajine notranje Slovenije. Regionalna razdelitev krajinskih tipov v Sloveniji. Ljubljana, Ministrstvo za okolje in prostor Republike Slovenije: 136 str.
- Marušič I. 2006. Krajinska tipologija in spreminjanje krajine: kaj smo se naučili iz prizadevanj za uresničevanje Evropske konvencije o krajini. V: Mednarodna konferenca krajina in družba, Ljubljana 11-13 maj 2006. Mlakar B., Bratina Jurkovič N. (ur.). Ljubljana, Ministrstvo za okolje in prostor, Ministrstvo za kulturo: 31-43
- Mlakar B. 2006. Kulturna krajina kot kulturna dediščina. V: Mednarodna konferenca krajina in družba, Ljubljana 11-13 maj 2006. Mlakar B., Bratina Jurkovič N. (ur.). Ljubljana, Ministrstvo za okolje in prostor, Ministrstvo za kulturo: 220- 234
- Nacionalni program za kulturo 2008-2011. 2008. Ur. l. RS, št. 35/08
- Ohranjanje prepoznavnosti slovenskih krajin – podrobnejša pravila za urejanje prostora. Ciljni raziskovalni projekt: Konkurenčnost Slovenije 2001-2006. Acer Novo Mesto. 2005. Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport, Ministrstvo za okolje in prostor, Zaključno poročilo: 78 str.
- Ogrin D. 1998. Preobrazba kulturne krajine Slovenije kot posledica strukturnih sprememb v kmetijstvu zaradi pridružitve Evropski uniji. Ljubljana. Inštitut za krajinsko arhitekturo, Biotehniška fakulteta, Univerza v Ljubljani: 153 str.
- Ogrin D. 1999. Kulturna krajina pojmi-problemi-vizije. V: Kulturna krajina v dinamiki razvoja in varstva, zbornik 6. letnega strokovnega srečanja DKAS, Portorož, nov. 1999. Mlakar A., Marinček P., Matjašec D. (ur.). Ljubljana, Društvo krajinskih arhitektov Slovenije: 1-4
- Operational guidelines for the implementation of the World Heritage Convention. 2011.
<http://whc.unesco.org/archive/opguide11-en.pdf> (jun. 2013)
- Pirkovič J. 2012. Arheološko konservatorstvo in varstvo nepremične kulturne dediščine, Učbenik za predmet Arheologija za javnosti. Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete, Univerze v Ljubljani: 53 str.
- Scazzosi L., 2007. Agrarian landscape. V: Sixth meeting of the Workshop of the Council of Europe for the implementation of the European Landscape Convention, Sibiu, Roumanie, 20-21 sept. (European Spatial Planning And Landscape, 88): 77-89
- Scazzosi L., Robbiati C. 2006. Sites culturels proteges et paysage. V: 5. Mednarodna konferenca krajina in družba, Ljubljana 11-13 maj 2006. Mlakar B., Bratina Jurkovič

N. (ur.). Ljubljana, Ministrstvo za okolje in prostor, Ministrstvo za kulturo: 209 -216

Thymio Papayannis T. 2008. Characteristic Mt. Athos landscapes: the case of the Holy Simonopetra Monastery, Greece. V: Protected Landscapes and Cultural and Spiritual Values. Mallarach J-M. (ur.). A series published by Protected Landscapes Task Force of IUCN and World Commission on Protected Areas: 51-64

Zakon o ratifikaciji Evropske konvencije o varstvu arheološke dediščine (spremenjene). 1999. Ur. l RS, št. 7/99

Zakon o ratifikaciji Evropske konvencije o krajini. 2003. Ur. l RS, št. 19/03

Zakon o ratifikaciji Okvirne konvencije Sveta Evrope o vrednosti kulturne dediščine za družbo. 2008. Ur. l RS, št. 5/08

ZAHVALA

Ob zaključku magistrskega študija se zahvaljujem:

mentorici prof. dr. Mojci Golobič,

dr. Karmen Stopar, mag. Vesni Ješe Janežič

ter mojima najdražjima Miji in Evi.